

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక

క్రో ధి

ఆశ్వయుజ-కార్తికములు

సంపుటి ౫౩

సంచిక ౩

దేశభాషలందుఁ దెలుగులెస్స

Journal of the Telugu Academy
KAKINADA

Vol- 53

Part 3.

అంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు

శ్లోకాపకలు :

శ్రీ జయంతి రామయ్యగారు

ప్రతిష్ఠాపకులు :

శ్రీ శ్రీ శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యరావు
బహద్దరువారు సి. బి. ఐ., డి. లిట్, పితాపురము
మహారాజువారు

శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజువారు

శ్రీ శ్రీ శ్రీ బొబ్బిలి మహారాజువారు

ఉద్ధారకులు :

శ్రీ రాజా వేంకటాద్రి అస్సరావు బహద్దరువారు,
జమీందారు, ఉయ్యూరు ఎస్టేటు

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక

సంపుటము 53. ఆ శ్వ యు జ-కా క్తి క ము లు సంచిక 3

సంపాదకుడు : కుందూరి ఈశ్వరదత్తు.

విషయసూచిక

	పుటలు
సంపాదకీయము—	i—vi
1. ద్రవిడ శిశు వెనరు బండారు తమ్మయ్యగారు	1-5
2. భీమఖండమునందు విద్వాన్ కట్టి సాంబమూర్తి మూడు సవరణలు శాస్త్రిగారు	6-14
3. పీఠికాపుర సంస్థానము; కళాపోషణము కామయ్య సత్యనారాయణ శర్మగారు	15-24
4. ఆదిమారామములోని అమరేశ్వరలింగము వాద్య స్తూపములోని ఆయకస్తంభముకాదు చిలుకూరి పాపయ్య శాస్త్రిగారు	25-44
5. గృంథస్వీకారము-సమీక్ష బండారు తమ్మయ్యగారు	45-56

అనుబంధములు

1. సవ్యాఖ్యాన సాహిత్యచింతామణి చావలి రామసుధి	65-88
2. వాసవ దత్తాపరిణయము , వకరాలంక పీఠభద్రకవి	61-84

సంపాదకీయము

ఆంధ్రభాషాతత్త్వవేదులకు నివేదనము

“సరస సంస్కృతి పుష్ప గుచ్ఛప్రభాత

మగు తెనుంగను నెత్తావి కఖిలదిశలఁ

దరుణపవమానమగు కవిత్రయ విశేష!”

చతురవాచా నిరూఢికంజలియైనరు?”

మల్ల న-రాజ శేఖర చరిత్రము

పున్నెము పండిపండి మన భూమి కవిత్రయమున్ గడించెరా !

తుమ్మల సీతారామమూర్తి

కవిత్రయము వారి యాంధ్రభారత ప్రశస్తి ధరతఖండము

సందెగాక వాఙ్మృత్యుదేశములకును వ్యాపించిన సంగతి ఆంధ్రులు

గర్వింపఁదగినది. మహారాష్ట్రదేశములోని పూనానగర భాండార్ కర్

ప్రొచ్య పరిశోధకమండలివారు సంస్కృత భారతమునకు దేశదేశాంతర

ముల నుండి ముద్రితాముద్రితప్రతుల సేకరించి, ఒక్కొక్క పర్వ ప్రక

టనమునకు సంస్కృతాంగ్లభాషలలో సర్వతోముఖ పండితులగు

సంపాదకుల నియమించి, దాదాపు అర్థశతాబ్దము పరిశ్రమించి, పాఠ

భేదములతో సుపరిష్కృతమైన మహాభారతమును బ్రకటించి, ధరత

ఖండము సందెగాక యావద్భూమండలమునందలి వివిధభాషావేత్తల

కృతజ్ఞతకుఁ బాత్రులైరి. ఆయాప్రతుల సేకరణమునందు తంజా

వూరు లోని తెలుఁగు లిపియందు వ్రాయఁబడిన సంస్కృతభారతము

సహితము పాఠభేదముల కొఱకు పరిశోధించిరి. దీనితోబాటు వారు

భాషాంతరీకరణమైన కవిత్రయము రచించిన ఆంధ్రభారతమును బరి

శోధించి, మూలములోని శ్లోకసంఖ్యా నిర్ణయము గావించి, యందును

నన్నియభట్టు వ్రాసిన అదిహర్వములోని పర్వ సంగ్రహమునందు ప్రతి

పర్వమునందుఁ గల శ్లోక సంఖ్యా వివరణము ప్రాతిపదికగాఁగొని

మూలములోని శ్లోకసంఖ్యల లెక్కకుఁ గొనిరి. ఈ విషయమే వారి

దాక్షిణాత్య గ్రంథపరిష్కరణ పుస్తకమును, బౌద్ధరాది గ్రంథ పరిష్కరణ పుస్తకమును విభేద, తారతమ్య, నిర్ణయమునకు మూలమైనది. వారేమి వాసిరో యందువాహరించెదము.

"Nannaya's version is valuable for the light it throws on the Condition of Southern Recension-strictly speaking of the Telugu version in the eleventh century, especially in view of the fact that Nannaya has included in his poem an accurate rendering of the parva Sangraha giving number of slokas in each parva of his Maha Bharata. The figure for the stanzas of Adiparva is 9984 which shows that the text used by Nannaya must have been substantially the same size as that preserved in the extant Southern manuscripts" (Introduction to Adiparva-pages xxvi — xxvii)

అట్లే వారు భీష్మపర్వ పీఠికలో తిక్కన మూలములోని భాగమునకు భాషాంతరీకరణములో నెట్టి విచ్ఛిత్తిని చెచ్చివాడో వాసియున్నారు.

(Introduction to Bhismaparvam — Poetical embellishments of Tikkana Page civ)

సంస్కృత మహాభారతము సుకరిష్కృతపాఠ భేదములతో భాండర్ కర్ ప్రచురించిన పదముననే, నేడు ఊహానియా విశ్వవిద్యాలయము వారు ఆచార్య లక్ష్మీరంజనము గారి సంపాదకత్వమున ఆంధ్రభారతమును బరిష్కృతపాఠ భేదములతో బ్రకటింప నుచ్యుతులైనారు. ఈ కార్యమొకనాడయ్యెడిది కాదు. సమగ్రముగా, సప్రమాణముగా వారు దీనిని ప్రకటింప నేస్తురని మా అభిప్రాయము భాండర్ కర్ పండితమండలి వారు, ప్రతి పర్వమునకు ప్రధానసంపాదకుని గాక ప్రత్యేక సంపాదకుని సహితము నియమించి వారి కార్యము నిర్వహించిరి. ఆయాపర్వముల

పీఠికల వారి పాండిత్యమునకు పరిశ్రమమునకు నికాపలములు. ఆ విధముననే ఆంధ్రభారత పరిష్కృత పాఠ ప్రచురణమున కాంధ్ర దేశములోఁ గల ఆంధ్రాంగ్ల సంస్కృత భాషావేత్తలను నియమించి నిర్దుష్టమైన ప్రతిని బ్రకటింపఁ బార్థినము. ఇట్టి కార్యములు కాల పరిమితికేఁ గాని, నిర్ణయమునకుఁ గాని కట్టువడి యుండనవసరములేదు. సంస్కృత భారత ప్రచురణమునందొక్కొక పర్వము ప్రకటించుటకుఁ జాలకాలముపట్టినది. తెలుఁగున కట్టి కష్టమక్కఱలేదు. మన భాగ్యవశమున పరిష్కృత సంస్కృత భారతము లభించినందున కవిత్రయము వారవలంబించిన సంస్కృతమూలము సులభముగ గ్రహింపవచ్చును. అట్టియెడ మూలానుక్రమముమూలాతిక్రమము, పదనిర్ణయము, మొదలగు భాషావిషయముల నిర్ణయించు పట్ల కష్టములేదు. ఆంధ్ర కవుల భాషాంతరీకరణములు మూలానుసరణములై యున్నవి. ఇంక పద నిర్ణయమే ప్రధానము.

సన్నియ్యభట్టు నందంపూడి శాసనము

ఈ శాసనమును మొదట పరిష్కరించి, వాల్మన ఎఫిగ్రాఫియా ఇండికా శాసన సంపుటములోఁ బ్రకటించిన వాఁడు జర్మను దేశ పండితుఁడైన కీల్ హారన్ దొర. ఆంగ్లమున నున్నది. దీనినే తెలుఁగు భాషలో మొట్టమొదట శ్రీ జయంతి రామయ్య పంతులుగారు ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక ప్రథమ సంపుటము ప్రథమ సంచికలోఁ బ్రతిబింబ సహితముగా, స్థల నిర్దేశ అర్థ వివరణములతోఁ బ్రకటించిరి. తర్వాతి రామయ్యగారి శాసన పాఠములను, అర్థ వివరణములను విమర్శించుచు శ్రీ గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారు 'చాళుక్య సంచిక' లోఁ దీవ్రముగ విమర్శించిరి. వారును దానిలోని కొన్ని పదముల కర్థము వ్రాయలేదు. ఈ శాసనము పరిష్కృత పాఠములతో అర్థ వ్యాకరణాది వ్యాఖ్యానముతోఁ బ్రకటింపవలసియున్నది. సన్నియ

భట్టు వ్రాసిన శాసనమునకే యిట్టి గతి సంభవించినదన్నచో, జెప్పిడి దేమి ? ఈ శాసనమును బ్రతిబింబ వ్యాఖ్యాన సహితముగా మరల అంధనాహిత్య పరిషత్పత్రికలోఁ ద్వరలోఁ బ్రకటింపఁ గలవారము.

ఆంధ్రభాషావేత్తల యువేక్ష

ఆంగ్లభాషలో నాంగ్ల భాషా కవులను గూర్చి, వారి వారి జీవితములు, గ్రంథరచనములు, కవిత్వతత్త్వము మొదలగు సంగతులతోఁ బ్రత్యేకముగా నెన్నియో గ్రంథములు వెలువడియున్నవి. మన భాషలో వట్టి గ్రంథములు వ్రాయబడియుండలేదు. బహుశాఖా శోభితమై భాషయలరాకు చున్నను, విస్తృతయేగానివిన్నాణము లేకపోవుచున్నది. మూలస్కంధమునకు దోహదము లేదు. ప్రకటింపబడిన శ్రీనాథ కవుల కృతులు సరియైన పాఠములతోఁ బునర్ముద్రితములు గావలసియున్నవి. నేఁడాంధ్రభాషావేత్తలు పరిశోధింపవలసిన విషయములఁ గొన్నిటిని బేర్కొనుచున్నాము.

(1) కుమారసంభవము (వన్నెచోడుడు)

పరిష్కృత పాఠభేద సవ్యాఖ్యానము

(2) సోముని ఉత్తర పారివంశము "

(3) సింహాసన ద్వాత్రింశిక, శుకవస్తతి, హంస వింశతికి

మూలకావ్యములు, హంస వింశతి సవ్యాఖ్యాన ప్రకటనము.

(4) కేతన విజ్ఞానేశ్వరము "

(5) సూరనార్యుని కళాపూర్ణోదయ కథకు మూలము

(6) పద్య బాలభాగవతము, ద్విపద బాల భాగవతములు,

చారిత్రాత్మకమైన పీఠికలతో ముద్రిణము.

ఆంధ్రనాహిత్య అకాడమీ వారి కృషి.

ఇటీవల అకాడమీ వారు ఆంధ్ర కావ్యములలో ముఖ్యమైన గ్రంథములు సవ్యాఖ్యానముగాఁ బ్రకటించుటకు తీర్మానించినట్లు

పత్రికల వల్లఁ దెలియుచున్నది. నా రే పైన సూచింపబడిన గ్రంథ
ప్రకటనమునకుఁ బూనుకొనినచో నాంధ్రసాహిత్య అకాడమీ నామ
మన్వర్థమగును. వీరిప్పుడు తలపెట్టిన మహాత్కార్యములో నెన్నఁదగి
నది శాసనశబ్ద శోశ ప్రచురణము. సూర్యారామాంధ్ర నిఘంటు కర్త
లిదివఱకే యీ నిఘంటువునందు శాసనసదముల సేకరించి చేర్చియుం
డిరి. అదియును సంపూర్ణముగఁ గావింపబడలేదు. సూర్యారాంధ్ర
నిఘంటు కారుల మాశయము సాహిత్య అకాడమీ వారు కొనసాగించి
శాసన శబ్దముల సంకలనముగావించి ప్రత్యేక నిఘంటువుగా ప్రక
టించు సంకల్పము ప్రశంసింపఁదగినది. ఆ నిఘంటు నిర్మాణమునకు
శ్రీ నేలటూరి వెంకటరమణయ్య శ్రీ కోరాడ మహదేవశాస్త్రి,
ప్రస్తుతము ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికా సంపాదకునిగ నున్న నన్న
సంపాదకులుగా నియమించిరి. ఆంధ్రసాహిత్య అకాడమీ వారి
యీ సంకల్పము, ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తువారు మున్నెన్నఁడో తల
పెట్టియుండిరి. ఈ శాసనశబ్దశోశము ఆంధ్రుల రాజకీయ, ఆర్థిక, సాం
ఘిక, భాషా చరిత్రమునకు సహకారికాఁగలదు.

సాహిత్య పత్రికా ప్రచురణము

ఆంధ్రదేశములో వివిధ ప్రాంతములలో నాంధ్రభాషావేత్త
లెందఱో గలరు. ఆంధ్రసాహిత్య పత్రికను అట్టి భాషావేదుల సాహి
త్యములే నిది ప్రకటించుట సాధ్యము కానేరదు. కావున మమ్ముల
సహకరించుటకు వారినిఁ బదింబదిగఁ బార్థింపుచున్నాము.

మా రచయితలు.

1. శ్రీ కజ్జి సాంబమూర్తిశాస్త్రిగారు వీరు కొంతకాలము ఆంధ్రనాహిన్య పరిషత్కార్యాలయమున 'మా పీఠము'గా నుండిరి. ఆంధ్రోపాధ్యాయులు. ఇప్పుడు నరసన్నపేటలో విశ్రాంతిని గైకొనుచున్నారు శ్రీనాథకృతి శివరాత్రి మహాత్మ్యకావ్య పరిష్కర్తలు.

2. శ్రీ కామయ్యపి సత్యనారాయణవర్మగారు వీరు కాకినాడ వాస్తవ్యులు. కుటీరపరిశ్రమలను గ్రంథము వ్రాసి భారతపరిభ్రమణము వారి బహుమానమును బడసిరి.

ద్రవిడ శిశువెవరు ?

బుడారు తమ్మయ్య

అనంతపురమండలి శ్రీశైల వీరశైవసంఘమువారి మధ్య శ్రీశంకర భగవత్పాదాచార్య ప్రణీతములయిన శివానందలహరీ, సౌందర్యలహరీ ప్రోత్రములను శ్రీ విద్వాన్ తలమర్ల కళానిధిగారు రచించిన ఆంధ్రవచన వివరణముతో, జక్కగ ముద్రించి ప్రకటించియున్నారు. వీరశైవ సంఘాధ్యక్షులు శ్రీ బి. జూగప్ప M. A. I. A. S (రిటైర్డ్ కలెక్టరు) గారు ఆంగ్లాంధ్రభాషలలో రచించిన 30 పుటల పీఠికయు, శ్రీశైల జగద్గురు వాగీశ పండితారాధ్య మహాస్వాములవారు “ప్రాగ్ధనము” అను పేరితో రచించిన 8 పుటల ప్రస్తావనము నీ గ్రంథమున కమూల్యాలంకారముగనున్నవి. శ్రీశైల దేవాలయ మహాద్వారము యొక్క బహిరంతర దృశ్యములు, శ్రీభ్రమరాంబికా మల్లేశ్వరులు, శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు, శ్రీజూగప్ప, శ్రీ వాగీశ పండితారాధ్య మహాస్వాములు, ఆంధ్రవివరణ కర్తయగు కళానిధిగారల చిత్రపటములు గూడ నిందుఁజేరినవి. గ్రంథము సర్వాంగ సుందరముగనున్నది.

సౌందర్యలహరిలో శ్రీ శంకరాచార్యులవారు

“ తవస్తస్యం మన్యేధరణిధరకన్యే హృదయతః |

కయః సారావారం పరివహతి సారస్వతమివ |

దయావత్యాదత్తం ద్రవిడ శిశు రాస్వాద్య తవయః |

తకవీనాం ప్రోధానామభిని కమనీయః కవయితా”

అను 75 వ శ్లోకములో నొక మైతిహ్యము నుగ్గడించియున్నారు. దేవీస్తస్యపానమున ధన్యుడయిన యా ద్రవిడశిశువెవరు? అనునది విచారణీయము. శ్రీజూగప్పగారు తమ పీఠికలో శంకరాచార్యులవారి బాల్యజీవితమును గొంత వివరించుచు నాతని తల్లిదండ్రులు ఆర్యాంబు శివ గురువు అనువారు కేరళదేశమండలి కాలాడి యను పురమండలి శివునకు, భగవతికి భక్తులనియు, శివగురువు నిత్యము నొక కోరలో క్షీరములఁగొని దేవాలయమునకేగి భగవతికి నర్పించి

యింటికే వెంచి యాక్షీరములను దేవీ ప్రసాదముగా దానుగ్రహించి భార్యకుఁగుమారునకుఁగూడనొసంగుచుండెడి నాడనియు నొకనాడు కార్యాంతరముపయి గ్రామాంతరమున కేగుచు నాతఁడీ వివేదన కార్యమును భార్యకప్పగించెననియు నొకనాఁడామెయు బహిష్ఠయగుటచే గుమారుని నందుకై నియోగింప నాతఁడాక్షీరపాత్రమును గొని దేవియెదుట నివేదింప నామె యాక్షీరముల ద్రాగకుండుటచూచి సహజముగ్ధత్వము కతన నాతఁడెంతయు సంతోషించి యలిదీనముగ విలపింప దేవియాతని దీనాలాపములకు హృదయము కరఁగి కోరలోని షీరముల సంపూర్ణముగఁ గ్రోతెననియుఁ దనకేమియు ప్రసాదముగ మిగల్పుచుండుకా బాలుండు మఱింత దుఖించి మరల నేడ్వఁదొడంగ నప్పుడామె తన స్తవ్యము నాకోరగోవిడియొసంగెననియు దాని నాతఁడు హర్షముతోఁ గ్రోతెననియు లిఖించిరి. ఇది యిచ్చుమిచ్చుగ బసవపురాణము మూడవయాశ్వాసములోని గొడగూచి కథనుబోలి యున్నది. ఇందువలననే కాఁబోలు శ్రీజాగిప్పగారు, కళానిధిగారు నిరువురుగూడ శ్రీ శంకరాచార్యస్వాములువారు తననే ద్రవిడ శిశువుగాఁ బేర్కొని తనబాల్యజీవిత వృత్తాంతమును బయిల్లొకమున నుటంకించుచుండునని తలంచిరి. శంకరాచార్యులవారు విద్యాసంపన్ను లేగాక కాలిదాసునివలె బరమ వినయసంపన్నులు.

“స్మృతౌ తాస్మి నైద్యే శకున కవితా గాన ఫణితౌ।
పురాణే ముత్రేవాస్తుతి నటన హాస్యేష్వవతురః।
కథం రాక్షా పీఠిర్భవతి మయికోహం పశుపతే।
పశుం నూంసర్వజ్ఞ ! ప్రథిత కృపయా పాలయవిభా”

(శివానందల హరి శ్లోకము 5)

అతస్త్యా మారాధ్యాం హరిహర విరించాది భిరపి।

ప్రణంతుం స్తోతుం వా కథ మకృతపుణ్యః ప్రథవతి”

(సౌందర్యల హరి శ్లోకము 1)

అని యాత్మవిషయమాన విషయ సంపద నెల్లివిరియ వాసికొనిన శంకరాచార్యులువారు పార్వతీస్తవ్యపాన విషయకముగ సౌందర్యలహరిలోని 75 శ్లోకము నాత్మకరముగ వ్రాసియుండునని తలంచుట సమంజసముకాదని నాయభిప్రాయము. పయిగా నాతఁడు కేరళ భూమిలో జనించిన కేరళ శిశువుగాని ద్రవిడదేశీయుఁడయిన ద్రవిడ శిశువుకాఁడు.

ద్రవిడ శిశువు, తిరుజ్జానంబుధి యను నామాంతరములు ద్రవిడదేశమందుద్భవించి పసిద్దికెక్కిన శైవనాయనారులలో నొక్కఁడయిన పిల్లనాయనారునకుఁ జరకాలమునుండి వ్యవహారమున రూఢమయియున్నది. అతఁడు శంకరాచార్యునకుఁ జాలఁబూర్వుడు. శివభక్తులఁగూర్చి తమిళభాషలో రచితమయిన పెరియ పురాణములో వర్ణితులయిన మహాశైవులలోఁ జేరినవాఁడతఁడు. ఈతని చరిత్రము గొంతపాలకునికి సోమనాథుని ద్వితద బసవపురాణము వష్టాశ్వాసములో వర్ణితమయినది.

ద్రవిడ దేశమందలి శ్రీ కాయను పురమున శివభాగ్యంబుఁ నొకనికిఁ గుమారస్వామి యంశమున నీతఁడు జనించినవాఁడు. ఈతని బాల్యమున నొకనాఁడు తండ్రి పురమందలి సరోవరమున స్నానమాడుట కేఁగుచు నీతనిఁ జంకనిడుకొని యొడ్డున నాతని గూర్చుండఁబెట్టి తాను చెఱువులోనఘుమ్మగా స్నాన మాచరించుచుండెను. అప్పుడు పార్వతీకరమేష్వరులు ఆకాశవీధిని దివ్యవిమానామానులయి వాహ్యులి కేఁగుచు సరోవరశత్రుమున నున్న బాలునిఁజూచి “అల్లబాలుండు మనకునూరునియట్లు” యనుచు వచ్చించి “కనుగవఁజూచుచుఁ జనుగవ పేఁజు; నవనీతలంబునకరుదెంచి బాలుఁగవుఁగిటఁజేర్చి కూకటిపుడు కుచును దేవిదాశాంభవ దీక్షితుఁడేసి భావించి శివభక్తిపరునిగా వించి; కడుపారజను బాలుగుడిపి పసిడి కోరలో పెడియుఁగొన్నివే

నిచ్చి గౌరవానీశ్వరు కడకేగినంత" అని సోమనాథుడు వర్ణించినాడు. స్నానము ముగించి తండ్రితీరమునఁజేరి బాలుని పెదవులపైఁగాలుచున్న చనుబాలుచూచి ప్రశ్నింప నాతఁడు జరిగిన సంగతిచెప్పి యాకాశవీధిని జనుచున్న పార్వతీ పరమేశ్వరులఁజూప యందు కెంతయు సంతసించి యాశీర్వాదపూర్ణుఁడై. " కొడుకుఁదానినిఁజూకట నిడుకొని వచ్చి మడసియు దాను సమ్మద లీలనుండ పార్వతీస్తన పయఃపాన ప్రశక్తి, సర్వజ్ఞతయు నచస్సంసిద్ధిదనరవేవిన గుడికేగి వేసవేర్విధుల భావించి పార్వతిఁ బ్రస్తుతించుడును. అంబిక స్వర్ణతాళంబు లొసంగఁదురును నారదాదులమీఁటిపాడుఁ గరమర్పితోడ్రక్షకాళినాథుండు విరచితంబు యొప్పువెల్ల గొడుగులును! నక్షయ నిధియు ముత్యాల పండిరియు నీక్షీతిఁ బ్రతివేసి హేమాసనంబు ఖండేందు ధరుడల్లు గరుడింపఁ గనకఁ దండెయందలమెకితావైభవమున భాతిగా భారలు పరమతభూమి కేతువునాఁగఁ బ్రఖ్యాతమై మోయ".

పిల్లనాయనానుపిక్వచయస్సుననే చోళ సాంఘ్యాధి నాథుల శిష్యులఁజేసికొని యద్భుత మహిమఁ జూపి శార్దూలుల విగ్రహవివాదముల జయించి ప్రసిద్ధి కెక్కాను. పిన్నవయస్సుననే యీ తఁడ్రిల్లు మహానుహిమాన్వితుడై తమ్మోడిప నోర్వఁబాలకశార్దూలులై నులు నీర్వచే నీతనిని ద్రవిడ శిశువుని యీసడింపనదియే రాసు రానాతవి కొక బిరుదనామముగఁ బరిభవితైను. "తైనులు శార్దూలు ననుదెంచి యపుడు జ్ఞానసంబంధినా నొకఁశిశువు నాతతవేదబాహ్య సమయ భూమికేతువు నాఁగొవ్వి యేతెంచినాడు పురివెడలింపుడు వరనాథ'యనిన'అను సోమనాథుని వాక్యములనే తిలకింపనగును.

సోమనాథుని శిష్యప్రశిష్యుడు పిడుపర్తి బసవకవి యీపిల్లనయినానుచరితమును బ్రత్యేకముగ ద్విపదకావ్యముగ రచించినట్లు

లీతని పుత్రుడు పిడుపర్తి సోమనాథుడు రచించిన పద్య బసవపురా
ణావతారికలోని పద్యమునుబట్టి గ్రహింపఁడగును. కాని యాగ్రంథము
నునకు లభింపలేదు. శంకరాచార్యులవారు సాందర్యలహరి 75 వ
శ్లోకమున స్వతంత్ర నేమియుఁ జెప్పి కొనలేదనియు నాతఁడువాహించిన
ద్రవిడశిశువు, అంతకుమున్ను తరతరములుగ ద్రావిడ శైవ నాయనా
రులలో సుప్రసిద్ధుడయిన పిల్లనాయువారేయనియు నిశ్చయించుట
కభ్యంతరముండరాదు. 1929 సంవత్సరములో శ్రీ కాశీనాథుని నాగే
శ్వరరావుపంతులుగారు ప్రకటించిన సోమనాథుని ద్విపద బసవ
పురాణము పీఠికలో కీ॥శే॥ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారుగూడ పిల్లన
యనారునిగూర్చి వ్రాయుటలో ద్రవిడ శిశువు, తిరుక్కాన సంబంధి
యని కూడ నాతఁడు వ్యవహరింపఁబడుచుండినట్లు లిఖించియున్నారు.

భీమఖండమునందు మూడు సవరణలు :

(కవి పాదలేఖను విద్యాన్ కట్టి సాంబమూర్తిశాస్త్రి.)

శ్రీనాథకవి రచితమగు కృతులందు భీమేశ్వరపురాణము మిక్కిలి ప్రసిద్ధమయినది. దీనికి భీమఖండమను పర్యాయనామము గలదు. అతడు దీనిని ప్రాథమిగ్భవయః పరిపాకమున రచించినట్లు వా కొనినాడు. గ్రంథము తొలుత 1901 న సంవత్సరమున నెల్లూరు న్యాయవాదులు మ॥ శీ॥ ర॥ వేంకట సుబ్బయ ఎమ్.ఏ. గారు శ్రీధర ప్రమాదాది దోషములను బరిష్కరింపఁగా బ॥శ్రీ॥ కొత్త పల్లి పద్మ నాథ శాస్త్రిలు వారు జ్ఞానప్రసూనాంబికా గ్రంథమాలికయందు ద్వి తీయ కుసుమముగాఁ బ్రకటించినారు. కరిష్కర్తులకు ప్రాచ్యపుస్తక భాండాగారమందు రెండును, శ్రీసమర్థి రంగయ్య శ్రీష్టిగారివలన నొక టియు, శ్రీ పోతాఃగడ బ్రహ్మనందరావుగారి వలన నొకటియు శ్రీ గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి వలన నొకటియు ఏడు విభిన్నమా తృకలు లభించినవి. శ్రీ దర్భావె కయ్యగారి వలన సంస్కృత మూలము అచ్చుప్రతి లభించినది. ఈయాలు ప్రతుల సాయమున నొక ప్రతి తయారుచేసి దానిని చెన్నపురి ఆనంద ముద్రాలయమున ముద్రింపించి ప్రకటించిరి. మాతృకలైదున్నను మూలగ్రంథము ననుసరించి ప్రకటింపఁబడిన దానిలో పైతము లెప్పులు కుప్పులుగానుండి పాఠకుల కర్థము బోధపడని దుస్థితి యీగ్రంథమునకు దాపురించుట ఆంధ్రుల దురదృష్టమనక తీరదుగదా!

ఇందలి ప్రథమాశ్వాసము ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము వారిచే భాషాప్రవీణ పీలిమినరీ పరీక్షకు నిర్ణీతమగుటచే విద్యార్థులకు పాఠము చెప్పవలసినదన్నినా పడిన శ్రమ మింతంతకాదు. అడుగడుగున ననర్థకములే. అన్నింటిని సవరించుకొని యెట్లో పాఠమయిన దని పించితిని.

ఇదికాఁగా నీనడుమ రైలుప్రయాణములో నొకమిత్రుని కడ సూతనముగా రాజమహేంద్రము అద్దేపల్లివారిచేఁబ్రకటింపఁబడిన పెద్ద

పుస్తక మొకటి కంటఁబడి నాకమందానంద మందించినది. తెల్లని దళసరి కాగితములపైఁ బెద్దక్షరములతో పాఠాంతరములతో ముద్రింపఁబడినది. ఈప్రతిలో, తమశక్తి సామర్థ్యము తెల్ల శ్రీనాథ కృతుల సమాక్షయందును నాతని చరిత్రమునందును వియోగించుచు దాక్ష రామ భీమేశ్వరునకే తమ హృదయమంకితము గావించిన శ్రీవర్ధమాన చంద్రులగు శ్రీ చి॥ చిలుకూరి పాపయ్యకాస్త్రిగారి విమర్శము నూఱుపుటలకు మించినది.

మిత్రి సమాగమము స్వల్పకాలికమగుటచే వ్యవధిచాలక ముఖ్యముగా మూడు సంశయస్థలములుచూచితిని. మూఁడుస్థలములు “ధాతా యథా పూర్వమకల్పయత్” గానే యున్నవి. అవియు

మొదటిది:- దాక్షరామ పురీ వర్ణనమున:-

సీ. తిలకంబు బలు తేనియలఁ బోక మోకల

పువ్వుబాళ లతాని పుక్కిలించి

కలమ గోపికలచిక్కని చన్నుగవలపై

వట పల్లవంబులు వాయదట్టి

సప్త గోదావర జలతరంగా రోపా

కేరీసుఖంబు లంగీకరించి

దేవగంధర్వ లీలావతి హాటక

ప్రాసాద ముఖ గర్భములదూటి

గీ. ప్రతిదిశము దక్ష వాటిపురంబునందు

మలయు నేలావనీ మందమారుతంబు

గంధ పారలతాకుడుంగముల మెలఁగు

చిలువలేమలు సేవింప నెలితి పడుచు- ఆ గ ప ౯౭

ఈపద్యమున రెండవపాదమున కలమపాలికల యురములపైని వటపల్లవములున్నట్లు వర్ణితమునయువతులకుఁగాని మరు కాకలందు

నభినదరములు, చందనశమాలాదిపల్లవములు నుకములందుంచు
 వట్లు వర్ణించుట ప్రసిద్ధము. చందన చర్పాదికమును ప్రసిద్ధము కాని
 వటపల్లవములు సై నావరణముగా నెందునెవరను వర్ణించినదిగాదు.
 వటచ్ఛాయకు శీతకాలమున నుష్ణత యుష్ణ కాలమున తైత్తియము ప్రసిద్ధ
 ము కాని వటపల్లవముల కాగుణములేదు. అయినప్పుడా యవతుల
 యురములపై వటపల్లవ ప్రసక్తి యెట్లుకలిగినది? అలంకారముగా
 ధరించి రను కొందమన్నను నదియు నభూతపూర్వమే. లోకవిరుద్ధమైన
 యీవర్ణనము ఒక్క-ఆక్షర ప్రమాదమున సంభవించినదని నేనూహించు
 చున్నాను. కలమపాలికలుమరుకాశలపాలుకా లేదు. అలంకారములుగా
 నేమంజరులను పల్లవములను ధరింపలేదు. వారు ధరించినవి సామా
 న్యమైన సన్న వలిపెముల కలుగు పయ్యెదలు మాత్రమే. వానినే
 చిలిపిచేతల మలయానిలుఁడు తొలఁగించుచుండును. కాఁగా కవి ప్ర
 యుక్తము వటపల్లవము తేజనమున పవలక భేదము సిద్ధిఁపఁగా నప
 పాతము సిద్ధించినదని వాఙ్మొల్ల బుద్ధికిఁ దోచిన సవరణము మొదటిది.

రెండవది :-

క॥ పదునాల్గు మహాయుగముల

ముదుకగు భీమేశ్వరునకు మొగచ్చాపై యుం

డదు సాని పెండ్లియెప్పుడు

నది దక్షరామ మహిమనుగొనోకాదో? ఆంధ్రకవి

ఈపద్యము అద్దేపల్లివారి ప్రతిలోను నిల్లేయున్నది. "ఎనయం

గల్గినకూర్చిభృంగిరిటిగా నీ, తండుగా నీనికుంభునిగా నీ, కయి దండపట్టు
 కొని సంభోగేచ్ఛ నంతఃపురాంగవలంగన్న మొఱిగి యప్పురము
 సంగన్నేలు కాదారి ప్రౌద్ధన భీమేశుఁడు భూర్తప్రకారమున సాని
 వాడకు వేంచేయు పట్టుననున్నదీ కందము.

పదునాల్గు మహాయుగముల ముదుకమైనను భీమేశ్వరకు సాని పెండ్లి మొగచాటెయ్యండదట. మొగమునకు చాటు=మొగచాటు కంట కగపడక డాగుట. వృద్ధాతి వృద్ధుడగు భీమనాయకునకు నిత్యంబును సానిపెండ్లి కంటకగవడుచునే యుండుననికదా యిందలిభావము. ముదుకతనము పెండ్లి చూడకుండుటకుఁ గారణముగనా ? వృద్ధులు సన్నిహితులై యుండి దీవించని వినాహమే యుండదే. ఎవరికి పెండ్లి? సానిపెండ్లియని యున్నందున సానికే. ఎవరితో? ఇతరులతోనా? అయినచో తనకు చాటుగాకుండుటకు గారణములేదే! తనతోనైనచో ప్రతిరాతి సానికి భీమేశ్వరునితో పెండ్లియగుననుట, తనపెండ్లి తనకు మొగచాటెట్లుగను? పెండ్లిశబ్దమునకు సంభోగమని కవులద్వారా మయి యుండునా ? అయినచో నీయప్రసిద్ధార్థపద ముపయోగింపవలె? పూర్వపద్యమునను “సంభోగేచ్ఛ” ననికంటోక్తిగా చెప్పనే చెప్పినాడే. కావున నక్కడ పెండ్లిశబ్దమున కర్థములేదు.

ఇక్కడ కవి ప్రయుక్తము పెండ్లిపదముగాక పెంటిపదమైయుండునని నాభావము. పెంటి=తిర్యక్కులలో స్త్రీ అని నిఘంటువులందున్నది. ఏనిక పెంటి, లేటిపెంటి, పెంటియేనుఁగు, పెంటిగుట్టము, ఇత్యాది ప్రయోగములుగలవు. తెనుఁగు మాటాడు ఆటవికజాతులు మనుష్యులకును పెట్ట, పెంటి, పుంజ శబ్దములను స్త్రీ పురుషులకు వ్యవహరించుట కలదు. అదియుఁ గొంచెము పరిహాసము చేయుపట్టుననే పెట్టో పెట్ట; పుంజో పుంజ; అనివాడుట నేనెఱుంగుదును. పెంటిశబ్దము స్త్రీలకుపయోగించుటయు వినియుంటిని. ఆపెంటిపదము నీసాని కంటగట్టినాడు బహుదేశ దృష్ట బహు భాషావేదియగు కవియని చెప్పవగును. యవతులు వృద్ధులను, యవలు జరతలను బరిహరించుట లోకప్రసిద్ధము. కాని దక్షారామ మహిమవలన లేబ్రాయపు నెలవెలందులును ముదుక భీమేశ్వరి పరిహరింపరు సరిగదా! కామాతురలై కవుఁగిలిం

తురని కవ్యభిప్రాయము. పెరియవరగా "హిత" యని యర్థమును.

మూడవది:-

క॥ పరమాసించుచు భీమే

శ్వేరుననుమతిజేసి చోళవంశా భరణం

బరికాలుడు కరికాలుడు

ధరణీ ధరకత్తి మనసు దైన్యము ముంచెన్. ఆ గ పగగర.

ఈపద్యార్థము వివరగాను వివరితముగాను నున్నది. భీమేశ్వరుననుమతి పరలోక సుఖార్థియగు కరి కాళచోళుడు శివునకు కూతునిచ్చిన హిమవంతునిభార్య మనసు దైన్యము ముంచెనట.

ఇందు మనసు, దైన్యము అనుశబ్దములు రెండును ప్రథమా రూపములుగానున్నవి ఒకానొకచో నొకవిధక్తికి నుచితమొకవిధక్తియు నగును. అను బాలవ్యాకరణ సూత్రానుగుణముగా వీరిలో నొకదానికి సప్తమ్యర్థమును నొకదానికి ద్వితీయార్థము చెప్పునవలయును. అప్పుడు మనసునందు దైన్యమునో; దైన్యమునందు మనసునో ముంచెనని భావ మేర్పడును.

భీమేశ్వరుడు తనయత్తమనసున కుత్తలపాటు కలిగింప నానతిచ్చుటయేల? అదీనాకరణము కరికాలునికే బరలోక సాధనమగునా? ఇది వింతభావములుకావా? ధరణీ ధరకత్తి కరికాలుని చేతలచే మనసున దైన్యమొందనేల? ఆపరమ మాహేశ్వరుఁ డీశ్వర సాక్షాత్కారమొంది యతని యాదేశమున భర్మహర్యు పురోహవన రత్నాంబరామృతాహారాది దివ్యభోగములుభవ్రువకర్పింపఁగానత్త! మూపోపకమనస్సునుదైన్యములో ముంచుకొనుటా? దానికి కారణము, తమకుదరిచాపులందు వల్లకాటిలోను, కొండ బండలమీఁదనునివసించుచు ముసలియెద్దు వాహనముగా, పులితోలేనుఁగుతోలు గచ్చుకొనుచు, విసముతిని పునుకలో బిచ్చమెత్తు మగనితో సర్థాంగీకారముగా కాపురము

నేయు ముద్దులకూతురు తనకు దూరమైపోయిన దనునదియే కదా ?
 కొత్తగాఁ జెడ్డియయిన కూతుర త్రింటికి వెడలునపుడు దూరమే కా
 నిండు దగ్గఱనేకానిండు నూతనమయిన తనయావిశ్లేషము గృహస్థు
 లకు దుస్సహమమట. జగత్ప్రసిద్ధమే. సంస్కృతభాషలో కాలిదాస
 మహాకవి శాకుంతల నాటకమందు శకుంతలా విప్రయోగార్తుడగు
 కణ్వముని ముఖముననే చెప్పించినాడు. ఆంధ్రకవులెందఱోతమ కావ్య
 మందీ విషయము నిరూపించినారు. ఆవిశ్లేషము ప్రథమమున మాత్ర
 మే. ఇక్కడి ధరణి ధరపత్నికి సుతా విప్రయోగమట్టిదికాదు అయి
 నప్పుడామె కంతదైన్యమేల? పరమదైన్యవృత్తినున్న భర్తతో దుర్భర
 మైన కాపురముచేయుచున్న కూతునకుదివ్యభోగానుభవము సంభవిం
 పఁగా సంతసించుటకు మాటుగా దుఃఖించు తల్లియు నెందేనుండునా?
 దూరమందైన నేమి దగ్గఱ నైన నేమి మనకూతురు ధనధాన్యములతో
 సుఖసంపదఁ బొందఁగోరుదురుగాని దుఃఖించునదిమాట తల్లియేమో
 కాని కన్నతల్లి ఎవ్వతెయు దుఃఖింపదు. కావున నీవర్ణనము కేవలము
 సర్వవిరుద్ధము. ఇది కవి ప్రయుక్త పాఠము గా నేరదు. లోకానుభవము
 చాలని ప్రతిలేఖకుని ప్రమాదమే. అయినచో దీనికి సాధు పాఠ
 మేదందురా ? “ ధరణి ధరపుత్రి మనసు దైన్యము మాన్పెన్ ”
 అన్నది సాధు పాఠమగును. తనభర్త పాములెమ్ములు తోలుదాల్చి,
 ముదసలి యెద్దునెక్కి పునుకలో బిచ్చుచూడుచు కాటిలో కాపుండుట
 యేభార్యయు సహింపఁజాలదు. కుచేలునిభార్య వంటి నరమక్షమా
 శాలిని కూడ తనదైన్యము దుర్భరమని వాపోయినదికదా ? కాబట్టి
 శివునిస్వీతవలన దైన్యమందినదాతని దేవియే కాని యతని వియోగ
 మునమనసు దైన్యమున ముంచుకొన్నదత్త గాదుకాదు. అత్తగారిమనసు
 దైన్యమున ముంచుటకు భీమేశ్వరుఁడాజ్ఞాపించుట కతని కత్తచేసిన అప
 కారమేమి? అది యేదియులేదు. ఇక్కడిపాఠమే తప్పై మనకు

దైవ్యముగలిగించినది. పరమమహేశ్వరుఁడగు కరికాళచక్రవర్తిశివుని
జేవి దైవ్యముమాన్వి దివ్యభోగములందించినట్లు లీపద్యము తరువాతి
పద్యము విస్తృతముగా చెప్పుచునేయున్నది.

సీ॥ గజచర్మ మెప్పుడో కాని నిచ్చలు గట్టు

పసిడి కమ్మల పట్టు పచ్చడంబు

భసిత మెన్నఁడో కాని ప్రితిదినములందు

మలయజంబు కురంగ మదముగూర్చి

నిడుదపాముల గాజు తొడవు లెన్నఁడోకొని

తారహారములు నిత్యముధరించు

నృకరండమండ మాలిక లెన్నఁడోకాని

ధరియించు కల్వార వాసు మెప్పుడు

గీ॥ కాటనడు చక్కి నెన్నఁడోకానియుండు

దక్షవాటి సువర్ణ సాధముల విరాడ

నెన్నఁడోపిశాచులనుగాని యిందుముఖుల

నెల్లకాలంబువలచు భీమేశ్వరుండు

ఆ గ ప గగి

సీ॥ ఒక వేళధరియించు యువనాశుప్తఁడిచ్చిన

కట్టాణి మత్యాల కంఠమాల

మాంధాత్మఁ డిచ్చిన మాణిక్య ఖచితకే

యూరంబు ధరియించు నొక్కవేళ

నిష్వాకుఁడిచ్చిన హీరాంకురంబుల

యుంగరంబు ధరించు నొక్కవేళ

(ఘన) శిలచక్రవర్తియిచ్చిన ప్రవాళంబుల

యొడ్డాణము ధరించు నొక్కవేళ

గీ॥ వేడ్కధరియించు నొక్కొక్కవేళయందు

భరత దువ్యంత రంతి నాభాగనవాలమ

నలభగీరథ నృగ మహి నాథ దత్త

హేమమణి భూషణములు భీమేశ్వరుండు ఆ గ ప గ గ

మొదటి సీసమునఁ గరికాలుండు శివుని యలంకారాన క్రి

భోగాన క్రిని మొలకరింపఁజేసినను, భవునకుఁ బ్రాత్ర వాసన వదల

లేదని తేలుచున్నది. రెండవదానిలోఁ బూర్వవాసన నిశ్చేషముగ

నశించి యాతఁడలంకార ప్రియుడై విష్ణుండయ్యెనని స్పష్టపడుచున్నది.

కావ్యాలంకార సంగ్రహ (నరసభూపాలీయ) కర్తమూర్తి

శ్రీనాథుని యీ మొదటి సీసమును అనుసరించియే కరికాలచోభుని

శివారాధన వైశిష్ట్యముగ్గడించుట కనుఁడు.

సీ. నేరాజు వివిధ పుష్పారాధనమున గం

గా ధనుతల మీఁది కాచుమానె

నే రాజు దివ్యాన్న సారార్పణమున

శిలికంకు మెడనున్న చేదుమానె

నేరాజు రత్నోపహారాను భవభూతి

రుద్రుని నెమ్మల దండ రోతమానె

నేరాజు కాంచనాగారారచన కేళి

భవునకు గిరులెక్కుపాటు మానె

గీ. జలధి దేవేరిఁ గావేరి జనులు సూడ

కుండ నాచ్ఛాదన మొనర్చు నొప్పు మెరియ

నుభయతలములఁ దరుకుంతు లునిచెనే నృ

పాలుఁ డతఁడొప్పుఁ గరికాళ చోళవిభుడు. కా.సం.అగ ప 3 గ

మూర్తి కవి కరికాళచోభుండు శివునికేయూర నాలయా

దులు నిర్మించెనో కంఠోక్తిగాఁ జెప్పుకున్నను నతనిపద్యముశ్రీనాథుని

పద్యమునకుఁ బ్రతిబింబముగుటచే నాస్థల మీదకైరామమేయని తేట

తెల్లమగుచునేయున్నది. ఏతావతాపర్యవసాన మేమనఁగా “ ధరణి

ధరకత్తి మనసు చైత్యము ముంచెన్” అనుచు త మసాధువనియు
 “ధరణీ ధరపుత్రి మనసు చైత్యము మాన్పెన్” అనునది సాధుపాఠ
 మనియుఁ జేలుచున్నది.

మఱియొక చిన్నవిషయము “ఒకవేళ ధరియించు”నను సీస
 పద్యము నాల్గవ పాదము,”

ఘన చక్రివర్తియిచ్చిన ప్రివాళింబుల యొడ్డణము

ధరించునొక్కవేళ

అని కలదుగదా ? ఎవరా ఘనచక్రవర్తి ? మట్చక్రవర్తులలోఁగాని
 టోడశచక్రివర్తులలోఁగాని యాపేరులేదు. ఘనపదము ప్రితిలేఖకునిచే
 ప్రాసయతికొఱకు నిర్మింపబడినదే కాని యదియొక వ్యక్తినామమై
 యుండదు బహుశః అక్కడ అక్షరములు ఏకారణముననోలోపింపఁగా
 వ్రాయనకాఁడు తన కల్పనముతోఁ బూరించియుండును. అసలు కవి
 ప్రియుక్తము శిబిచక్రివర్తియను పదమే. శిబి, చక్రివర్తులలోఁ బ్రియు
 ఖుడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఆబాలగోపాలమున కెఱుకపడినవాఁడు. అట్టి
 మహాత్ముని వీడి పేరే సరిగా తెలియని వానిని కవి పేర్కొనెనటకు
 మనసొప్పుకున్నది.

నేను పాఠముచెప్పిన ఒక్క యాశ్వాసమునఁగల యనేక
 ప్రమాదములలో ముఖ్యమయిన మూఁటినిమాత్రమిట్లు సవరించినహృ
 దయ పరిశీలనమునకై పోకటించితిని. పండితులు వీని నామోదించుట,
 ఎప్పుడైన ద్వితీయముద్రణ ప్రితిమరలఁజూడఁగల్గుట, సంభవించినచో
 గ్రంథమంతటను ప్రిమాదములను సవరించి లఘుటిప్పణి రచించుట
 చేయవలయునను నుత్సాహమున్నది శ్రీ పాపయ్యశాస్త్రిగారే పనిలో
 పనిగా విమర్శనముతోపాటుగ టిప్పణికూడ రచించి పోకటించి యుండ
 నలసినది. వారాపని నేయ కేకారణముననో యుపేక్షించిరి. శ్రీనా
 థుని గ్రంథము లన్నియు టిప్పణి లేకున్న సామాన్యులకు సుగ్రహ
 ములుగావు. ఆపని నాకగునేమోయని యాకించుచున్నాను.

పీఠికాపుర సంస్థానము - కళాపోషణము.

(శ్రీ కామయ్య పీఠికాసారము వర్ణన)

రెండు శతాబ్దములకు పూర్వమునుండియు. కళాసాహిత్య పోషణమున లక్ష్యాత్మకమైన ఆంధ్ర జమీందారులలో పీఠికాపురసంస్థానాధిపతు లగ్రగణ్యులు. వీరు శ్రీరాధనుచూకవి పోషకునిగను, పోతననుకాలికునిగను, రత్న పాంచాలికాది సంస్కృతనాటక ర్తగను విఖ్యాతినొందిన కద్దరాచార్యవంశ శిరోభూషణ మనందగు రావు సర్వజ్ఞసింగభూపాలుని వంశమునకు చెందినవారని చరిత్రమున తెలియ వచ్చుచున్నది. వంశ పారంపర్యముగా వచ్చుచున్న సాహిత్యాభిరుచికి, కళాసక్తికి తగిన కళాసాహిత్యపోషణము వీరికి వెన్నతోబెట్టిన విద్య యైనది. కీర్తి శేషులగు శ్రీ సూర్య గాత్రుభుని యాదరణమున వర్ధిల్లిన ఆంధ్రగీర్వాణసాహితీవైభవము, దీనజనపోషణము మొదలుగాగల వారిదాత్మత్వగరిమ ఎంతటిదో చెప్పలేము. వీరి పితృపితామహుల కాలమునాటినుండియు జరుగుచున్న కళాపోషణ - వారి ఆదరణకు పాత్రులైన పలువురు కళాకారులయొక్క కళాప్రవీణ్యవిలసనములు సంస్కరించిన, ప్రభువుల కళాభిమాన మెంత విశిష్టమైనదో తెలియగలదు.

“తనయుడు చెఱువును గావ్యము నిధానముగుడివనంబు

భూదేవీస్థాపనమును నను నియ్యెడును జనుశాస్త్రములందు

సప్తసంతతులనగన్”.

అప్పకవీయము

తనయుని బడయుట - దేవాలయనిర్మాణము, చెఱువుద్రవ్వించుట, కావ్యముకృతినందుట-నిధిని భూస్థాపితముఁజేయుట, వనములఁ బెంచుట, దేవతావిగ్రహము ప్రతిష్ఠచేయుట మొదలగు సప్తసంతానములు పుణ్యసాధనములని పెద్దలువచియుంతురు. జమీందారులు ఇట్టి పుణ్యకార్యముల చేపట్టి తమవీలుబడిలోనున్న ప్రజలకు భుక్తి, ముక్తిసాధనముల

నందఁజేసిడివారు. దేవాలయపుత్రిష్ట చేయుటలో తదనుబంధములైన యనేకోపకళలసముద్ధరణముగూడ జరుగుచుండెడిది. ఆయా దేవతాయ తనములలో నిత్యధూపదీపారాధనలు; మాసోత్సవములు, పౌర్ణమియు నను కళ్యాణోత్సవములు జరిగెడివి, అచట జరుగు నిత్యార్చనలకు, పురాణపఠనములకు, వేదపఠనములకుఁ దగిన కుండితులు, వివిధ శాస్త్రపారంగతులేగాక కళారాధనతత్పరులైన నట్లువరాంకు, చిత్ర కళాకోవిదులు, శిల్పులు, మాలాకారులు, పుష్పద్యానవనపాలకులు, పండితాతకులు, ఏకాంతసేవాకార్యాక్రమ నిర్వాహకులు, ఉదయ, సాయంసమయములలో జరుగు నిత్యసేవాకాలమున మంగళవాద్యముల వినిపించుటకుఁ దగిన సాన్నిధ్యపాలకులు; మార్గంగకులు, మొదలుగాగల యనేక వృత్తులకుఁ జెందినవారు, ఈదేవాలయములను వాని ధర్మకర్తలైన ప్రభువులను ఆశ్రయించుకొని తమ జీవితములను భగవదారాధనలో గడపుచుండెడివారు. ఇట్టివారికి గ్రామవాసోదై న్యముకలుగకుండ ఈ జమీందారులు ఈనాములనిచ్చి పోషించుట ఒకపవిత్ర కార్యముగా భావించెడివారు.

పీఠికాపురము కుంతిమూఢపునకు, గుక్కుఁజేత్యరునకు నిలయమై దక్షిణకాశియని ప్రఖ్యాతినొందినది. అప్రాదశమహాపీఠములలో నొకటి మైన పురుహూతికా శక్తికి పీఠము. గయాసురపాదప్రదేశమున వెలసినదగుటచే నిది పాదగయయని ప్రఖ్యాతమైనది. పంచమూఢపులలో నిది కుంతిమూఢపునకు నిలయమై యలరారినది. రాజరాజనరేంద్రుని యాస్థానమున గణితవిద్వాంసునిగ గౌరవింపఁబడిన పావులూరి మల్లన గారికి దానముగ నీయఁబడిన నవఖండ్రవాడ అగ్రగణ్యము ఈ సంస్థానములోనిదే. ఈ గ్రామమునుండి వచ్చిన ఆదాయము కుంతి మూఢపునకు గుక్కుఁజేత్యరునకు నిత్యదీపారాధనలకు, నైవేద్యాది క్రియలకు వినియోగమగునట్లుగా కాలక్రమమున నొక రెడ్డిభూనా

భుడు దానకాసనమువ్రాసించి సమర్పించినాడు. కూచించి తిమ్మ
కవివంటి ప్రముఖకవులెందఱో కుక్కుఁజేశ్వరునిపై శతకముల రచి
యించినారు. మద్దిరాల వేంకటరాయకృతమగు నేకాంతసేవ నేటికి
కుక్కుఁజేశ్వరుని ఆలయమున నిత్యసేవలలో కరియింపబడుచున్నది.
“మహాకవినిలయమగుటచే రక్షి, మహారాజాస్థానమగుటచే భుక్తి,
నూధవమహాక్షేత్రమగుటచే ముక్తి నిదానమైనపురము అంధ్రదేశ
మహిళామత్స్య కంతమాలానాయకమణియై ప్రకాశించుచున్నదని”
వ్రాసిన పానుగంటివారి సర్లసలో సతీశయోగిలేను.

ప్రతీసంవత్సరము కుంతిమాధవునకు, కుక్కుఁజేశ్వరునకు కళ్యా
ణోత్సవము లతివైభవముగా జరుగుచుండెడివి. మాఘ శుద్ధ ఏకా
దశికి కుంతిమాధవునకు, బహుళ ఏకాదశికి (శివరాత్రి)ముందు) కుక్కు
జేశ్వరునకు కళ్యాణోత్సవములు జరుగును. ఈ నెలదినములు గ్రామ
మంతయు నిత్యకళ్యాణము పచ్చశోరణములతో కలకలలాడుచుండె
డిది. దేవుని కళ్యాణోత్సవములకు నుండు తీర్థము సాగుచుండెడిది.
చుట్టుప్రక్కలఁగల గ్రామవాసులందఱా తిరునాళ్లలో పాల్గొందును.
దేవాలయ పరిసరప్రాంతములన్నియునుపందిళ్లతో పాకలతో నిండిఅందు
పలురకముల వస్తువామగుళిలు, కందు ఇత్తడిపాత్రీలు- బాలుర
గ్రదాపతికరములు పుదుచ్చేరి, నక్కపల్లిబొమ్మలు- వివిధములైన
వస్త్రములు, తినుబండివస్తువులు, భద్రపతిచి వర్తకముసాగును. ధూప
దీపములద్రవ్యములు, హారతికర్పూరము, నారికేళములు, కదళీఫల
ములుతో శోభాయమానమైన యా ప్రదేశమంతయు నెంతో నయ
నానందకరముగా నుండెడిది. ఒక్కొక్కరోజున ఒక్కొక్క విశిష్టమైన
వాహనములపై ఉత్సవమూర్తుల సలంకరించి గ్రామోత్సవములు
జరుగును. ఈశ్వరునకు నెమిలివాహనము, సందివాహనము, నాగవా
హనము మొదలగునవి, నూధవస్వామికి శేషవాహనము, గరుడ

వాహనము- పొన్న చెట్టు మొదలగునవి ఉపయోగించబడినవి మాధవ స్వామివారి రాత్రి యూరేగింపులలో పొన్నవాహనము, కుక్కుటేశ్వరుని సప్తవారీ హంసవాహనము మిక్కిలి ఆకర్షణీయమై జనము తండ్రిపతండ్రిములుగా పాల్గొందురు. ఏడుగురు స్త్రీలు- నాట్యభంగి ములో నుండునట్లు దారువుతోమలచిన హంసవాహనమే సప్తవారీ హంస. ఈ వాహనము స్థానికులైనదారు శిల్పులచే తయారుచేయబడినది. రెండు దేవాలయములకు రెండు ఉన్నతమైన రథములుండెడివి. ఈ రథయాత్రలు అతివైభవముగా జరిగెడివి. పొన్నాడమండలములనుచోట రథమునాటి స్వామియెరుట భామకలాపము, గొల్లకలాపము ప్రదర్శించెడివారు. పెండ్యల సత్యభామయను వికుష్మనునే తమకు ప్రభువులచే నొసంగబడిన ఈనాముల ననుభవించుచు నేటలు స్వామిసేవ చేయుచుండెడిది. మండపేట వాస్తవ్యులైన దేవదాసీకులస్థులు కళ్యాణోత్సవములలో ప్రతిదినము సాయంసమయములందు స్వామియెరుట మొవ్వగోసాలపదముల నభినయించి పేక్షకుల నానందపఱచెడివారు. రథోత్సవానంతరము ఉదయమే స్వామిని ఉప్పాడయను గ్రామమునందలి సముద్రోత్తరమునకు గజవాహనముపై గొనిపోయి అచట చక్రీతీర్థమును ఉత్సవము జరిపించి సాయంకాలమునకు మరల పీఠికాపురమునకు చేరికొనెడివారు. కుక్కుటేశ్వరునకు స్వామివారి పాదగయలో తీశూలస్నానము చేయుదురు. మునునాడు జరుగు శ్రీ పుష్పయాగమున గ్రామమందలి పురంధీమలు లండలు పాల్గొని స్వామికి పవరింపాసేవల నతివైభవముగా జరిపి యానందించెడివారు. కుక్కుటేశ్వరస్వామివారి కళ్యాణోత్సవమునకు ముందుజరుగు ఏడురుసన్నాహమునందుపురమునందలి పండితప్రకాండు లెల్లరు పాల్గొనెడివారు. కన్యాదాతలైన పర్వతరాజుపక్షము కొందఱును, నరుండైన పరమశివునిపక్షము కొందఱును సంధానకర్తలుగ

వ్యవహరించి గావించు ప్రసంగములు, గోష్ఠులు, విద్యజ్ఞానమనోరంజకముగా, పండితహృదయాహ్లాదకరముగా నుండెడివి. కుక్కుటేశ్వరుని ఉత్సవమూర్తులను వేదపఠనముతో నూరేగింపుగా రథయాత్రోక్తుఁ గొనిపోవుట, అందు పురప్రముఖులెల్లరు పాల్గొనుట ఒక సంప్రదాయము. లేటు గంగాధర రామారావుగారుకూడ రథయాత్రలో పాల్గొని స్వామిరథమునకుఁ గట్టినగొలుసులనుపట్టుకొని కొంతవఱకులాగి ఉత్సవమును స్వయముగా నిర్వహించెడివారట. రథయాత్రోక్తుఁ బోవుమార్గముననే కుంతిమాధవుని యాలయముగలదు. స్వామికిఁ జుక్కరదృష్టి పడరాదని అలయద్వారము ఆ సమయమున మూసియుంచి దండపాగులైన భటులు కాపుంచెడివారు. అదిచూచి కుక్కుటపతిని రథయాత్రోక్తుఁ గొనిపోవుచున్న శైవభక్తులు చూర్చికులను హెచ్చరికలను భక్త్యావేశముతోను ఉచ్చేస్వరముతోఁ బలికి అందు 'మాధవ నేవితాయని' ప్రస్తుతించి పరాకులుదెల్పుట ఒక విద్యద్విసోదముగా భావించెడివారు. ఈ కళ్యాణోత్సవములందలి వైభవములకంతకు నాటి ప్రభువులు ఆదరిణముగాక మఱియేమున్నది. ఇది చిరస్మరణీయమైనది. ఉత్సవమునకు వివిధ వ్యాపారస్తులను ఆకర్షించుటకై మహారాజువారు ఒక విచిత్రమైన ఆచారమునవలంబించిరి. ఉత్సవదినములలో నలంకరింపఁబడిన ఏ కొట్టు మిక్కిలి అందముగా నుండునో దానిని శ్రీరాజువారే పూర్తిగా క్రయముచేసెడివారట. ఈయాశర్వాదంతో ననేకవణిజులు ఈయత్సవములలో పాల్గొనెడివారు.

రథయాత్రలు వైభవోపేతముగా జరుగుటకు మఱొక విశిష్ట సంప్రదాయమును లేటు గంగాధర రామారావు ప్రభువు లమలులో నుంచినారు. రథోత్సవ నిర్వహణమునకై నియుక్తులైన పురప్రముఖులు - గ్రామకరణము - ముససలు, పెత్తనదారులు - అర్చకప్రముఖులు మున్నగు వారితోపాటు పారంపర్యముగా ఎట్టిటువారి యీనాముల ననుభవించుచు దేవాలయములందు వర్ణలేపములకు - వాహననిర్మాణములకునియమిత్తులైన చిత్రకార కుటుంబము వారికొక యపూర్వగౌర

వముగూత వనుగ్రహించినారు. కళ్యాణముంటవమునకు అలంకరింపఁ బడిన అరటిగలలను- రథయాత్రీకుముందు రథముపై నలంకరించి, రథయాత్ర పరిసరూప్తమై స్వామిరథమునుండి దిగినపిదప రథమునకు కట్టిన అరటిగలలను దైవప్రసాదముగా వీరు స్వీకరింపవలెను. రథముపై అలంకారముగా ఉంచిన ఉన్నతమైన గుట్టములను తయారు చేసిన చిత్రీకారునకు రథముపై సూతునివిగ్రహపార్శ్వమున రథపారధిగా నొక స్థానము నియమించినారు. ఆ గుట్టములకు కల్లెముకట్టి స్వామిరథయాత్రీ ముగియఁగనే ఆ అరటిగలను కోసికొనివెళ్లునట్లుగా ఒకయాచారము నేర్పఱచి వారిని గౌరవించుట, వారివలనఃఉత్పన్నము జాగరూకతతో నిర్వహింపఁబడుటకు వారుగారిచిన ఏర్పాటు ఎంతటి విశిష్టమైనదో తెలియఁగలదు. ఈ రథయాత్రీలో నారధ్యునిను వహించుట ఆ చిత్రీకారవంశస్థులు పారంపర్యముగా తమకు గౌరవ ప్రదమైన ఒక పాక్కుగా భావించుచుండును.

ఆర్యక్షత్రియులనఁబడు చిత్రీకారవంశజులురాజారావుకుమార వేంకటమహీపతిరాయనింగారి పితామహులైన పెద మహీపతిరాయనింగారి నాటినుండియు వంశపారంపర్యముగాఁ బోషింపఁబడుచుండిరి. వారిలో సుమారు 1840 ప్రాంతమున కానుబుషి పాపయ లింగకవి యను వాతఁడు లేలు గంగాధర రామారాయనింగారి తండ్రిగారగు సూర్యారాయనింగారి నాటినుండియు అష్టావ వైద్యులుగానుండి వారిచే భిషగ్వరలిరుదము నొందినట్లుగాఁ జెలియుచున్నది. ఈ కవి తల్లజుఁడు మాత్రికాభ్యుదయము, వైద్యనాథశతకము, గణేశశతకము, కుర్కుట లింగశతకము మొదలగు కృతులు రచియించెను ఇవి తాళపత్రములపై విభజింపఁబడి కాలక్రమమున కీటకదప్తములైపోయినను, మిగిలిన వానిలోఁగల చాటుధారలలో శ్రీసూర్యారాయనింగారికిపంకితముగా విరచించిన నొక పద్యము నిట నుదాహరింతును.

అవని బెద్దమహీపతి ప్రభుముఖమ్మో ఫీశ్వరానంత కో
ధృవమై వేంకట నిలభూధరవరేంద్రిమ్మో జమువీ సుర

స్తవనియ ప్రభవృద్ధిసౌందురూ దదుద్యదీర్వరవాగేశ్వరు
న్యవిధ శ్రీముతుఁడే సఁ జిత్రిఁ భిషగ్వద్యావి శేషంబులన్.
ఈ భిషగ్వర పాపయలింగకవి తన ప్రభులగుటించి యిట్లు వ్రాసెను.

శ్రీమధ్యలోక విశిష్టత గౌరవమున

ద్యేలానదీ సమాహితవసుంధ

రాధ్యక్షు పాదగయాక్షేత్రీతట సము

ద్య త్పీఠనగర సింహాసనస్థుఁ

డతుల శేచర్లగోత్రామృందు వేంకట

నీలాద్రిరాయ భూపాలవర్యుఁ

డను రావువంశ దుగ్ధాంబుధి ద్విజరాజు

రాజాధిరాజ తిన్నాజులందు

వలరు వేంకటసూర్యరాయాధిరాట్టు-

మార వేంకటమహీపతిక్షాతశ్శ్రేయ

లనఁగ నిరువురు గుణసాంద్రు లధికభోగ

భాగ్య విభవానుభవులు మత్స్యభువులరయ.

ఈ కవి నోదరుడైన మృత్యుంజయుఁడు ఆస్థాన చిత్రీకారునిగా గౌరవింపఁబడెను. ఈయన కవిత్వశోభిషంబులఁగూడ ప్రవేశముగల వాఁడు. శ్రీ గంగాధర రామారావుగా రొకమాణీతనిఁ బిలిపించి వైకుంఠపటమును వ్రాసి తెమ్మనివారఁట. వాహనములను దారుఖండముతో నిర్మించుట- వర్ణ శేషముగావించుటయేగాక- దర్బారులో ప్రభువులు కొలువుదీర్చినట్లుగా 'తన్నిరు లనఁబడుమా' పచిత్రీములను వ్రాయుట- ప్రభువుల భోజనముపై నుటచునుల్లిపారలవంటి కుండనపు శేకులను తయారుచేసి వారికి సమర్పించుట- ప్రభువుల వినోదములకై కళలుట్టిపడునట్లు దశావతారవిగ్రహములను తయారు చేయుట ఈచిత్రీకారులప్రత్యేకవిశిష్టతతయ సమయములలో ప్రభువులుకొరివవిధముగా పురాణకథలచిత్రించియిచ్చి వారికదరమునకు గౌరవములకుపాత్రులగు

చుండెడివారు. ఆ విధముగా ప్రభువు ఆజ్ఞానుసారము కైలాసపటమును శాస్త్రోక్తముగా లిఖించి, ప్రభువు సంతసిచి నూటపదియఱు లిచ్చుటయేగాక చిర్రోలేఖన కౌశలమునకు మెచ్చి పీఠికాపురమున నొకమాన్యము గూడ దయచేసినారు. ఈ సందర్భమున ఈ పాపయ లింగకవి ఈ క్రింది పద్యరూపమున తన కృతజ్ఞతను వెల్లడించుకొనెను.

ఉ. భూతిసుటింప మానవుల పుణ్యవశంబున ఫలసీమల

న్దాతలిఖించెనా యొకరివాటి దదేమిటి రావునంజాం

డై తగు రామరాయ వసుధాధిపు డెవ్వరికై లిఖించు నా

వ్యాతః దదాత్మజాత్మజపరంపర తెల్లఘటించు నెప్పుడున్.

ఈ పటము చాలకాలము రాజమండ్రిరమున నలంకరింకఁబడి యుండెడిది. ఈ పద్మనాయక ప్రభువుల కళాపోషణమునకు ఇది కేవల మొక చిన్న యుదాహరణము. నాటిప్రభువుల ఆదరణములో ఎందఱు కళాకారులు పోషింకఁబడిరో - ఆ ప్రభువుల అస్తమయముతో ఎన్ని కళాఖండములు రూపుమాసిపోయినవో చాత్రీలే చెప్పగలవు.

సూర్యరాట్రుభువు రాజ్యాధికారము స్వీకరించిన పిమ్మట బ్రహ్మ సమాజమువంటి మతసంస్కరణలకు ప్రోత్సాహముకలిగించిననుగూడ ఈ దేవాలయవిధులు కార్యకలాపములు నిర్విఘ్నముగా కొనసాగించి నారు. వైకుంఠ ఏకాదశి మొదలగు పర్వదినములలో సంస్థానమునకు చెందిన గజరాజును, ఉత్తమబాతి శ్వేతాశ్వమును - ఇతర తురంగములను సర్వాధరణములతో నలంకరించి గ్రామోత్సవములందు నూరే గించుట కన్నలపండువుగా నుండెడిది. కోటలోనికివచ్చిన దేవునకు కర్పూరహారతులిచ్చి ప్రభుకుటుంబము తీర్థప్రసాదముల స్వీకరించెడి వారు. ఇది సంప్రదాయతరీతులయెడల వారికిగల సమానాదరణము వ్యక్తము చేయఁగలదు.

నాట్యకళాపోషణము.

ఆ కాలమున చేబోలు వాస్తవ్యులైన కొల్లూరి వెంకయ్య గారు కుటుంబమేళములతో భామకలాప ప్రదర్శనము లిచ్చుచుండెడి వారు. వీరు ఆరామద్రావిడకాళికు చెందినవారు. కూచిపూడి సంప్ర

దాయము ననుసరించి భామవేషముతో పాటు ప్రక్కపాంగులు తాళములు, మృదంగము, వంతపాట మొదలగు పాంగులన్నింటినీ కుటుంబములోనివారే నిర్వహించుట ఒకయూచారము. ఆనాడు మృదంగవాద్యములోను ప్రసిద్ధులైన వడలి చంద్రయ్యగారు ఈ కొల్లూరి వెంకయ్యగారికి గురువులు. రామచంద్రపురము తాలూకా ఆలమూరు వాస్తవ్యులు పుల్లపంతులచలమయ్యగారుకూడ ఆనాడు భామకలాప ప్రదర్శనములందును, భామవేషధారణమునందు మంచిప్రభావాలిబడసియుండిరి. వీరు పెదబ్రహ్మదేవము నినాసి పెండ్త్యాల సత్యభామయనునొక దేవదాసికన్యకు భాగవతి కలాప ప్రదర్శనము నేర్పినారు. కొల్లూరి వెంకయ్యగారికి ప్రేమ ప్రదర్శనమును జూడ తటస్థపడినది. వీరేశలింగ సంస్థానమున అంతఃపుర ప్రదర్శనములో భామవేషమునేయగల శ్రీకృష్ణాకర్షేషించుచు ఈ సత్యభామను వీరేశలింగ సంస్థానమునకుఁ జేర్చి దేవుని కళ్యాణోత్సవములలో భామకలాప్రదర్శనముల నిచ్చుటకై ఈనాములనొసంగి ఆస్థానవిదుషీమణిగా నొనర్పిరి. గంగాధర రామారావుగారు ఈమెకలాపప్రదర్శనములఁ జూచి ప్రశంసించి యామెకు దినభిక్షము నేర్పాటుగా వించి భూమినిగూడ ననుగ్రహించినారు.

నాటక కళాపోషణము.

అంధ్ర ప్రేక్షియగు, అభినవ కారిదాస విరుదాంకితులైన పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు పంతులుగారు, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు, ఈ యాస్థానకవులుగా నుండెడివారు. పానుగంటివారు రచించిన సుమారు నలువది నాటకములను మహారాజువారే ముద్రించి ప్రకటించియున్నారు. వారి నాటకములలో ప్రఖ్యాతములైన పాదుక, విప్రనారాయణ, కంఠాభరణము, కోకిల-రాధాకృష్ణ మొదలుగాగల నాటకములు ప్రసిద్ధులైన నటకులచే కోటలోప్రదర్శింపఁజేసి వారికి ఉచిత సత్కారములుగావించెడివారు. ఆనాటకములకు శ్రీ నరసింహారావుపంతులుగారే స్వయముగా నటకులకు శిక్షణ నిచ్చెడివారు. రాణిగారగు చిన్నమాంబగారికి గల నాటకకళాసక్తి

నిదర్శనముగా వాటకాంతమున నటకులను అనేక మధురఫలములతో భక్ష్యములతో సంతృప్తి కలుచెడివారు. సంగీతకళలో వీరికిగల అభిమానము ప్రకారాభిమానమునకు తీసిపోవునదిగాదు. ప్రఖ్యాతవైణిక విద్వాంసులు నందిగాన మొకయ్యగారు- టాగోరును ముగ్ధునిగావించి వారిచే మన్ననలనందిన వైణికసరస్వతి. తుమురాడ సంగమేశ్వరశాస్త్రిగారు వీరి యాస్థాన విద్వాంసులు కాకినాడ గానపథలకు ప్రధానపోషకులైన పీఠికాపురప్రభువు ఆనథలకు వచ్చిన విద్వాంసులనందఱను మరల కోటలో కచ్చేరీలుచేయించి సన్మానించి కంపుచుండెడివారు.

మల్ల విద్యావిశారదులైన వస్తాదులను పంజాబునుండి ంప్పించి వారిని బోషించి వారిచే కుస్తీపడర్చనముల నేర్పాటుగావించి యుండిరి. ఆనాటి విద్యార్థులకు ఈమల్లవిద్యాభ్యాస మొక ప్రత్యేకకారణంగా నుండెడిది. ఇదిగాక నవీనములగు కందుక కీర్తిదలు బేట్ మింటన్, పెన్నీసు మొనలగు కీర్తిదలలో ప్రఖ్యాతులైన ఆటగాండ్రును రావించి ఆ కీర్తిదలను ప్రసరింపఁ జేయుచుండెడివారు. ఇట్లు బహుముఖములవర్ధిల్లిన వారి కళాపోషణము చరిత్రలో చిరస్మరణీయమైన కథలుగా మిగిలిపోయినవి. ఉద్యానవనములఁ బెంచుటలో వీరికిగల ఆసక్తి మిగుల ప్రశంసనీయమైనది. గులాబీలన్న అశ్వంతపీఠి- ఎన్ని యొరకముల గులాబీలను కోటఆవరణములో అత్యంత సుందరముగా నభివృద్ధిగావించినారు- అనేక ప్రదర్శనములలో వీరి గులాబీలు బహుమతులందుకొన్నవి. మేలుజాతి శునకములఁ బెంచుటయుదుఁగూడ వీరికి విశేషమగు మక్కువ యుండెడిది. ప్రభువుల విలాస, వినోదములు అనేకకళాకారులను బోషించుటకుగలనుద్ధరించుటకు నుపకరించెడిది. బహుముఖమైన కళాసాహితీ పోషణలో ఒక విశిష్టస్థాన మాక్రమించి చిరయశోవిభూషితులైన పీఠికాపుర సంస్థానాధిపతులు చరిత్రలో ఒక ప్రత్యేకస్థానముగ నెంచికొన్నారు. ఇటువంటి మహనీయుల కళాసాహితీసేవలను సంస్మరించుట ఒక పవిత్రధర్మముగా నెంచవలసియున్నది.

ఆదిమారామములోని అమరేశ్వరలింగము,

బౌద్ధసంఘారామములోని ఆయక స్తంభముకాదు.

—చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి.

ఇంతకుముందు నేను త్రిలింగ దేశములోని పంచారామములు పరమశివక్షేత్రములేగాని బౌద్ధసంఘారామములు కాఁజాలవని, శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణములో పంచారామములనుగూర్చి తెలిపిన వాక్యముల సాధారణముగాఁ జేసికొని, వివిధమైనయుపపత్తులతోఁ దెలిపియున్నాను. భీమమండలములో గౌతమీనది కిరుప్రక్కలనుండెడి నాలుగారామములను బలుమాఱులు చూచి, అపరిసరములలో నెక్కడను బౌద్ధావశేషములు లేకుండుటను గుర్తించుటచేరిను, దామరామకుమారారామములలోని యాశ్వరలింగములు పొడవుగా నుండినను, శ్రీరారామసోమారామములలోని లింగములు పొడవుగా లేకుండుటచేతను, అగమోక్తపద్ధతిని వైదికమంత్రతంత్రములతో నిర్మించెడి పరమశివాలయములో, వేదప్రామాణ్యము పంగీకరింపని బౌద్ధమతస్థుల వైత్యాదినిర్దాణములలో నుపయోగించిన శిలలను శిల్యములని పరిహరించెదరేగాని, వానిని వైదికనిర్దాణముల కుపయోగించెదరనుట భారతీయసంప్రదాయవిరుద్ధ మగుటచేతను బౌద్ధసంఘారామములే పంచారామములుగా మాత్రమే వనుటగాని, బౌద్ధచైత్యములకు సంబంధించిన ఆయక స్తంభములు శివలింగములుగా మాత్రమే వనుటగాని సరిపడదని వాకొనియుంటిని.

ఈ సడిమికాలములో వింతయైన నిర్వచన మొకటి వినవచ్చుచున్నది. ఆరామ మనేశబ్దము బౌద్ధులపరిభాషలోనే యున్నదనీ, బౌద్ధసంఘారామములే శైవమతప్రాచిల్యము వచ్చిననాఁడు పంచారామములుగా మాత్రమే పోయినవనీ, గతానుగతికముగ వ్రాతలు వ్రాయుచున్నారు. ఇట్టి యూహచేయుటకు మూలము-ఆదిమారామమైన అమరారామ మున్నచోట ధాన్యకటకములో, అమరేంద్రసిద్ధి

యములోని మూలవిరాట్ దగ్గర, మిగిలినతావులందును బౌద్ధస్తూపమునకు సంబంధించిన ఆయక స్తంభమే యచటి లింగముగా రూపొందెనని తెలిపెద"రనియు వ్రాసియున్నారు.¹

ఈ క్రోధి విజయదశమినాడు బయలుదేరి నేను ధాన్యకటకము నకుఁబోయి అచటి యమరేశ్వరాలయమును, ధనకటకదుర్గమును జేరియున్న చైత్యశిథిలములను బరికించి వచ్చితిని. ఆ దేవాలయములో తూర్పుభాగమున శ్రీ వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రినాయుడుగారు, క్రీ. శ. 1880 ప్రాంతమున క్రొత్తగ నొకమంటపము గట్టించి, తమశిలాప్రతిమతోపాటు కొన్నివిగ్రహములు నెలకొల్పి దేవళమునకుఁ గొన్ని నురమ్మత్తులు చేయించిరి. అట్లు చేసినవానిలో మూలవిరాట్ ప్రక్కన మెల్లమీఁదుగా పై కెక్కి శివలింగమున కభిషేకముచేయుటకు దక్షిణోత్తరభాగములో జనులు నిలుచుండుటకై మిద్దె వంటిది కాళ్లతో నేర్పాటుచేయించిరి. ఆ మిద్దె కిరికించిన తాతిపలకలతో, అచటి చైత్యమునకు సంబంధించిన అశోక చక్రము, వరుగిడుచున్న గుఱ్ఱములు చెక్కినతాయి యున్నది. ఇటులనే ఉత్తరమున నుండిన మెల్లమార్గమునకు మీఁద, అర్ధపద్మాకారశిల్పముతోఁగూడిన తాయియొకటి అడ్డముగను, మఱియొకతాయి నిలువుగను గూర్చుట జరిగినది. ఈ విధముగ అమరేశ్వరాలయములో ధనకటకచైత్యమునకు సంబంధించిన పాలతాళ్లు మూడు వచ్చిచేరిన వనుట తథ్యము. (శ్రీ వెంకటాద్రి) నాయుడుగారు, చింతపల్లినుండిరమనివాసమును అమరేశ్వరాలయము దగ్గరకు మార్చి, యచట భవనములు నిర్మించి, అంతకు ముందు పేటగా నుండిన దానిని పురముగాఁజేసినారని, చరిత్రకారులును, అచటివారును చెప్పుదున్నారు. వారు తమ భవననిర్మాణమున ఈ

1. The mulavirat is a long vertical cylinder made of white marble stone which is so extensively used in the Buddhist manuments.

చైత్యమునకు సంబంధించిన పాలతాల్లను సున్నముగాఁ జేయుట కువ
యోగించినట్లు, మొకంజీదొరగారి వ్రాతలతో నున్నది. అందుచే నమ
రేశ్వరాలయములోని కామూడు పాలతాల్లు వారినాఁడే చేరిన వనుట
తథ్యము.

ధనకటకచైత్యములో, ఇతరస్థానములకుఁ దరలించుకొని
పోగా మిగిలి, ఆచైత్యముచుట్టును తరువాత పాతీయున్న తాలు. అచటి
పురావస్తుప్రదర్శనశాలలోఁ జేరి మిగిలియున్నవి, వివిధశిల్పములతోఁ
గూడియున్నవి, కూడనివికూడఁ జాలఁ గలవు. అవి యన్నియు పాల
తాల్లేయగుట నిశ్చయము. కాని యవి యన్నియు కొంచెము బూడిద
రంగుచుండిన పాలతాల్లే. వానిలోఁ గొన్ని శేతగోధుమరంగు, కొన్ని
శేతసీలిరంగు గలవిగా నేయున్నవి. కేవలము తెలుపురం గేయొక్క
తాతికిని లేదు. ఇక్కడనే కాదు. నాగార్జునకొండలో బయటఁబడి
శిల్పములతోఁ గూడిన పాలతాతిపలకలు ఆయకస్తంభములు మొద
లయినవన్నియు బూడిదరంగు చుండిన పాలతాలే యని, అచటి ఖనన
పరిశోధనలో పాల్గొన్న శ్రీ టి. యన్. రామచంద్రన్ గారు విజ్ఞానస
ర్వస్వము. సంస్కృతీసంపుటము-నాగార్జునకొండ యను వ్యాసములోఁ
చెలిపియున్నారు. ప్రత్యేకదృష్టితో ప్రత్యక్షముగఁ బోయిచూచిన
వారుగాని ఈ విషయమును గుర్తింపఁజాలరు.

అమ రేశ్వరదర్శనమునకుఁ బోయినపుడు అచటిపూజకులు నాతో
నిట్లు తెలిపిరి. “శ్రీ రాయప్రోలు సుబ్రహ్మణ్యముగారు (పరిశోధ
కోద్యోగ్యులు) పలుచూటు లిక్కడకు వచ్చి, తౌద్ధావశేషములను
పరిశోధించుచు, ఈ స్వామి కళిషేకము చేయించుచు,” ‘ఇది తౌద్ధ
స్తూపమునకు సంబంధించిన ఆయకస్తంభమే లింగముగా మఱినది.
ఏమయి లేనేమి? అభిషేకము చేయించండి’ అని యనుచున్నారు. ఇం
కను మఱికొందఱు చరిత్రజ్ఞులుకూడ ఆ విధముగనే యనుచున్నారు.

మీ రేమందురు?" అనినారు. నే నప్పుడు మూలవిరాట్టుప్రక్కనే మిద్దెకుఁ గూర్చిపెట్టినతాళిని, మెట్లమీఁద పేర్చినతాళ్లను చూపించి, ఈ మాటు వచ్చి యీ మాట అనెడివారందఱికి, లింగపులిలకుఁ గల రంగును, ఈ తాళ్లరంగును జూపించి, 'ఈ రెండును ఒకేలిల యగునా?' అని యడుగుఁడని తెలిపినాను.

అమరేశ్వరలింగము పాలతాతిలింగమే. కాని యాశిలయంతట నల్లటిమచ్చ లున్నవి. నలుపుతోఁ గూడినతెలుపు. చామరామము లోను కుమారరామము (సామలకోట భీమవరము) లోను గల భీమేశ్వరలింగములయెత్తు రంగుకూడ అమరేశ్వరలింగమునకువలెనే యున్నవి. కనుక అమరేశ్వరలింగము ఆయక స్తంభము లింగముగా మాఱుట యనునది పట్టిభాగ్గింతియే కాని మఱియొకటి కాదు. తొడ్డా వశేషములం దెక్కడనుండిన పాలతాతిలింగములుగాని, శిల్పములతోఁ గూడిన తాతిపలకలగాని, బూడిదరంగు చఱచియున్న తాళ్లేగాని, శుద్ధస్ఫటికవర్ణములు గలవి గావని, అమరేశ్వరుఁడే ఆయక స్తంభము కానివాఁడు, తొడ్డావశేషములు చుట్టుపట్ల లేని మిగిలిననాలుగారామ ములలోని లింగములు సుతరాము కావని సహృదయులకు మనవి చేయుచున్నాను. ఈ నా మాటలు సరిగా లేననుకొనువా రుండిన, వారు అమరా రామమునకుఁబోయి, అచటి పరమేశ్వరమూర్తిని, అచటి కొకమైలులో ధరణికోటకుఁ జేరియున్న చైత్యముదగ్గఱ శిథిలమై పడి యున్న పాలతాళ్లను కన్నులారఁ జూచి, నిర్ణయించుకొందురుగాక యని మనవి.

అమరేశ్వరుఁడును ధాన్యవాటికిఁజెందినవాఁడే.

అమరేశ్వరాలయములోని శిలలమీఁద పెక్కులు చానశాసనము లున్నవి. ఇవన్నియుఁ జాలవఱకు దక్షిణహిందూస్తానశాసనసంపుటము VI లో ముద్రితములైయున్నవి. వానిలో ధాన్యవాటిపురములో అమ

రేశ్వరుడు పూర్వప్రతిష్ఠితుడైనట్లులే ఆ యా శాసనములలోని శ్లోకములు తెలుగు వాక్యములు తెలుపుచున్నవి. ఉన్నవానిలో కోటకేతరాజ ఆతనిపరివారము నిద్రించ దానశాసనములు పోచ్చు. శకవర్షంబులు ౧౨౦౩ లో అనవేమారెడ్డి వేయించిన దానశాసనమునుబట్టి, అమరారామము పంచారామము లలో ఆదిమారామ మని, ఆతఁడాలింగమునకు పునఃప్రతిష్ఠ చేసెననియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. అచటివిషయ మిట్లున్నది.²

యో దేవస్సచరాచరాభిజగద్రాక్షాప్రతిష్ఠావిధా

ప్రజ్ఞావాసమరేశ్వరో విజయతే శ్రీధాన్యవాటిపురే.

శ్రీమతు వేమనంగారు శకవర్షంబులు ౧౨౦౩ అగు ప్లవసంవత్సర శ్రావణ బ ౫ గు. స్వస్తి నమస్తప్రకస్తిసహితులైన శ్రీమతు అనపోతయరెడ్డింగారికి ఆయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధిన్ని ధనకనకవస్తువాహన సమృద్ధిన్ని పుత్రీపౌత్రాభివృద్ధిన్ని అమృతముగాను పంచారామంబులకు ప్రధమారామంబైన అమరారామంబును ధాన్యవాటిపురంబున కథిశ్వరుండైన అమరేశ్వరశ్రీమస్కళా దేవరను ఆ చంద్రార్కముగాను పునఃప్రతిష్ఠచేసిరి.

శక. ౧౧౦౪ న కోటకేతరాజ వేయించినదానశాసనములోను 'అస్తి స్వస్తియతీ పురీ జనమతా శ్రీధాన్యవాహవ్యాయా' అనియు 'ప్రదాదీశాయ దీపాన్గణనిధిరమరారామగేహాయ సోఽయమ్'³ అనియు ననుటచే ధాన్యవాటిలో నమరేశ్వరుడు గలఁడనియు, ధాన్యవాటిదే అమరారామ మనియుఁ దెలియుచున్నది అమరేశ్వరాలయమునకు ఎదురుగ నుండినది కొంచగిరి ధాన్యకటకము అమరేశ్వరాలయము కూడ కృష్ణానదియొడ్డుననే యున్నది. కృష్ణానదికిఁ దూరదశ్రీకైలమల్లికార్జునాలయమును, ధాన్యవాటికి క్రింద విజయవాటికలో

2. S. I. i. Vol. VI No. 226

3. S. i. i. Vol. VI No. 224.

నొక పురాతనమైన మల్లేశ్వరాలయమునుండి, నడుమలో శ్రీశైలమున
శిశాన్యమున కొంచపురమున బాలచాముండాసమేతుఁడైన అమరేశ్వరుఁ
డున్నాఁడు.

కృష్ణవేణీనదీతీరస్థమై యమరేశ్వరున కావాసమైన ధాన్యవాటి
పరమపుణ్యక్షేత్ర మగుటచేతనే శాతవాహనులు మొదలుగ చాల
మంది క్రభువులు ధరణికోటను రాజధానిగాఁ జేసికొని రాజ్యమును
బాలించుచువచ్చిరి. శాతవాహనుల కాలమునందో అంతకుఁబూర్వమో
తెలుపలేముగాని, బుద్ధధాతునిక్షేపముగల మహాచైత్య మొకటి
యేర్పడి, అది శివభక్తులకేగాక బౌద్ధమతానుయాయులకుఁగూడఁ
బరమాధ్యమైన క్షేత్రమై వెలసినది. కోటకేతరాజును ఆతని
యాడువారును వేయించిన దాసశాసనములనుబట్టి, వెనుకటికాలము
లోనివారు, ధాన్యవాటిలోని అమరేశ్వరునితో సమానునిగ నచటి
బుద్ధదేవుని భావించి గ్రామములు దీపదాసములు చేయించివల్లు తెలి
యుచున్నది. అమరేశ్వరాలయప్రవేశద్వారముకడ నున్నయొక నల్లని
శాతీస్తంభముమీఁద బుద్ధునివిగ్రహములు రెండిటికింద రెండు
శాసనములు చెక్కఁబడియున్నది. ఆ శాసనపభాగము నొకకొంతవివ
రించెదను.⁴

అస్తి శ్రీధాన్యకటకం పురం సురపురాద్వరమ్
యత్రామరేశ్వరశృంభు రమరేశ్వరపూజితః
బుద్ధో దేవస్సుసాన్నిధ్యో యత్ర ధాత్రా పృపూజితః
చైత్యమత్సృన్నతం యత్ర నానాచిత్రసుచిత్రితమ్
అస్తి తత్ర స్థిరేశ్వర్యం రాజ్ఞామాజ్ఞావతాం కులమ్
అమరేశ్వరదేవేన రక్షితం రక్షకం నృణామ్
క్షోణీక్షేమంకరా భూపా యత్ర శత్రుభయంకరాః

శంకరాస్సాధువృత్తానాం శంకరస్య తు శంకరాః

తత్తామిరేశసంకాశో భీమోనామ సృపోఽభవత్.

ఈతనిపత్రిక స్త్రీ, తరువార నీతనికుమారుడు కేతరాజు, అతనికొడుకు భీముడు, అతనికుమారుడు కేతరాజును బయలుదేరి రని చెప్పి వారి వారి పత్రిక స్త్రీని వర్ణించియున్నాడు. ఆ మనుమ కేతరాజు బుద్ధ దేవరకుఁ జేసినదాన మిట్లున్నది.

శాకాబ్దే యుగభేదురూపగణితే మాఘే దశమ్యాం తిథౌ
శుక్లాయాం గురువాసరే గుణనిధి స్సంప్రాప్తరాజ్యోన్నతిః
శ్రీమతేతన్నవస్సమస్తగురవే గ్రామాన్వరేణ్యస్పహూ
స్సంప్రదాత్సుగ తేశ్వరాయ విపులశ్రీర్ధర్మసంవృద్ధయే.

స్వస్తి చతుస్సముద్రితనిఖిలవసుంధరాపరిపాలక శ్రీమత్త్రిణయనపల్లవ
పృసాదానాదితక్తిష్టవేణ్ణానదీదక్షిణామట్సహస్రీవనీపల్లభ భయోభ
దుర్లభ చోడచాభుక్యసామంతమదానేకపమ్మగేంద్ర విభవామరేంద్ర
శ్రీమదమరేశ్వర దేవదివ్య శ్రీపాదపద్మారాధక పరబలసాధక శ్రీధాన్య
కటకపురవరాధీశ్వర ప్రతాపలంకేశ్వర కలిగళమోగదత్త వేద్యరి
గేవత్త గండరగండ గండభేరుండ జగమోచ్చుగండ సన్నియూర్తాండ
వామాదిపత్రిక స్త్రీసహితం శ్రీమన్మహామండలేశ్వరకోటకేతరాజులు శక
వర్షములు ౧౧౦౮ గునేంటి మాఘ శుద్ధ ౧౦ గురువారమున శ్రీమ
ద్బుద్ధదేవరకు సుంకసు(ము?) లోనుగా సర్వాయములతో వాచం
ద్రోర్కముగా నిచ్చిన ఊడ్లు-కండ్రీవాడిలోని శ్రీంలేఱు కొండపడ
మటిలోని మేడుకొండూరును, డొంకికట్టును ఈ ధర్మము నడపనివారు
పంచమహాపాతకములు సేసినవారు వారణాసి వ్రచ్చినవారు పెద్ద
కొడుకు కపాలమునం గుడిచినవారు.

వేదా(ం) శేందుమితే శాకే మాఘే శుక్లే గురోర్దినే

దశమ్యాం కేతభూపాలో దీపా బుద్ధాయ దత్తవాన్

స్వస్తి సమస్తప్రళయస్థిసహితం శ్రీమద్మహామండలేశ్వర కోటేశ్వరాజు
శకవర్షములు ౧౧౦౪ గు నేటి నామ శుద్ధ ౧౦ గురువారమునం
దనుకు ధర్మార్థముగా శ్రీమద్బుద్ధదేవరకు నఖండవర్తిదీపములు కెంటి
కినై ఇచ్చిన ఇన్నెట్లు ౧౧౦.

...భోగస్త్రిలలో సంగసవి మారమదేవులు దనకు ధర్మార్థ
ముగా శ్రీమద్బుద్ధదేవరకు నఖండవర్తిదీపమున కిచ్చిన ఇన్నెట్లు గిగి.

భంజారు పోలమదేవులు దనకు ధర్మార్థముగా శ్రీమద్మహా
బుద్ధదేవరకు నఖండవర్తిదీపమున కిచ్చిన ఎన్నెట్లు గిగి. దీనితరువాత
కోటేశ్వరాజు తమతల్లి నబ్బయదేవులకు ధర్మార్థముగా కొండనాత
వాడిలోను కొండపడమటిసీమలోను, అన్నచోడరాజునకు తనకు
ధర్మార్థముగా బ్రాహ్మణులకు ఇచ్చిన ఊర్లు పేర్కొనఁబడినవి.

అదే స్తంభమునం దొకవైపున బయ్యలదేవి బుద్ధదేవరకు
అఖండ దీపదానము చేసిన శాసనముకూడఁ గలదు. ఆ శాసనభాగ
మీ కొండీధముగా నున్నది.

శ్రీమద్మహామండలేశ్వర నాథవాసి రుద్రదేవమహారాజుల
కూంతులు కోట బయ్యలమహాదేవి అమ్మంగారు దనకు ధర్మార్థ
ముగా శ్రీమద్బుద్ధదేవరకు నాచంద్రార్క మఖండదీపమునకు ఇచ్చిన
ఇనుపయెట్లు గిగి.

ఈ శాసనములలోని విషయములనుబట్టి తెలియవచ్చుచి యం
శములు.

1. ధాన్యకటక మనేపట్టణము స్వర్గపురముకంటెను ఉత్తమ
మైనపట్టణము. దేవేంద్రపూజితుడైన అమరేంద్రుఁడక్కడ నుం
డుట యందులకుఁ గారణము. ఆ పట్టణమునకున్న భాగ్యము నుటి
యొకటి, బ్రహ్మచేఁ బూజితుడైన బుద్ధదేవుఁడచ్చట సతాన్నిధ్యము
కలవాడై యుండుట, వివిధచిత్రములచేత బాగుగ చిత్రీకరియిన

చాలవెద్దదగు చైత్య మచ్చట యుండుటయును - అని యీ రెండు శ్లోకముల భావము. దీనిబట్టి అమరేశ్వరుడు ధాన్యకటకమున ముందుగ ప్రతిష్ఠితుడనియు, తరువాత బుద్ధదేవుడు ధాన్యకటకమునకుఁ జేరెననియు, ధనకటకచైత్యము చాలయే త్రియనదనియు వివిధచిత్రసుచిత్రితమైన దనియు 12వ శతాబ్దినాటివారికిఁ దెలియుననియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

2. దీనినిబట్టియే అచట నుండినశాద్ధాయతీవమునకు ధాన్యకటకచైత్యమనియేగాని అమరావతీస్థూప మనుపేరున్నట్లు తెలియవచ్చుటలేదు. అచటి పాక్షికశాసనములలో సైతము ధనకటకచైత్య మనియే పేరున్నదనువిషయము నీ శాసనము బలకలుచుచున్నదనియు విదితమగుచున్నది.

3. అనాడు అమరేశ్వరపాదపద్మారాధకుఁడైన కోట కేతరాజు అమరేశ్వరునకు గ్రామములు దానముచేసినట్లే, బుద్ధునిగూడ తత్సమానముగ దేవునిగా భావించి ధర్మసమృద్ధికై బుద్ధదేవరకు గ్రామదానములు అఖండదీపదానములు చేసి, ధర్మశాసనముల ననురేశ్వరాలయములోనే, బుద్ధుని విగ్రహములతోపాటు వెలయించుటచే, అచటిబుద్ధు నవతారమూర్తిగనే యప్పటివారు భావించిరిని తెలియవచ్చుచున్నది.

4. ఈ కోటకేతరాజు పరమశివభక్తుఁడై యుండి 'అమరేశ్వరదేవదివ్య శ్రీపాదపద్మారాధక' అనుచిరుదము వహించియును బుద్ధదేవరకు ధాన్యవాటీపురవరాధ్యక్షుఁడై ధర్మార్థముగ గ్రామదీపదానములు చేసి ననుటచే నానాడు శైవమునకు బౌద్ధమునకు విరోధమిసుమంతయులేదని విదితమగుచున్నది.

5. కోటవంశమునకుఁ జెంది ధాన్యకటకపురవరాధీశ్వరులైన కేతరాజు తండ్రితాతలుగూడ అమరేశ్వరదేవదివ్యశ్రీపాదపద్మారాధ

కులై యుండినట్లు వారివారిదానశాసనములవలన స్పష్టముగఁ దెలియ
వచ్చుచునేయున్నది. వారు ధాన్యవాటిలో నంతకు ముందున్నబౌద్ధ
మును ద్వేషించినట్లుగాని, ఇతరమతములతో విరోధము కలదనుకొను
చున్న వీరశైవము నవలంబించినట్లుగాని తెలుపువిషయములు గాన
రాకుండుటయేగాక, ఈ ఈశాసనస్థవిషయము వాటికిసకల దేవతలయందు
సమత్వబుద్ధి కలదనియే తెలుపుచున్నది. ఈ శాసనము బయలుదేరు
టకు కిరి వత్సరములు ముందు దత్తనామూర్త్యసోముఁడు బెజవాడలో
వేయించిన శిలాశాసనములోనివిషయమును బట్టిచూచినను, ఆనాటి
ధాన్యకటకములోని బుద్ధదేవర నితర దేవతలతో సమానముగ నారా
ధించెడివారని తెలియవచ్చుచున్నది. శా. శ. ౧౦౬౯ క్రీ. శ. 1146
నాటిశాసన మిది.

భీమాపురము డాకరేమి వాల్మీలను [ద, దా']

చ్యారామపురి శ్రీమదమరడాలు

య[న]ను సంధిధరణి పంచారామయిల మహా

దేవరలకు బుద్ధదేవరకుం

తేంబోల నమ్మహాసేనువకునుం చిర

పురము హుంకారశకరికిం గరము

మాధి కెక్కిన బెజవాడనులైశ్వర

దేవరకు నఖండదీపతతులు

బెట్టి గొంటూరుం తెల్వాయిం బెక్కుగుడ్లు

నిల్వి నప్తసంతతు లసంఖ్యముగం జేసె

దత్తనామూర్త్యసోముండు ధర్మపరుండు

దారభానుజం దాచంద్రితారకముగ.

పంచారామములు వరుసగా, 1. భీమవరము- (సామలకోట)
 2. దామారామము. 3. పాలకొల్లు. 4. గుడిపూడి (పశ్చిమ గోదా
 వరి భీమవరము) 5. అమరారామము, అనునివి. వీరిలో నుండిన
 ఈశ్వరమూర్తులు క్రిమముగా-కుమారభీమేశ్వరుడు, భీమేశ్వరుడు,
 కీరామలింగేశ్వరుడు, సోమారామములో సోమేశ్వరుడు, అమరా
 రామములోని అమరేశ్వరుడును. ఈ యమరారామముతరువాతనే
 బుద్ధదేవరకును దీపదాసముచేసినట్లు చెప్పి, తరువాత చేబోల నుండిన
 కుమారస్వామిని పేర్కొనుటచే నీ బుద్ధదేవరకూడ ధాన్యవాటిస్థితుఁ
 డైన బుద్ధదేవుఁ డనుట స్పష్టము. ఇటులనే యీ పరిసరసమయము
 లందే పశ్చిమచాళుక్య కుమారసోమేశ్వరుని మంత్రియొక్కఁడు కొలను
 పాకలోను, కాకతీయరుద్రునిమంత్రి హనుమకొండలోను బుద్ధదేవర
 వ్రతిష్ఠులు చేసినట్లు తెలంగాణ శాసనములనుబట్టికూడఁ దెలియవచ్చు
 చున్నది.⁶ ఈ శాసనస్థప్రమాణములను బట్టిచూచినపు ఆనాటివారికి
 శివునియందు విశిష్టమైన భక్తిభావ ముండినను బౌద్ధముతో విరోధము
 లేనట్లే తెలియుచున్నది.

శివభక్తితత్పరులకు ఆనాడు బౌద్ధమతస్థులతోను, జైనమతస్థు
 లలోను విరోధముకలదని యాహించుట కవకాశమును గల్పించిన
 తెలుఁగుగంధము పాల్కుఁజికి సోమనాథ విచిత్రమైన పండితారాధ్య
 చరిత్రము, దానిలోనివాక్యములు. ఆ చరిత్రములోను, పల్నాటివర
 చరిత్రములోనుకూడ కనినవానికంటె వినినవిషయములే హెచ్చు.
 సమకాలికమైన శాసనాదులలోని యాధారములను బరిశీలించిన,
 వానిలోఁ దెలివిన చరిత్రాంశములలో నిలుచునవి చాల తక్కువ.
 పాల్కురికిసోమనాథుఁడు రచించిన బసవపురాణాదిగ్రంథములకు ప్రచూ
 రము కన్నడదేశమునందేగాని, త్రిలింగదేశములో 16వ శతాబ్దివఱకు

6. చూ. తెలంగాణ శాసనసంపుటము. 1. గూడూరు శాసనము.

నండినట్లు నిదర్శనమేదియులేదు. అంతకుముందు లింగదేశములో వ్యాప్తిలోనుండినది పండితపునర్నిత్యైవమే యనుటకు నిదర్శనములు కొన్ని గానవచ్చుచున్నవి. మల్లికార్జునపండితారాధ్యులు చాక్షరా మమునుండి బయలుదేరి శ్రీశైలమునకుఁ బోదలపెట్టి ముందుగ కృష్ణా నదీతీరమందున్న వెలనాటిచోళరాజధానియగు సనదవోలునకు వచ్చి అచట శార్దూగురువును వాదమున నోడించి, ఆతనిని దమశిష్యులు కడ తేచ్చఁగా, నావరము తనమీఁద వేసికొని, దానికి శిక్షగా తనకన్ను లూడఁదీసికొని, మరల రప్పించుకొని చోళుని రాజ్యముధ్వంస మగు నట్లు శపించి యచటనుండి అమరారామమునకుఁ బోయెనని, పండితారాధ్యచరిత్రయి వాదప్రకరణముతుదిని మహిమప్రకరణము మొదటను, ఈ కథ సంకరించఁబడియున్నది. ఆ రాధ్యునిశిష్యులు శార్దూలను జైనులను సమయింపఁజేసినట్లు ఆ గ్రంథమునందు వ్రాతలున్నవి.

సనదవోలునకు దిగ్గజ భట్టిప్రోలులో శార్దూలైక్యము ప్రాచీనమైనది. అది కృష్ణ కీవలియొద్దన నుండినట్లు తెలియుచున్నది. శార్దూగురు వచటికి సమీపమునందున్న కృష్ణలూకలోని శార్దూదేవాలయమునకుఁ బోయినప్పు డాతని పండితశిష్యులు కడ తేర్చినట్లున్నది. కాని శ్రీ.శ. 7వ శతాబ్దివాటికే కృష్ణానదీతీరమున శార్దూమతానుయాయులు తరగిపోయినట్లు చీనామూర్తికుఁడైన యువాన్ చావ్స్ గ్ వ్రాతలవలనఁ దెలియుచున్నది. అట్టిస్థితిలో 12వ శతాబ్దిలో చందవోలుపరిసరములలో శార్దూభిక్షువులున్నారని తెలియఁజేయు నిదర్శనములు కానరావు. సనదవోలురాజధానిగాఁ బాలించినవెలనాటిచోళులనాటి దానకాసనములు నితరులకాసనములందువలెనే శివకేశవాలయములకు దానములు చేసినట్లే కానవచ్చుచున్నవిగాని, శార్దూమతానుయాయులై యుండినట్లు తెలియవచ్చుటలేదు. పాల్కుటికి సోమనాథుఁడు తాను వినినవిషయములనే పండితారాధ్యచరిత్రమునందు, మల్లి

కార్డున పండితారాధ్యుని మహత్వమును ప్రతిపాదించుటకుఁగాను గూర్చిపెట్టినాడని శ్రీ చిలుకూరి నారాయణరావుగారు పండితారాధ్య చరిత్రపీఠికలో వ్రాసియేయున్నారు.

పాల్కుఁజీకిసామనాథుఁడు బసవేశ్వరశైవవ్యాప్తికై గ్రంథములు సంతరించినవాఁడు. ఆ మతమునకుఁ బుట్టుక వ్యాప్తి దానికి జైనముతో విరోధముకూడ కర్ణాటకదేశమునందేకాని త్రిలింగదేశములో నుండినట్లు నిదర్శనము లేవియుఁ గానరావు. త్రిలింగదేశములో క్రిస్తు పూర్వమునుండియుఁ బాలకులుగా నుండినవఱకు లెవ్వరయినను సర్వజాతిమతసమత్వదృష్టితో జైనబౌద్ధముల కాశ్రయించి వారివారి యాధ్యాత్మికప్రవృత్తికి సహకరించినట్లే తెలియుచున్నదిగాని, జాతిమతవిరోధముల కాశ్రయ మిచ్చినట్లు తెలియవచ్చుటలేదు. ఫాహియాన్ యువాన్ చావ్ంగు అనే చీనాదేశమునుండివచ్చిన బౌద్ధయాత్రికులు, భారతదేశములో వైదికసంప్రదాయానుసారముగ నారాధింపఁబడుచున్న దేవతలను బ్రాహ్మణదేవతలనియు, ఇచ్చటివారియశమును బ్రాహ్మణమతమనియు వ్రాసియున్నారు. వారికి వైదికమతమనిన నేమో? తెలియక వ్రాసినవ్రాతలవి. వానిని అంగభాషలో వసతరింపఁజేసిన పాశ్చాత్యులవ్రాతలేని యగును. భారతదేశములో నేనాఁడును నాల్గుజాతులవారు పాటింపవలసిన విషయములే ప్రతిష్ఠితి పురాణములో నిరూపితములైనవిగాని, బ్రాహ్మణదేవతలవి, బ్రాహ్మణమతమని వేఱుగ నేదియులేదు. బౌద్ధమునుగూర్చి, దానికి సంబంధించిన వికాసనాశములనుగూర్చి యిప్పుటివారు వ్రాయువ్రాతలకుమూలము యువాన్ చావ్ంగు వ్రాసినవ్రాతలకు సంబంధించిన యాంగ్లానువాదములే. అతఁడు విన్నవానినిగూర్చి కనినట్లు వ్రాసినవ్రాతలే హెచ్చు. అందుచే పాల్కుఁజీకిసామనాథుని వ్రాతలనుబట్టికాని, యువాన్ చావ్ంగ్ వ్రాసినవ్రాతలనుబట్టిగాని త్రిలింగదేశములో బౌద్ధము

వైదికమతానుయాయులచే భవంసముచేయఁబడినట్లుగాని, జాడ్యమతానుయాయులు శైవులచేతిలో మడిసినారనుటగాని నిరాధారమైన విషయమని మనవిచేయుచున్నాను. ఈ కోట కేతరాజుజాసనమే మండితారాధ్యునివాడు శైవులకు జాడ్యులతో విరోధము లేదనుటకు నిదర్శనము కాగలదు.

త్రిలింగదేతములోని భారతీయుల, కేవి పవిత్రీక్షేత్రములో ఆతావ్రలే జాడ్యులకూడ పవిత్రీక్షేత్రములుగా భావించి యచట తిమయావాసముల నేర్పఱచుకొనినట్లు, ఇచటి జాడ్యవశేషములను బరిశీలించిచూచినఁ దెలియవచ్చుచున్నది. క్రీ. శ. 3వ శతాబ్దిలో రచింపఁబడినట్లు నిర్ణయింపఁబడిన ఆర్యమంజుశ్రీమూలకల్పము అను జాడ్యతాంత్రిక గ్రంథములో నిట్లున్నది.

ఉత్తరం దిశమాశ్రీయ పర్వతాః సరితశ్చ యే
పుణ్యదేశాశ్చ యే ప్రాక్తా యవగోమామభోజిః
సత్త్వా దయాలనో యత్ర సిద్ధిప్రేమ భువా భవేత్
శ్రీపర్వతే మహాశైలే దక్షిణాపథసంక్షేపే
శ్రీధాన్యకటకేచైవ జనధాతుధరే భువి
సిద్ధ్యంతే తత్ర మన్త్రాన్తై శ్చివాః సర్వార్థకర్మసు.

ఉత్తరదిక్కునుబట్టి యున్న పర్వతములు నదులు, పుణ్యప్రదేశము లనఁబడునవి, యవలు గోధుమలు భుజిఁ చెడివారున్న ప్రదేశములు, దయాస్వభావమాగల జంతువులున్న చోటలు తప్పక సిద్ధిప్రదములు. శ్రీపర్వతమనెడి మహాశైలమునందును, దక్షిణాపథమనెవేరు గలిగి భూమిలో బుద్ధధాతువును ధరించిన ధాన్యకటకమునందును సర్వార్థసాధకములైన కర్మలు గలమంత్రములు శీఘ్రముగ సిద్ధించునని ప్రశ్నోకములభావము. మంత్రీయానమునకుఁ జెందినగ్రంథములలోఁ బ్రామాణికమైన పురాతనమైన జాడ్యగ్రంథమగు మంజుశ్రీమూలకల్పములోని ప్రైవచనము

లనుబట్టిచూచినను, శాలిహంబాము మొదలు ౬వగంభామువఱకు సముద్రతీరమునకు సరూపములొనరించిన ఆంధ్రదేశమునకు సంబంధించిన శౌద్ధావశేషములను బరికించినను, కృష్ణవేణీనదీతీరస్థములైన శౌద్ధచైత్యములలో ధనకటకచైత్యము, దానికి మీఁదనే కృష్ణానదీ తీరమునంటి శ్రీశైలముతోఁగూడియున్న శ్రీమన్వితము - అనగా నాగార్జునునికొండయును శౌద్ధులకు సిద్ధిక్షేత్రము లని అచటినిర్మాణములనుబట్టి, అచట ఖననపరిశోధనలో బయటబడుచున్న వైదిక దేవతలనుశౌద్ధావశేషములనుబట్టియువిదితమగుచునేయున్నది. వానితోఁగూడ ధనకటకచైత్యమునకుఁ గలవిశిష్టతయేమనఁగాఁ నది బుద్ధధాతువును ధరించియుండుట యనినాఁ డామంజాశ్రీకల్పములో నతఁడు మఱి యాతనిమాటలనుబట్టిచూచిన భూమిలో బుద్ధధాతువును ధరించిన చైత్యమిదియనినాఁడుకూడ. ఆ మాట సత్యమేకావలయును. కాకున్నచో అశోకుఁడు కాశీక్షేత్రమునకు సరూపమునందున్న మృగదావనమునఁ (సారవాక్లో) గట్టించిన మహాచైత్యమునకు ధరణిలోబ చైత్యములోని బుద్ధధాతువును గొనిపోవలసినయక్కఱయుండదుగదా! ధనకటకలచైత్య మత్యున్నతము బహుదితచిత్రితమని ప్రకేతరాజు శాసనవిషయము తార్కాణించుచునేయున్నది.

శాసనములందు శౌద్ధగ్రంథములందును ధనకటకచైత్యమని యుండఁగా, పాశ్చాత్యులు మన దేశమునకుఁ జేరునాటికి అమరావతీ పురము పెరిగి ధనకటకచైత్యమువఱకు వ్యాపించుటచేఁగాఁబోలు, దానికి అమరావతీస్తూపమని నామకరణముచేసి, ముందుగ వారు గ్రంథములు వ్రాయుటకు ఆంగ్లములో మొదలిడఁగా, మన తెలుగువారందఱు అమరావతీస్తూపమని స్తుతించి అనుశేషరలింగము వాస్తూపము నందున్న యొక యాయకస్తంభమునుగా నిరూపింపమొదలుపెట్టిరి. స్తూపమను శబ్దము సంస్కృతభాషలోనీవఱకు వాడఁబడినశబ్దముగాదు.

ఇది సింహళ దేశ భాషలో ఘాస అనియుండ, ఆశబ్దము భారతదేశము లోనికివచ్చి స్తూపమైనది. సింహళదేశములోని అనూరాధపురములో ఘాసారామ మనెడిబౌద్ధసంఘారామ మొకటియున్నది. బౌద్ధమతము నకు సంబంధించిన వివిధసిద్ధాంతములు, బుద్ధనిబోధలు, వివిధావశేషములు భారతదేశమునుండియే సింహళమునకుఁ గొనిపోఁబడినను, ఈ స్తూపశబ్ద మొకటి, కొలదిరోజులక్రిందట నచటి వటవృక్షాంకురమును భారతదేశమునకుఁ గొనిరాఁబడినట్లు తెలియుచున్నది. కనుక ధన కటకచైత్యమును అమరావతీస్తూప మనుట భావ్యముకాదేమో? అని యనుకొందును. అమరావతీస్తూపములోని ఆయక స్తంభము అమరేశ్వరలింగముగా నూహించిన దనుట, బొత్తుగా ప్రమాణసహము కాదని పాఠకులకు నా మనవి.

చారిత్రకవిమర్శకుల కింకొకమనవి. వారీవటకు చరిత్రకారులు వ్రాసినవారీల నాధారముచేసికొని, తమకుఁ దోచిన మఱికొన్ని విషయములను జతపఱచి, రచనలు సాగించుచున్నారు. వెనుకటి వారి చారిత్రకసిద్ధాంతములకు మూలాధారములు పాశ్చాత్యచరిత్రకారులు భారతీయావశేషములను గుర్తించి యూహచేసినయూహలు. భాషాచరిత్రమునకుఁగాని, సారస్వతచరిత్రమునకుఁగాని, రాజకీయమతసాంఘికచరిత్రవిర్మాణములకుఁగాని, వారు చూపించిన మార్గములే మన కిప్పుడుపాదేయములు. పత్రివిషయమునందును పాశ్చాత్యసిద్ధాంతానుసరణమే మన కాశ్రయణీయ మగుచున్నది. పత్రివిషయమునను వారు విశేషముగఁ బరిశ్రమించియే యాయాసిద్ధాంతములను తేసిపెట్టినారనుటలో సందేయములేదు. కాని ఆయాకాలములోని భారతీయసంప్రదాయము లెట్లుండినవో వానిని సమగ్రముగ, సప్రచాణముగఁ దెలిసికొని నిరూపించుటకు వారి కవకాశము లేదు. ఉదాహరణమునక-ప్రాచీన కాలములో 'మతము' అనేపదము భారతదేశములో

Religion అనే పదమునకు సమానార్థముగ వాడుకలో లేదు. 'భారతీయధర్మము' అనియే వ్యవహారము సరిపడియుండ, హిందూదేశమని, హిందూమతమని పేరు పెట్టినది పాశ్చాత్యులే.

బుద్ధునిమార్గము సనుసరించి రచించినరచనలకు జాడధర్మమనియే వ్యవహార మేర్పడియుండ నదియును జాడమతముగా రూపొందినది వానినిర్వచనమునుబట్టియే. ఇటులనే బ్రాహ్మణమత మనశబ్దమునైతము వారిస్పష్టియే యనవలెను. వైదికసంప్రదాయము లనునవి యావద్భారతమునందు నిలియుగప్రారంభమునుండి నేటివఱకు నిచటి మానవులందఱిగోను అవిచ్ఛిన్నముగ వచ్చుచు నిలిచియున్నవి. కొన్ని పర్వదినములందు చేయున్ననదానాదికముల, వినాహవిధులు, దాంపత్యభావము, శ్రాద్ధకర్మలు, భగవద్గూర్తులసమారాధనములు, గ్రహనాడులలో జేయువిధులు, భారతీయులందఱిలోను తరతమభావములలో ఏకసూత్రీసంబద్ధములై గానవచ్చుచునేయున్నవి. అట్టి వన్నియు వైదికాచారములే. శ్రుతిస్మృతిపురాణములలో ఏకసూత్రీసంబద్ధమైన వైదికధర్మమే ప్రతిపాదితిమైన దనువిషయమును గుర్తింపఁజాలినప్పుడుగాని వైదికసంప్రదాయము లననేమో? తెలియుట కవకాశము లేదు. వేదాదిభారతీయవాఙ్మయమునకుఁ గాలనిర్ణయము తత్పురస్కృతముగఁ జేసిన ఆర్యద విడవిభాగమును వేఱొకచోటఁ బెట్టి, ప్రాచీనభారతీయసాంప్రదాయముల నెఱుంగవలె నని గాఢమైన కృషి జరిగినప్పుడు భారతదేశచరిత్రము నూతనముగఁ దయారగును. అట్టి యత్నము జరిగినవాడుగాని నాయావాగ్రిలు చాలమందికి విరుద్ధముగను, కొంతమందికి ఛాందసముగను గానవచ్చును. గతాను గతకముగ పోవుటయే, ఛాందసశబ్దమున కర్థమైనచో, నావాగ్రిత చాదస్తము కాదనితెలుపుకొనుచు, నా మాటలతో నేపాటియైన సత్యము సారము నుండిన నాదరించి, వెనుకటి దశాబ్దులలో ప్రసిద్ధులైనవారి

యూహలకు కిరుద్ధముగ వ్రాసినది యాగ్రహింపకుండునుగాక యని సహృదయులకు నామనవి.

గొంతకాలముగ్రిందటివఱకు కృష్ణవేణీనదీతీరమున కిరుపార్శ్వములందు శార్దూనిర్మాణములయవశేషములు విశేషముగఁ గాన్పించుట, వానికి పూజాపురస్కారములు లేక చరితకలఁబడుట చూచి, యొకప్పు డీప్రాంతములో శార్దూని చాలవ్యాప్తితోనుండి, తరువాతఁ గొందఱిచే భవ్యంసముచేయఁబడినదని యూహించుట జరిగినది. ఈ విభవంసము శైవమతము నవలంబించి విజయపురి రాజధానిగాఁ బాలించిన విష్ణుకుండినుల పాలనమునుండియు నారంభమైన దనియు నింతకుముందు హాచేయుట జరిగినది. అంతకుముంద్రాప్రాంతమునకుఁ బాలకులుగా నుండిన ఇంద్రాకులసమయములో నాగార్జునుగొండమీఁద శార్దూనిర్మాణములు జరిగినట్లు శాసనప్రమాణములబట్టి తెలియవచ్చుట చేతను, అట్టినిర్మాణములకుఁ బూనుకొనక శివకేశవాదుల నారాధించినట్లు విష్ణుకుండినుల శాసనములనుబట్టి తెలియవచ్చుటచేతను శార్దూనిర్మాణవిభవంసము వారితో నారంభమైన ట్లూహించుట జరిగినది. కాని యీనడుమ నాగార్జునసాగరునిర్మాణమువలె విజయపురిని బైటఁ బెట్టునరికి, అచట శార్దూనివశేషము లేగాక అశ్వమేధయాగదితులు, శివకేశవాదిమూర్తులు కార్తికేయాదివిగ్రహములు ప్రాచీనదేవాలయములు బయటఁబడుచున్నవి. వీనినిబట్టి, ఈశ్వరలింగములు ఆపరిసరములలో చిరకాలమునుండియు నుండి ఆరాధింపఁబడుచుండినట్లే తెలియవచ్చుచున్నదనుట స్పష్టము.

నాగార్జునునిగొండమీఁదనుండి బయటఁబడిన శార్దూనివశేషములనుబట్టి తెలియవచ్చెడి యంశములనుగూర్చి యూహించుటతోపాటు, వైదికావశేషములనుబట్టికూడ ప్రాచీనవైదికసంప్రదాయానుసారముగ నూహచేసినిచో నచటి ఆయక స్తంభము లేవియు శివలింగములు కాలే

దని స్పష్టముగా మానదు. ఏమన నచట ఆయక స్తంభములు వేలు గను శివలింగములు వేలుగను గనబడుచునే యున్నవిగనుక. అశ్వ మేధాశ్వమునకు సంబంధించిన యెముకలతోపాటు శివకేశవాదుల యాలయములుకూడ బయటబడుచున్నవాడుకూడ, జౌద్ధసంఘరామము లోని ఆయక స్తంభములు శివలింగములుగా మాత్రం వనుటగాని, జౌద్ధసంఘరామములే త్రిలింగ దేశములోని కంచారామములుగా మాత్రం వనుటగాని, యుక్తిసహము ప్రమాణసిద్ధము కాదని నామనవి. భారతీయవైదికసంప్రదాయము లనగా నేమో? తెలియకుండగనే ఆ సంప్రదాయ మసారముగ నిర్మితమైన నిర్మాణములను గూర్చి వేటొకవిధముగ నూహించుట న్యాయము గాదనియు నా మనవి.

ధ్యానకటకము రాజధానిగా బాలించిన శాతవాహనులు, శ్రీ పర్వతముమీది విజయపురి రాజధానిగా బాలించిన యుక్త్యోగులును, అశ్వమేధయాగములు చేసినట్లు వారివారి నాటి శాసనములు తెలుపు చుండుటచే, వారు కేవలము వైదికధర్మచాలకులే యనుట స్పష్టము. వారివారిచాలనసమయములో బయలుదేరిన యచటి జౌద్ధనిర్మాణము ధక్కడికోటల నానుకొనియుండుటచేతను, వారిచారి భోగిగులమరాల మున చాలకులసాహాయ్యముతో నిర్మింపబడిన వనుటయు సత్యము. ఆ కల్పమున దక్షిణాపథమున జౌద్ధమతవలించినవాటి జాతిమతనమ న్వయ మేవాడును ఏకరూపముగనే నిలచియుండుటచే, బ్రాహ్మణ మతవ్యాప్తి వచ్చినవాడు జౌద్ధమతము ధ్వంసమై జౌద్ధసంఘరామ ములు త్రిలింగ దేశములోని కంచారామము లైనవనుటగాని, ఆయక స్తంభములు శివలింగములైన వనుటగాని యెట్లును పరిపడనియూహ యని నా మనవి.

(1) శివానందలహరి; సాందర్యలహరి :- కౌను పుటలు 100-వెల రు 2-8-0. ప్రకాశకులు : శ్రీశైల వీరశైవసంఘము. అనంతపురము.

(శ్రీ) శంకర భగవత్పాదులు సంస్కృతములో రచించిన సుప్రసిద్ధ శివశక్తిస్తోత్రము లీ రెండిటికి నిదివఱలో గీర్వాణభాషలో వ్యాఖ్యానములు, ఆంధ్రభాషలో పద్యానువాదములు పెక్కు వెలసియేయున్నవి. అనంతపురవాస్తవ్యులు విద్వాన్ శ్రీ తలచుర్ల కళానిధిగారు రచించిన ఆంధ్రీవచన వివరణములతో వీనిని నేడు సూక్ష్మముగపయ్యి శ్రీశైలవీరశైవసంఘము వారు ప్రకటించుట ముదానహము. కళానిధిగారి వివరణము సులభశైలిలో సరళముగ సాగినది. శ్రీశైలవీరశైవసంఘాధ్యక్షులు శ్రీ బి. జాగప్ప M.A. I.A.S. (Retired Collector) ఆంధ్రాంధ్రీములలో రచించిన 80 పుటల పీఠికయు; శ్రీశైలజగద్గురు వాగీశపండితారాధ్యస్వాములువారు “సాగ్ధనము” అనుపేరితో ప్రకటించిన 8 పుటల ప్రస్తావనయు సంగ్రహమున కమూల్యాంశారములుగనున్నవి. వానిని చదువరులు శ్రద్ధతో చదివఁదగును. శంకరాచార్యుల వారు మునుమున్ను కేవల సూక్ష్మాద్యైశవాదమును (జగన్నిత్య బ్రహ్మసత్యమ్) బ్రతిపాదించినను వానురాను శక్తివిశిష్టాద్యైతము (వీరశైవము) నామోదించి వీరశైవమంచాచార్యులలో ప్రథముఁడయిన లేణుకాచార్యునివలన చంద్రహాశ్వలింగమును బడసి తమ శ్లోకేరి పీఠమున స్థాపించి పూజించి తరించినట్లు అనుశ్రుతముగ శంకరాచార్య పీఠమువారి కే ప్రకటించిన గ్రంథములవలననే తెలియుచున్నది. నేటికి నా లింగమును తదాచార్య పరంపర వారు పూజించుచునేయున్నారు. శంకరుని మాయావాదము, జగన్నిత్యావాదము, ఈ శావాస్యాపనిషత్తు మున్నగు తుత్తులు ప్రతిపాదించిన వేదాంత

పురసంస్థానమున నేగాక బొప్పిలి, ఉయ్యూరు, గద్వాల, జయపురము మున్నగు పలు సంస్థానములలో సత్కరింపఁబడినవారు.

మచ్చునకుఁ గొన్ని పద్యములు.

దళదండ్రోపల నిలవేణి, త్రిజగత్కల్యాణి, కైవల్యని ।
శృంగనిశ్శేణి, సరోజపాణి, మధుసూనసస్థైర సంచార కో ।
కిలవాగ్వాణి, యువేంద్రురాణి, చపలకీడాతిన బాసి, భా
సిలు నీకృపామ్ములో నిరతమున్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణి. (ప 67)
భాస్తిల్లెన్ భయదీయమూర్తి దిలకించన్ బీతికాపట్టణి ।
రీసామ్రాజ్యరూర్పితాంసమయి, దోర్విర్యప్రసాదైక నా ।
వాసామంతశిరోవతంసమయి, పుణ్యశ్రీమదాండాదు దే ।
వీసన్నానస రాజహంసమయి తీవన్ సూర్యరాయాగ్రణి. (ప 68)

కందగీత గర్భచంపకమాల

సురధరధీరసుస్థిర యశోధీర పూర్ణవిత్తిర్ల కర్ణ భా
స్వరచరితాస్వతా! హరికృపారసపూర మహా గభీర భీ
కరవరజైత్రీ! సంభృతవికస్వర తేజ! కవీంద్రీభోజ! బం
ధురగుణధీమతీ! స్తుతవిధుస్మరమాప! సూర్యభూపతి. (ప 101)

చక్రధ్వజబంధము

పురహర ధరవర దరకర

హరదలదంబురహ సద్యశోచితలీలా

మురవరహర పదజాలా

సురుచితరగుణవిశాల! సూర్యవృషాలా. (ప. 105)

- (3) శ్రీ జోగినాథశతకము :- (పోకెట్ ప్రెస్) పుటలు 180. వెల
0-4-0. కర్త : ఎం. రంగకృష్ణమాచార్యులుగారు B.O.L.
ప్రకాశకులు : శ్రీ రంగనాథ సరస్వతీభవనము, ఆందోలు, మెదక్ జిల్లా.

తెలంగానా మెదక్ జిల్లా జోగి పేటలో వెలసిన జోగినా ధోవ్యుని
 వయి చక్కని ఆటవెలది గీతములతో రచించిన కృత్యుడి. కృతికర్త
 శ్రీ వైష్ణవకులజలయ్య నభేదబుద్ధితో దీనిని శివునిపయిఁ గూర్చుట
 ముదావహము. కవిబాల్యగురువులగు వీరశైవులు, శివశ్రీమతము సిద్ధి
 వీరయ్యగారికి అంకిత మొనర్చిరి వారి గురుత్వమే కవిగారి సహజశివ
 భక్తికి బీజావాపమయ్యుండును. జోగినాథాలయచిత్రపటమిందుఁ
 జేరినది. పద్యములు చక్కనిధారాశుద్ధితో మంచిమంచి నీతులతో
 వేమనయోగి పద్యములఁ దలపించుచున్నవి. మచ్చునకు 4 పద్యములు.

కఠినచిత్తుడైనఁ గలహాభోజనుడైన
 పిసినిగొట్టెయైన బీరుడైన
 గాజలగలగలకుఁ గిరఁగిపోదురుసుమ్మ
 జోగి పేటనాథ. (ప. 14)

కవులఁబండితులను గౌరవింపనివారు
 నాగరకులుగారు పరులుగారు
 మఁబలఁ బాటవేయు మనుజుడే దనుజుడౌ. (ప 17)
 జోగి పేటనాథ...—

కుక్కచేష్టలుండి నక్కజిత్తులుగల్గి
 పిల్లిమాటలాడు పెంకివాని
 నమ్మరాదుధరణి నమ్మినఁ దెగఁజంపు
 జోగి పేటనాథ. (ప 19)

తేనెకుండలోనఁ దెలిసియో వెలియకో
 నీటిబొట్టువేయ నీరెయగును
 శ్రేష్ఠుడైనదప్పు చేసినఁ జెడిపోవు
 జోగి పేటనాథ (ప 50)

(4) మంజరీ (సంస్కృత ఖండకావ్యమ్) కానుపులు 50. వెల రు 1-00.

(5) నవ్యగీతాలు- కానుపులు 64. వెల రు 1-30.

కృతికర్త :- ఉభయభాషాపండిత, శ్రీ జాన్తి వేంకటవరసయ్య గారు. ప్రధానాంధ్రోపధ్యాయులు :- శ్రీ రాచమల్లువారి హైస్కూలు, చిలకలూరిపేట, గుంటూరుజిల్లా.

ప్రకాశకులు :- కోగంటి దుర్గామల్లికార్జునరావుగారు, కార్యదర్శి, భారతీయసమితి :- పాచుట్టు, కృష్ణాజిల్లా.

మిత్రులు శ్రీ వేంకటవరసయ్యగారు జాతీయ మధురకవిగా పేరెన్నికగన్నవారు. అభినవతిక్కన, తెలుగులెంక శ్రీ తుమ్మల సీతారామమూర్తిచౌరిగారి భాగినీయులు- వీరు రచించిన కృతులు చాలవలకీ కల్రీక పూర్వసంచికలలో సమీక్షచేయఁబడియేయున్నవి వీరి యాదర్శవీతియు ఆంధ్రమహాజనులందఱకు ననుష్ఠేయమని చెప్పనవసరములేదు. అస్థలిత బ్రహ్మచర్యము ననుష్ఠించుచున్న మహానీయులు వీరు. చిలకలూరిపేట హైస్కూలులో విద్యార్థి వసతిగృహములో వీరుండుగది పూర్వ ఋషీశ్వరుల గురుకులములను స్మరింపఁజేయును. విద్యార్థులు పలువురు వీరినిచుట్టుముట్టియు శ్రే జకములగు వీరియదృఢధనములనంది కృతార్థులగుచుందురు. (బిటీషుప్రభుత్వము హయాములో వీరు గాంధీమహాత్ముని జాతీయోద్యమమునఁ బాల్గొని పలువురు దేశనాయకులలోపాటు శ్రీకృష్ణజన్మస్థానము నలంకరించి పలు సంవత్సరములు ప్రభుత్వమువారి యాతిధ్యమునంది కృతార్థులయినారు; ఏదెసనున్నను మంచినిగ్రహించి ప్రశంసించుట వీరికి పెన్నతోఁ జెట్టినది. పలురెండుకృతులు వీరు బహుముఖములుగఁ గావించిన యేతాదృశ ప్రశంసలకాదర్శకములయి వీరి యుభయభాషాప్రవీణ్యమును బ్రదర్శించుచున్నవి.

(4) మజ్జిమ నిషయసూచికలోని రామతీర్థమహామునిః శ్రీ నాగేశ్వరచంద్రమాః, కుసుమాంజలిః, శ్రీధగవర్ణితాః, కృష్ణాచార్యసుధాకరః, సీతారామార్యకోకిలః, శ్రీరాజేంద్రప్రసాదు, రాష్ట్రపతి రాధాకృష్ణః, శ్రీ మళయాళస్వామి, సాహితీసభాః శక్తిదర్శనం, మహామ్మదు మహావక్తా, వీసుక్రీస్తుః, రామనాథసుధాకరః, నీలంరాజు మహామహానిః, లక్ష్మీనరసచంద్రమాః, అంజనేయమహామతిః, కవిరాజు రామస్వామి, అంధ్రకేసరి షట్త్రిశా, చంద్రమాళి మహాతరుః సత్యనారాయణాచార్యః, ఉన్నవమహానటః, ఆదంసాహేబుకోకిలః మున్నగు 48 శీర్షికలు యావ్యక్తులగూర్చి గావించిన ప్రశంసలని వ్యక్తముచేయఁ గలవు. మచ్చనకుఁ గొన్నిశ్లోకములు.

శాంతోదాంతో సర్వపంద్యోదేశికోత్తమపూజకః | సర్వవిద్యా సమాయుక్తః రాధాకృష్ణమహామతిః |

వినోబావిశ్వత్సేనాద్వీ భారతీయమహామునిః

దదాఃప్రసవసందేశం ధర్మమోక్షార్థసిద్ధయే,

బాపూజీశిష్యశిక్షార్థం ఉపవాసవ్రతీనదా.

తస్యవాణిం సమాకర్ణ్య భారతీయాః సజాగరాః

శ్రీకాళి జలధిజాతః కృష్ణాచార్యసుధాకరః,

అపారపాండిత్యోత్సాహం అకరోత్ దిక్షువ్యాపినిః

కవిగారియొద్దవ్రావి రామరెడ్డి, తుమ్మల సీతారామమూర్తిగారలయొద్ద చిత్రపటము లిందుఁ జేర్పఁబడినవి.

(5) నవగీతాలు :- వయిదానివలెనే యిందలి శీర్షికలు సుస్వరాలు, గ్రంథాలయము, సైనికశిక్షణ, బ్లాకునార్కెట్టు, అడుసు మిల్లి శ్రీనివాసరావు, శ్రీ యం. తిమ్మరాజుగారు, ఆదికవి, చిన్నయ సూరి, సూరిబాబు, మున్నగునవి గలిగి అందుఁ గావింపఁబడిన ప్రసంగ లను సూచించుచుండును. గీతాలు అనుపదమిందు చాలవలయు

గేయరచనలని స్ఫురింపఁగలదు. కాని గేయములతోపాటు ఇందు పద్యరచనలుకలవు. ఇదిచాలవఱకాంధ్రకృతియైనను విందును మధ్య మధ్య సంస్కృతశ్లోకరచనములుకలవు. తెలుఁగుపద్యములు వీరి మధుర కవితకాదర్శములుగా నుండును. మచ్చునకుఁ గొన్ని.

గ్రంథాలయము.

ఆలయములందు ఘనమ్ | ఆలయము గ్రంథాలయం ఆలసింపక
గ్రామగ్రామాలలో స్థాపింపుడి ||అల||

వయోజనవిద్య.

చరవు చదివినపెద్దలారా, సదయులగునో సుజనులారా!
హృదయములపై చేయునుంచి చదువరుల దేశమున నొది
తెలియుడ యాచివరము, నిలుపువడయ్యా పరువము (చదు)

ఆదికవి.

నన్నయభట్టు తెల్లకవిసాధులకందఱకామ్యుఁడై సుసం |
వన్నత సంస్కృతాంధ్రముల పండిన భారతమాంధ్రజాతికిన్ |
పెన్నిధిగానొసంగి సుమ శేషలమైన కవిత్యచందికిన్
కాన్నిలవోలెవెల్లెడిని కోయలుపండఁగ సాహితీదివిన్.
వైదికధర్మమేజగతిఁ బావనమైనరటాదు దెల్పన |
మౌద్దము మానసంబునను ముప్పిరివొందఁగ వ్రాసెనాతఁడా!
సుందరసత్యమంగళ సుశోభిత భారతమాంధ్రశారదా!
నందవకల్పవృక్షమగునాశిమనిసన్నతిఁ జేయఁగాలుగుల్.

ఈ రెండవపద్యములో మొదటిపాదము గుర్వక్షరపూర్వకమగు ద కార
ప్రాసముతో నారంభింపఁబడి యట్టిప్రాసమే రెండవపాదమునఁ
బాటింపఁబడినది. మూడునాల్గుపాదములలో చిందుపూర్వక దప్రా
సము వాడఁబడినది. ఇది సాధువేనాయనిమాసందియము. (సాసాక్ష
రము కొన్నిపాదములలో చిందుపూర్వకము, మఱికొన్నిపాదములలో

సామాన్యగుర్వీకర పూర్వకముగా నుండరాదనియే చూ లెలంపు. తత్ప్రతి ఆదికవి దృష్టిలోనివి సమృద్ధముగునా?కవిగారి జనకులు పౌరాణికము ల్రీ జాన్తి సుబ్బయ్యగారియు, గ్రంథరచనాప్రీత్సాహకులు శ్రీ మురికిపూడి సత్యనారాయణాచార్యులుగారియుఁ జిత్రపటము లిందుఁ జేరినవి.

ఈ రెండు గ్రంథములందునుగూడ భారతీ సమితి కార్యదర్శి శ్రీ కోగంటి దుర్గామల్లికార్జునరావుగారు వ్రాసిన పరిచయము, నర సయ్యగారి జీవితవిశేషము లెఱుంగఁగోరువారు తప్పక పఠింపఁదగును.

(6) ప్రవక్తలు :- కొను పుటలు 34 వెల రు 1-00,

రచయితలు :- శ్రీ జాన్తి వేంకటనరసయ్యగారు, ఆంధ్రసాహిత్యములు, చిలకలూరి పేట.

(2) విద్వాన్ పేకు దావూరుకవిగారు :- ఆంధ్రపండితులు, ఉస్మానియా కళాశాల, కర్నూలు.

ఈ కవిద్వయ మాంధ్రీయమునకు సుపరిచితులే. నరసయ్యగారినిగూర్చి 4,5 గ్రంథముల సమీక్షలోఁ జెప్పియున్నాము. దావూరుగారు జన్మతః మహమ్మదీయులయ్యు సరసతరాంధ్రీకవిగా వాసికెక్కినవారు. మధురమధురముగు వారి 'దాసీపన్నా'యను గ్రంథమీపత్రిక పూర్వసంచిక యొకదానిలో సమీక్షచేయఁబడినది. వారినిగూర్చిన పరిచయ మీ గ్రంథాంధమున తుమ్మల సీతారామమూర్తిగారు, మదుపూరు కోదండరామరెడ్డిగారు, కోగంటి దుర్గామల్లికార్జునరావుగారు గూడఁ గావించియున్నారు. అన్ధానకవి శ్రీ కాశీకృష్ణాచార్యులగారియు, కవిసమాఖ్య విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారియు నాశీస్సులుగూడ మునుముందేయున్నవి. శ్రీతిరుపతి వేంకటేశ్వరస్వామియు, గ్రంథ ప్రీత్సాహకులు శ్రీ మురికిపూడి సత్యనారాయణాచార్యులుగారియుఁ జిత్రపటములు చేర్పఁబడినవి.

ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన ప్రవక్తలు, శ్రీ శంకరాచార్యులు, రామానుజాచార్యులు, రామకృష్ణచరమహంస, గౌతమబుద్ధుఁడు, నయానందసరస్వతి, గురువాఁక, మహావీరస్వామి, (వర్ధమానుఁడు) కవీశుఁడాను :- వీరిలమనసిద్ధాంతములు, బోధనలు, జీవితవిశేషములు మున్నగు పలువిషయములిందు మృదుమధురమగు సరళనచనములో వర్ణింపఁబడుట ముదావహము. ఆంధ్రులెల్లరు దీనికి స్వాగత మొసంగి తత్వచారమునకుఁ దోడ్పడెదరుగాక యని మోచ్చరించుచున్నాము. ముచ్చునకుఁ గొన్నిచననముల నుల్లేఖింతుము.

రామకృష్ణ చరమహంస :- కామినీకలకములు దుర్గమపర్యవృత్తము లని వీరిభావము. కాని వీనివిషయమును వీరు ఇతరులవలె విషయ వాసనాబలమున నెఱిగినవారుకారు. వీరిదృష్టిసనుసరించి స్త్రీ, భోగ విలాసవస్తువు కాదు. పూజింపఁగలిగినవస్తువు. కామదేవునకు దాసుఁడై భోగవిలాసముల మగ్నుఁడైన నరుఁడు సిద్ధిలాభముల పొందఁజాలడు. కాని తపజీవితమున గూఢమునకు దాసుఁడై యుండును.

ఇకధనమునుగూర్చియు వీరియభిప్రాయము ఇంతియ. నరుఁడు ధనమునకు దాసుఁడుకారాదు. ధనమును తనదాసిగఁ జేసికొనవలయును. ఎవరుగాని దానివిషయమై వృథాభిమానముంచరాదు.

స్వామి నయానందసరస్వతి :- జీవుఁడు :- నయానందులవారి సిద్ధాంతమున జీవాత్మనుగూర్చి విశేషభాగము ప్రకటింపఁబడినది. వీరు ఉత్పత్తుని, జీవుని, ప్రకృతిని మూడింటి ననాదియని, యనంత మని యంగీకరింతురు. వీరియభిప్రాయమునుసంది జీవుఁడు కర్మమోచ రిండులకు నవ్రతంతుఁడు. కాని దానిఫలముననుభవించు విషయమున మాత్రము పరతంత్రుఁడు. జీవుఁడు ఏవిధమైన శుభాశుభకర్మలాచ రించునో వానిఫలము నాతఁడు తప్పక యనుభవించవలసివచ్చును. జీవుఁడు పరమాత్మునికంటె మిక్కిలి భిన్నుఁడు.

కవీరుదాసు :- అడంబరత్యాగము :- కవీరుగారి భావనములవలన కర్మలవలన మనకు అడంబరము విడువవలయునన్న ఉపదేశములభించును. భార్మికాడంబరము వారికి చాల బాధకూర్పును. కావున నట్టి సాధువులను ఘోరముగ వినుర్పించును. అడంబరమునే శరణముగా గ్రహించి తమ్ముతాము చాలగొప్పవారని ప్రదర్శించుకొను నలవాటు చాలమందికిఁ గలదు.

(7) భార్యవరామాయణము :- డబ్బాపుటలు 290. వెల రు 5-00.
కర్త :- శ్రీ అనంతపంతుల రామలింగస్వామిగారు, పార్వతీపురము.

పేరినిబట్టియే యిది పరశురాముని చరితముని చదువరులు గ్రహింపఁగలరు. యిత్రులు రామలింగస్వామిగారు సరసకవి తాధురంధరులు నిజనామాంకితుండగు తెనాలి రామలింగకవియొడ మీకి గౌరవముమొండు. భువనవిజయము, గణేశతత్త్వము, వికటవాణి యనుకృతులలో నావికటకవినిగూర్చి వీరుతమ భక్తిభావమును బాగుగఁబ్రదర్శించియున్నారు. తెనాలి రామలింగకవి (రామకృష్ణుడు) ఉద్భటారాధ్య చరిత్ర, నుటికాచలనూహాత్మ్య, పాండురంగనూహాత్మ్య కృతులఁబ్రటి యాతని వికటత్వము లోకమునకుఁ బ్రకటితముగాకపోయినను, ఆతని గూర్చివెలసిన వాడుకకథలు, ఆతని పేరనున్న చాటుపద్యములవలన నది లోకమునకుఁ జరివిదితమయియున్నది. రామలింగకవివలె రామలింగ స్వామిగారుకూడ పరిహసకవి తాప్రియులు. దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రిగారి “కృష్ణపక్ష” కృతికిఁబ్రతిగా వీరురచించిన “శుక్లపక్షము” పలువురకుఁ బరిచితమయినదే. అది భావకవిత్వమును పేరితో భావరహిత కవిత చెప్పు కుకవులకు శూలముమంటిది. “కుకవి”యను పేరితోఁజెప్పిన నీరి ఖండకృతియు నట్టిదే. ప్రకృతకృతి వేర్వేలు పురాణాదికములు, భారతరామాయణాదులలో విడివిడిగానున్న పరశురాముని చరితమును క్రోడీకరించినది. తమ సరసకవిత్వముతో నీ మహాగ్రంథమును

గ్రంథింతుట చాలముదావహము. భార్గవసగోత్రులగు వీరీభార్గవ రామాయణము రచించుట మిక్కిలి సమంచితము.

వాల్మీకిరచించిన శ్రీరామాయణ మాఱుకాండములుగ విభక్త మయ్యుండుట, వీరీ భార్గవరామాయణమునుగూడ, అవతారకాండము, అభ్యుదయ కాండము, సుదర్శనకాండము, యాత్రాకాండము, యాగకాండము, ఆశ్రమ కాండముననెడి యాఱు కాండములుగ రచించిరి. ఆయాకాండములందు వర్ణితములయిన విషయముల సూచిక లాగూకాండముల పేర్లక్రింద వరుసగ నుదాహృతములయి యున్నవి. అభీష్టవిషయములఁ బఠింపనెంచువారి కిది యెంతయు సుపక రించును. కృతిని దివంగతులయిన జనసేజనకులకుఁ గవి భక్తితో నంకితమొనర్చి పితృణావిముక్తిఁజెందిరి. ముఖపత్రమున పరశుహస్తుఁడు, ధనుర్భాగయుక్తుఁడనగు భార్గవరాముని చిత్రపటమున్నది. దాని క్రిందనే

మొగమున వాల్మీకీదములు, మూఁపునఁబాపము, సవ్యపాణి నె ।

న్నిగరపుగండగొడ్డలి, విసీల రుచిస్ఫురితాక్షమాలలొ ।

ప్రృగ గళసీమ, ఫాలమున భస్మపురేఖలు బాజవీన, కం ।

జగినిగిరించు మౌళిఁగొను చిన్మయమూర్తిని రాముఁగొల్పెదన్.

అను పద్యము చేర్చబడినది. వెనుక ముఖపత్రమునఁ గవిగారి చిత్ర పటము వారు రచించినకృతుల నామములు నుదాహృతములయినవి. గ్రంథము నామాలాగ్రము చదివి పాఠకులు దీనికి స్వగత మొసంగఁ బ్రార్థింతుము.

మచ్చునకుఁ గొన్ని పద్యములు

గీ. పరశురాముగాధ బహుపురాణముల్

గలదుకాని ఖండఖండములుగ

నద్రియుంటఁజేసి యద్దానిఁగ్రోడిక

రించి నే రచింపనెంచినాఁడ.

చ. కృతయుగమందు సంభవించి యీ యుగమందుననేటికిందపో
రతుండయియుండు రాముని నిరంశరగాధ రచింపశక్యమే
మితిమెయినాడనొసని సమీకృతముఖ్య కథాచిత్రేష సం
యుతముగ సంతరించితిని యుక్తిని సక్రమింపితినికృతిన్.

(మనవి నుండి)

అతిసద్గుప్త కవిత్వతత్త్వవిదుడై, వ్యంగ్యోక్తినిష్ఠాతుడై
నుతనానావిధవర్ణనప్రవరుడై, నుతాన్యవీవాద సం
గతుడై, పండితుడై, యశస్సహితుడై, కావ్యాత్ముడై హాస్యవా
క్యతురాస్యుడగు రామలింగకవి నన్నదేశికుంకొల్పెదన్.

(అంజలి నుండి)

శా. పాపాత్మా! యని నన్ను బామ్మనుచు సంభాషించితివారయే
పాపవ్యాప్తులకేని నిష్కృతిఁదలంపనేవచ్చు భోక్తస్యగూ
నీపాపాప్తియటంచుఁజాటు స్ఫుటిమింపేకంతము న్విచ్చి పు
తాపం బేదుచుఁ దల్లిఁ జంపిన భవత్పాపంబుభావించు.

(అభ్యుదయకాండము ప 140)

చ. సురసుతభావ! భస్మరుచి నుండరభావ! విషాహిభావ! సం
సరణ మహాభిశోమ! దివిషడ్దణ భృంగశిరీష! పంయమీ
శ్వరకృతవేదఘోష! నుతిజన్యజగీష! మహామనీష! యో
మమశివా! భవా! శ్రీరఘభంకర! శత్రువమూఢయంకరా. (ప165)

ఉ. పుట్టుకతోడనే చెవులఁబుట్టినకుండలమున్ తనూలతం
దొట్టినభర్మవర్మమును దొరిపుదీధితు లీనఁగర్జుఁడ
పుట్టున బాలభాస్కరుని భాతిగఁదోచుటఁ జూచి మెచ్చి తా
నెట్టన రాముఁడొనికి నేరుపనొప్పి విజాత్రుపాండితిన్.

(అశోమకాండము ప 95)

అర్థశక్తిమూలా యథా

శ్లో. ద్విజైత్రయాత్రాసన్నద్ధే సూర్యరాయమహీపతౌ

సందావితా ద్విషమ్భుపై ర్ముగేంద్రాః కందరాంతరాత్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర శత్రవః పలాయ్య గుహాంతరేషు ప్రవిష్టా ఇత్యర్థశక్తి మూలా వ్యంజనా. న చాత్ర అనుమానేన తత్ప్రతీతిః. వ్యంగ్య వ్యంజనయో ర్నియతసాహచర్యాభావాత్. నావిశబ్దశక్తిః ప్రకృత శబ్దేషు యస్య కస్యచిచ్ఛబ్దస్య విపక్షవృత్తిపర్వతగుహాధికరణత్వా బోధకత్వాత్. అతోఽర్థశక్తిమూలావ్యంజనైవ. అర్థశక్తిమూలా ముదాహరతి దిగితి. సూర్యరాయమహీపతౌ దిశాం జైత్రయాత్రాయాం సన్నద్ధే సతి ముగేంద్రా సింహాదయః కందరాంతరాత్ గుహాంతరాత్ ద్విషమ్భుపై సందావితా ద్రావితాః. అర్థశక్తి మూలత్వం వివృణోతి అతేతి. శబ్దనియమానపేక్షగా దర్థశక్తిమూలే త్యర్థః. మహిమభట్టమతం దూషయతి నచేత్యాదినా. విద్రావస్య బహుకారణత్వా ద్వాప్యప్రభావ ఇతి భావః. అభిధైవ ప్రతీయ మానేఽపిప్రవర్తత ఇతి మీమాంసకమత మపి నిరాకరోతి. నావిశబ్ద శక్తి రవీతిహేతుం దర్శయతి ప్రకృతేతి.

ఉభయశక్తిమూలా యథా

శ్లో. విష్వక్సేనోద్భితఖ్యాతి ర్విక్రమాకాంతభూతలః

దేవరాజానుజో భాతి శ్రియం పుష్య నిరంతరమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర ఉభయశక్తిమూలక సూర్యరాయమహీపాలత్రివిక్ర మయో రభేదబోధ ఇత్యనుసంధేయమ్.

ఉభయశక్తిమూలా ముదాహరతి విష్వగితి. విష్వ క్పరిశో

వ్యాప్తయో నేనయా ఉద్భిత్తా ఖ్యాతి ర్యస్య సః. అన్యత్ర విష్వక్సే
నేన ఆర్జితా ఖ్యాతి ర్యస్య స ఇతి. విక్రమేణ పరాక్రమే గాత్రకాంత
భూమండలః పాదన్యాసే నాత్రకాంతభూమండల శ్చ దేవరాజస్య
ఇంద్రః స్యాదుజః శౌరిః. సాధ్యవసావలక్షణాయా వేంకటసూర్యరాయ
సార్యభామః అత్ర విష్వక్సేనోద్భిత్తఖ్యాతి రిత్యత్ర అర్థశక్తిమూలత్వం
విక్రమాత్రకాంతభూతల ఇతి శబ్దశక్తిమూలత్వం శబ్దపరివృత్తిసహి
ష్టుత్వా దితి భావః.

కావ్యమ్

వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభ్యా మస్ఫుటత్వేన చ త్రివిధం
కావ్యం.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ప్రాధాన్యే ఉత్తమం ధ్వని రితి వ్యపదిశ్యతే. అప్రాధాన్యే
మధ్యమం గుణభూతవ్యంగ్య మితి కథ్యతే. అస్ఫుటత్వేనాధమం చిత్ర
మితి కథ్యతే.

ఏవం పృత్తిత్రయీ ముదాహృత్య కావ్యభేదా నిరూప్యంతే
వ్యంగ్యస్యేతి. ప్రాధాన్యాదివశా దుత్తమాదికావ్యానాం ధ్వన్యాది
సంజ్ఞాప్రవృత్తి రిత్యాహ ప్రాధాన్య ఇత్యాదినా. యథా లోకే కస్య
చిద్వస్తున స్సంజ్ఞానార్థం ప్రదీపాదా వివ వ్యంగ్యార్థమేవ వాచ్య
వాచకవైచిత్ర్యాదా మహాకవిప్రవృత్తే ర్వ్యంగ్యస్య మధ్యే విశ్రాంతి
విరహేణ స్వపర్యంతం సహృదయహృదయాకర్షణా చ్చ తస్య
ప్రాధాన్య మిత్యనుసంధేయం. తద్విరుద్ధ మప్రాధాన్యం. తచ్చ
వ్యంగ్యస్య చారుత్వాపకర్షణాధిక్యతం న స్వాభావిక మితి గుణ
భూతివ్యంగ్య మిత్యత్ర చ్ఛిప్రత్యయేన సూచ్యతే. అధమస్య కావ్యస్య
అస్ఫుటవ్యంగ్యత్వేన వీరసత్త్వా త్కేవలవాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాశ్రయ
త్వేన ఆలేఖ్యప్రఖ్యత్వా చ్చిత్రశబ్దవాచ్యత్వం. తచ్చ శబ్దార్థాలంకా

రయో ర్వాససమాసాభ్యాం నిబంధనే శబ్దచిత్ర మథచిత్ర ముభయ చిత్రం చేతి త్రేతా విభజ్యతే.

ధ్వ ని ర్య థ

శ్లో. చేతో న సమవేక్షితుం యది పునః కాంత! త్వయా దీయతామే సంప్రత్యేక మదర్శనాం జన మముం జానాసి మత్తం స్మరమ్ ఇద్ధం స్వస్వనితంబిసీజనవచాం స్యాకర్ణ్య జాతా వృషా వప్రమాస్యాః ఖలు సూర్యరాయవిభువీహోత్కా విదేశ్యాః పరమ్. వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర సూర్యరాయవిభో స్వోన్నతత్వం పర్వాతిశాయి సౌందర్యం చ ధ్వస్యతే. ధ్వని మువాహరతి చేత ఇతి. సేకాంత! ప్రాణనాథ! నః అస్మా న్పునః సమవేక్షితుం తవేతిశేషః. చేతో యది చిత్ర మస్తిచే త్సంప్రతి త్వయా ఏక మదర్శనాం జన మదృశ్యాం జనం దీయతాం. తతః కి మిత్యత ఆహ అము మితి. అముం స్మరం మదనం మత్తం క్రూరం జానాసి. మారోఽ త్రికూరోఽపి అదృష్టాః కింకరిష్యతీతి భావః. ఇద్ధం స్వస్వనితంబిసీనాం వచాం స్యాకర్ణ్య శ్రుత్వా విదేశ్యా వృషాః గంఠ ముద్యుక్త ఇతి భావః. సూర్యరాయవిభువీహోత్కా స్సంతః పర మర్థ్యంతిం వ నూ స్యా అధోముఖాః. కర్తవ్యబోధాధావా దితి భావః. జాతా బభూవుః ఖలు. సోన్నతత్వాదే ర్వ్యంగ్యస్య అగూఢత్వా ద్యపకర్షనిమిత్తాధావా త్రాపధాన్యేన ఉత్తమకావ్యత్వ మేనే త్యాహ అత్రేతి.

గుణీభూతవ్యంగ్యం యథా

శ్లో. సుత్యా రతి సా రమణీషు యుక్తమ్
యస్యాం స్వయం స్నిహ్యతి చిత్త మస్య
ఇద్ధం మిహోశీష్ట మలం పదంత్యః
ఽశ్యంతి యోమాః ఖలు సూర్యరాయమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర సూర్యరాయవిభుచంద్రం పశ్యంతీనాం సుందరీణాం
ప్రసిద్ధస్మరసుందర్యా రతేశ్వ ప్రశంసనేన ధురి దృశ్యమానే తస్మి
నాన్తి మన్మథాభేదప్రతీతి చ్ఛాయత ఇతి వస్తువో వ్యంగ్యస్య ద్రాక్ష
తీతే రగూఢత్వా గుణభూతత్వమ్.

గుణభూతవ్యంగ్య ముదాహరతి స్తుత్యేతి. అస్య వేంకటమహీ
పతిసూర్యరాయమహారాజస్య చిత్తం మనః స్వయం యన్యాం
రమణ్యాం సిన్హాతి సా రమణీషు స్తుత్యా స్తోతాత్వా రతిః యుక్తం
స్థానె. ఇద్ధం యోషా రమణ్యాః “యోషి ద్యోషా చ జోషాచేతి”
ద్విరూపణోక్తే అభీక్ష్యం ముహూః “ముహూః పునఃపున శ్శశ్వ దభీష
మసశ్చ త్సమా” ఇత్యమరః. మిథః పరస్పరం వదంత్య స్సత్యః
సూర్యరాయం వేంకటమహీపతిసూర్యరాయసార్వభౌమ మలం
పశ్యంతి. గుణభూతత్వం వివినక్తి అత్రేత్యాదినా.

చిత్రం యథా

చిత్రం త్రివిధం. శబ్దచిత్ర మర్థచిత్ర ముదయచిత్రం చేతి. చిత్రం
విభజతే చిత్ర మితి.

శబ్దచిత్రం యథా

శ్లో. ధైర్యశ్రీవిజితాహర్య శౌర్యధుర్యోఽ తివీర్యవాహ
సూర్యరాయవిభు రాభి గాంభీర్యసరితాంపతిః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర రూపణోపమయో ర్విద్యమానయో రపి వృత్త్యనుప్రాస
ఏవ కవే రభినివేశా చ్ఛబ్దచిత్రవై్యవ ప్రాధాన్యే న శబ్దచిత్రత్వం.

శబ్దచిత్ర ముదాహరతి ధైర్యేతి. ధైర్యశ్రీమా ధైర్యలక్ష్మ్య
విజితా అహర్యా త్మైలా యస్య సః. గాంభీర్యేణ సరితాంపతి

స్వముద్రః. అత్ర శబ్దచిత్రత్వం విశదీకరణేతి అత్రేతి. అత్ర ధైర్య
శ్రీవిజితాహార్య ఇత్యత్ర ధైర్యసంపదా శైలసదృశ ఇత్యుపమాలం
కారస్య గాంధీర్యేణ సరితాంపతి రితి రూపకస్య చ సతో రపి కవే
ర్వృత్త్యనుప్రాస ఏవాభినివేశా చ్ఛబ్దచిత్రప్రయోగ ప్రాధాన్య మథ
చిత్రస్య తు గుణభావ ఏవేతి నోభయచిత్రత్వ మస్యేతి తాత్పర్యం.

అర్థచిత్రం యథా

శ్లో. సూర్యరాయసంత్పన్నమగ్రభమణమగ్రతిం

దృష్ట్వా యురాపదేశేన బాష్పాః క్షుద్ధుంతి భూభృతః.

వ్యాఖ్యానమ్. —

అత్ర అర్థసిద్ధ ఏవ అపహ్నవే కవే రభినివేశా దర్థచిత్రత్వం.

అర్థచిత్ర ముదాహరణి సూర్యరాయేతి. భూభృతః షర్వతాః దుర్గ
భ్రమణమగ్రతిం వససంచారదుర్దశాం “గతిస్తు గమనే మాగ్నే దశా
యాం బుద్ధ్యపాయయో” రితి రత్నమాలాయాం. దృష్ట్వా యురా
పదేశేన జలప్రవాహవ్యాజేన బాష్పాః నేత్రజలాని “బాష్పం నేత్ర
జలమ్మణి” రితి విశ్వప్రకాశః. క్షుద్ధుంతి ముంచంతి. అర్థచిత్రత్వం
వివినక్తి అత్రేతి. యురేషు బాష్పాః క్షయోప్య తదపహ్నవేర్థసిద్ధవన.
కవే రభినివేశా దస్యార్థచిత్రత్వం వృత్త్యనుప్రాసే తు గుణభావ
ఏవేతి. నాత్రా పుష్కలచిత్రత్వ మితి తాత్పర్యమ్.

ఉభయచిత్రమ్

శ్లో. సామ్రాజ్యలక్ష్మీసహజానురాగ

ప్రాగ్భారగుర్యం సమరాతి ధైర్యమ్

శ్రీసూర్యరాయం శ్రితకల్పభూజమ్

భజంతి భూపా విధుతావలేపాః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర శబ్దార్థయో ర్ద్వయో రపి కవే రభినివేశా దుభయచిత్ర త్వమ్. ఉభయచిత్ర ముదాహరతి సామాన్యేతి. భూపా రాజానః దేశాధీశసాకల్యవ్యవస్థానా యేదం బహువచనం విధుత స్త్యక్తః. “విధుతో కంపితత్యక్తా” వితి రత్నమాలాయాం. అవలేపో గర్వః యై స్తే తథోక్తా స్సంతః సామాన్యలక్ష్యై స్సహజో యోఽనురాగ స్తస్య ప్రాగ్భారోఽతిశయః. “ప్రాగ్భారః పుంసి శైలాగ్రభాగాతి శయయోర్మూత” ఇతి నిఘంటుసారే. తస్య ధురం వహతీతి తథోక్తం. సమరేషు అధికం ధైర్యం యస్య తం శ్రీతానాం కల్పభూజం శ్రీసూర్యరాయం వేంకటమహీపతిసూర్యరాయమహారాజం భజంతి సేవంతే అత్ర శబ్దాలంకారే వృత్తనుప్రాసే అర్థాలంకారే రూప కాదా చ కవే రభినివేశా దుభయచిత్రత్వ మితి బోధ్యం. ఏవ మేవ వివృణోతి అత్రేతి. అత్ర యద్యపి ప్రాచీనై రిద మనుదాహృతం తథాపి అన్యతరప్రాధాన్యే నేతరభేదద్వయవ దుభయప్రాధాన్యే నాస్యాపి సువచత్వా దవిరోధః. కించ పాదాంబుజం భవతు వో విజయాయ మంజుమంజీరశింజితమనోహరమంబికాయా ఇత్యత్ర ఉపమానుప్రాసయో రన్యోన్యనిరపేక్షత్వేన సమప్రధానభావయో స్సంసృప్తి మంగీకుర్వాణైః పూర్వై రేవోభయచిత్ర మప్యంగీకృత మి త్యవగంతవ్యం. ననూదాహృతేషు యథా యోగం విభావాదికథ నేన వీరశృంగారయోః, పర్యవసానా త్కథ మథమత్వ మితి చేత్సత్యం. శబ్దార్థాలంకారయో రేవ కవివివక్షావిషయత్వా ద్విద్యమానోపి రసో దివాచంద్రప్రకాశవ న్న ప్రతీయతే. తదుక్తం కావ్యలోకే “రసభావాదివిషయవివక్షా విరహీ సతి అలంకారనిబంధో య స్సచిత్ర విషయో మత ఇతి.

ధ్వనిహేతవః

శ్లో. వక్తా బోధ్య శ్చ కాకు శ్చ దేశః కాలోఽన్యసన్నిధిః
వాచ్యం ప్రకరణం చేష్టేత్యాద్యా సుస్య ర్ధ్వనిహేతవః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ధ్వనిహేతూ నాహ వక్తేతి. అత్ర యద్యపి వక్తాదివై శిష్ట్య
జ్ఞానస్య అర్థవ్యంజకత్వం కైశ్చిదనుదాహృతం తథాపి కావ్యప్రకాశ
కారాదిభి స్తదుపాదానాదుదాహృత మున్నాభి రపీత్యనుసంధేయమ్.

వక్తృవై శిష్ట్యజ్ఞానస్య ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. చేతో న స్పృహవేక్షీతుం యది పునః కాంత! త్వయా దీయతామ్
సంప్ర త్యేక మదర్శనాంజన మముం జానాసి ముత్తం స్మరమ్
ఇద్ధం స్వస్వనితంబిసేజనవచాం స్యాకర్ణ్య జాతా నృపా
సమాస్యాః ఖిలు సూర్యరాయవిభవీక్షోత్కా విదేశ్యాః పరమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర అదృశ్యాంజనమరత్వా ప్రయాసి చేత్తర్హి క్రూరో
మార స్తత్క్షణ ఏవ అమూ ర్వాచాదయే దితి వస్తువక్తృవిశేషా
ద్ధ్వన్యతే. వక్తృవిశేషస్య ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి చేత ఇతి.
వ్యాఖ్యాతోఽయం ప్రాక్ అర్థవ్యంజకత్వం వ్యాకరోతి అతేతి.

బోధ్యవై శిష్ట్యజ్ఞానస్య ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. ఉత్కంఠితాయా మనుజేంద్రభుక్త్యా

శ్రీసూర్యరాయేంద్రవిలోకనేన

కస్యాశ్చి దాశ్యః కథయంతి చిత్రమ్

శాకుంతలాదీ నిలిహాసవాదాన్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర శకుంతలయేవ గంధర్వవివాహ స్త్వయాపి కార్యస్య

తస్య ఇవ తవాపి సర్వజనసమ్మాన్యో భవే దితి బోధవ్యవిశేషా
ధ్వవ్యతే. బోధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్య ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి ఉత్తంతి
తాయా ఇతి. నాయకాభిలాషిణీం కాంచి న్నయికాం ప్రతి దూరీ
వచన మేతత్. ధ్వనిహేతుత్వం వివృణోతి అత్రేతి. తాదృక్సఖరూప
బోధవ్యవైశిష్ట్య జ్ఞానవతాం సఖ్యా మనోరథలాభో వ్యజ్యతే.

కాకో ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. రేరే సవత్సపదివా భవతాం వచాంసి

శ్రీసూర్యరాయచరణం శరణం ప్రవతేతి

శ్రుత్వాపి గాఢజడిమాజని య స్స యుష్మాన్

నింద త్యసౌ న దురహంకృతి మాత్రస్సినామ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రప్రథమదుర్దశాయాం యుష్మాన్ నిందతి న స్వాహంకృతి
మితి కా క్వా భవాన్ యుక్తార్థబోధకః స నింద్యః. కిం తు దురహం
కృతిరేవేతి వస్తు వ్యజ్యతే. కాకో ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి రేరే
ఇతి. ధ్వనిహేతుత్వం వివృణోతి అత్రేతి.

దేశవిశేషస్య ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. శక్తిం చ శాస్త్రాద్యవబోధనాది

వాక్కుల్పనామూలనిబంధనాని

శ్రీసూర్యరాయేంద్రసభాం విశంతో

మనీషిణః కేఽపి న విశ్వసంతి.

వ్యాఖ్యానమ్ :-

అత్ర సూర్యరాయమహారాజసభారూపదేశవిశేషమహిమ్నా
ప్రతిభాదిసామగ్రిం వినాపి సర్వేపి కవయో భవంతీతి వస్తు ధ్వవ్యతే.
తేన సూర్యరాయమహారాజే భోజరాజా దాధిక్యవిశేషోపి వ్యజ్యతే.

దేశవిశేషస్య ధ్వనిహేతుత్వం ముదాహరతి శక్తిం చేతి. శక్తిః "స్మృతి
ర్యతీతవిషయా మతి రాగామిగోచరా, బుద్ధి స్తాత్కాలికీ జ్ఞేయా,
ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరా, ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేషశాలినీం ప్రతిభాం
విను" రిక్తుకలక్షణా ప్రతిభావిశేషః. కించేతి చార్థః శాస్త్రీద్యవ
బోధనాదిపాణీయాద్యవగతిః. వాక్కుల్పనామూలనిబంధనాని ఛంద
శాస్త్రాని చ. ధ్వనిహేతుత్వం వివృణోతి అతేతి.

కాలవిశేషస్య ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. శ్రీసూర్యరాయేంద్రపదారవింద
సేవాత్వరాధీనపతే నమస్తే
నైవాతిభాషి గ్యహ మేషపుష్ప
కాలోఽయ ముద్ధర్మమహో జనానామ్॥

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర పుష్పకాల ఇతి కాలవిశేషనిర్దేశేన సూర్యరాయసూర్య
భామసేవనే సత్వరోపి భవా నద్య మా గమ దితి ప్రయాణనిషేధో
ధ్వన్యతే. కాలవైశిష్ట్యజ్ఞానస్య ధ్వనిహేతుత్వం ముదాహరతి శ్రీసూర్య
రాయేతి. వివృణోతి అతేతి. వసంతకాలస్య కామినీనాం కామో
ప్రదేశత్వా న్నాద్య గంతవ్య మితి గమననిషేధో ద్యోత్యత ఇతి భావః.

అన్యసన్నిధే ర్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. చిత్తే న కావా కలయేత వైరమ్
రోమాంచ మాలోక్య మప్రతీకే
శ్రీసూర్యరాయేంద్రభజప్రతాప
మపి స్మృతా హంత ! విభీషయంతి.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రవిభీషయంతి త్యర్థసాన్నిధ్యబలా త్తజ్జనితోఽయం

కోమాంచ స్తతో న కస్యాపి కోపావకాశ ఇతి వస్తు ధ్వస్యతే. అన్య సన్నిధివై శిష్ట్యజ్ఞానస్య ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి చిత్త ఇతి. ప్రతీకే అంగేషు జాతావేకవచనం “ప్రతీకోఽవయవే ఖ్యాత” ఇతి విశ్వః. వ్యాకరోతి అత్రేతి.

వాచ్యస్య ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. శ్రీసూర్యరాయనృపకుంజరఖడ్గకాంతి
భంగీజష స్తిమిరమండలతో దివాపి
నర్మాస్పదం తు లవతే పరిత స్సమీర
స్తాపింఛ రాజికనకాఖ్యసుగంధచోరః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రైవ క్రిదార్థం ప్రవితేతి వస్తు వ్యజ్యతే. వాచ్యస్య ధ్వని హేతుత్వ ముదాహరతి శ్రీసూర్యరాయేతి. శ్రీసూర్యరాయనృపకుం జరః శ్రీమద్వేంకటమహిపతి సూర్యరాయ రాజశ్రేష్ఠః “శార్దూల సింహనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరా” ఇతి కోశః. తస్య ఖడ్గ కాంత్యాః భంగీజషః తిమిరమండలతో నైల్యస్య ద్రవ్యదృష్టిపతి రోధకత్వా దితి భావః. నర్మాస్పదం లవతే. ఆహోపి రంతు యుష యోగాయ భవతీతి భావః. తాపింఛా స్తమాలాః “కాలస్కంధ స్తమాల స్సాస్య త్తాపింఛ” ఇత్యమరః. కనకాఖ్యాని చంపకాని “కనకం చంపకే స్వర్ణే కింశుకే నాగకేసర” ఇతి విశ్వః. అత్ర ధ్వనిం విశదయతి అత్రేతి. ఇదం పౌరాంగనా మభిసారికాం ప్రతి సఖివచన మేత దితి బోధ్యం.

ప్రకరణస్య ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. వినమ్రచారిద్యతమిస్రభాను

శ్రీసూర్యరాయేంద్రభటా వయం స్మః

కిం బ్రామ్యతోర్వాం విమతా సరేంద్రా
స్వరక్షణోపాయ ముపాశ్రయధ్వమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర భూభ్రమణేన స కిమపి ఫల మస్మా నేవ శరణం వ్రజ
తేతి వస్తు వ్యజ్యతే. ప్రకరణస్య ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి విన
మ్రేతి. విమతా మతిహీనా శ్మత్రవో వా "విమతౌ మతిహీనాః"
ఇతి విశ్వప్రకాశః. హే సరేంద్రా! ధ్వనిం లగయతి అత్రేతి.

చేష్టాయా ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. ప్రస్తావనాయాం మనుజేంద్రకన్యా
శ్రీసూర్యరాయేంద్రగుణా వ్యరాణం
మాతు స్సమక్షం నితరాం నిశమ్య
ముహుః పద్మాగేణ భువం లిఖంతి.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర పద్మాగేణ భువం లిఖంతీతి చేష్టయా సూర్యరాయసార్వ
భౌమ ఏవ తానా మవేక్షేతి ధ్వన్యతే. చేష్టయా ధ్వనిహేతుత్వ మాహ
ప్రస్తావనాయా మితి. మనుజేంద్రకన్యా రాజకన్యకాః వరాణాం
"జానూతరి వరః పుమా" నితి రత్నమాలాయాం. ప్రస్తావనాయాం
ప్రశంసాయాం శ్రీసూర్యరాయేంద్రగుణాన్ నిశమ్య పథికేధ్య ఇతి
శేషః. వివృణోతి అత్రేతి. వరప్రస్తావనాయాం పేంకటమహిపతి సూర్య
రాయ సార్వభౌమగుణశ్రవణసమయ ఏవ తాదృశచేష్టాకరణ తస్మి
న్నేవ తానా మవేక్షేతి ధ్వన్యతే.

అదిశద్దేన నిర్వికారత్వస్యాపి ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. భూసేషు దృష్టేషు విపక్షభూపై
శ్రీసూర్యరాయాధిపపై నికానాం

న భూవిభంగో న చ శూరవాదో

న చాపకర్షో న చ శంఖనాదః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర సైనికానాం నిర్వికారత్వవర్ణనా త్పూణచర్యణప్రదర్శిత
దైన్యవృత్తిషు రిపుభూచాలేషు కోపశతమో ధ్వస్యతే. వాచ్యం ప్రక
రణం చేత్యాద్యా సుస్య రిత్యాదిశబ్దేన నిర్వికారత్వస్యాపి ధ్వనిహే
తుత్వ మస్తీ త్యుదాహరతి ఘాసే ప్సీతి. విపక్షభూపై ధ్వానేషు
దప్తేషు సత్సు ధ్వనిం వివృణోతి అత్రేతి.

ధ్వనివిశేషా :

శ్లో. ధ్వని స్సృజ్లక్షణమూల శృక్తిమూల ఇతి ద్విధా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఏతా వేన అవివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్యపరవాచ్యా వి
త్యుచ్యేతే. తితాద్యః అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యాత్వంతిరస్కృత
వాచ్యతయా ద్వివిధః. ఆకాంక్షయోగ్యతయో ర్వాక్యార్థప్రతీతి
హేతుత్వా త్రైయుక్తపదార్థస్య అనుపయోగేన నుపపత్తౌ వా
తయో రభావాత్ న కావ్యార్థస్ఫూర్తి రిత్యర్థాంతరసంక్రమణాత్వంత
తిరస్కృతయో రవతారః.

ఏవం త్రివిధ మపి కావ్యం సామాన్యతో నిరూప్య తత్త్రి
ఉత్తమకావ్యం ప్రపంచయితం ప్రతిజానీతే. ధ్వని రిత్యాదినా. నను
శాస్త్రేషు వ్యంజకస్యైవాసంగీకృతత్వా త్తడసంభవేన వ్యంగ్యాభావే
కథం ధ్వని రితి చేన్న. ధ్వని రస్తీ త్యాలంకారికాః. నాస్తీతి నైయా
యికాదయః. తతః పరస్పరవిరుద్ధయో ర్విధివిషేధయో రేకత్ర సమా
వేశాయోగేన వ్యాఘాత్. ధ్వని ర్వాచ్యాతిశాయివ్యంగ్య మిత్యర్థః.
లక్షణా మూలః. లక్షణా సమూలం యస్య సః. శక్తిరభిధా మూలం

యస్య స ఇతి ప్రథమం ద్విధా ద్విప్రకారః. పున స్తా విభజతే ఏతా
 వితి. ఏతా పుభా అవివక్షితం వాచ్యం యత్ర సోఽయ మవివక్షిత
 వాచ్యః. లక్షణమూలః లక్షణాయా వాచ్యబాధపురస్కారప్రవృత్తి
 తయా వాచ్యస్య అవివక్షితత్వా దితి భావః. వివక్షిత మన్యఃపరం
 ప్యంగ్యనిష్ఠం వాచ్యం యస్మిన్ స వివక్షితాన్యఃపరవాచ్యః. అభిధా
 మూలః తత్ర అభిధాయా వాచ్యార్థగ్రాహభావా దితి భావః. అవి
 వక్షితవాచ్యం విభజతే తత్రాద్య ఇతి. అర్థాంతరే సంక్రమితం
 వాచ్యం యస్య సః. అత్యంతతీరస్కృతం వాచ్యం యస్య సః. తయో
 ర్భావ స్తతా. తయా అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యోఽత్యంతతీరస్కృత
 వాచ్య ఇతి చ ద్వివిధ ఇత్యర్థః. తత్రాద్యే వాచ్యార్థ స్యానుపయోగేఽ
 ర్థాంతరసంక్రమణ మనుపపత్తే తు తీరస్కృతిః. అర్థాంతరసంక్రమిత
 వాచ్యే వాచ్య స్యానుపయుక్తత్వా దజహల్లక్షణమూలత్వ మత్యంత
 తీరస్కృతవాచ్యే తు వాచ్యస్య అనుపపన్నత్వా జహల్లక్షణమూల
 త్వం చేతి వివేకః.

స ద్వివిధః. పదగతో వాక్యగత శ్చేతి. పున స్తం విభజతే స
 ఇతి. అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యోఽత్యంతతీరస్కృతవాచ్య శ్చ ద్వివిధ
 ఇత్యర్థః.

యోఽర్థ ఉపపద్యమానోపి తావతానుపయోగాత్ ప్రజ
 సూత్రవ దుపయుక్తార్థాంతరసంపలనేన స్వయం స దృశ్యతే సోఽర్థాం
 తరసంక్రమితవాచ్యత్వనిః. అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యత్వం వ్యా
 కరోతి య ఇతి.

పదగతో యథా

శ్లో. భాస్వతో సూర్యరాయేంద్ర
 యశోరాశిప్రతాపయోః

ద్విజరాజ స్త్విషాం రాజో
వర్తతే గగనాంగణే.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర వర్తత ఇతి కేవలధాత్వార్థస్య వర్తనస్య అనుపయోగా
నైరర్థ్యకేవల వర్తనరూపాధ్యాంతరసంక్రమితతయా యశఃప్రతా
పయో రేవ సకలజగత్తమోనివర్తనకమలకువలయోల్లసనాధిధౌరం
ధర్యం వ్యజ్యతే.

పదగత మధ్యాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వని ముదాహరతి
భాస్వతో రితి. ద్విజరాజ శ్చంద్రః. త్విషాంరాజ సూర్యః. “రాజా
హస్సభిభ్యష్ట” జతి అలుకి టచ్. లక్షణాబీజ మనుపయోగం తద్గుణ
యోగం చ దర్శయ న్నధ్యాంతరసంక్రమితవాచ్యస్య పదగత్వం విశద
యతి. అతేత్యాదినా. ప్రకృతే వర్తనస్య అనుపయోగో వ్యాచార్య
శాధః లక్ష్యవ్యంగ్యయో ర్వర్తననైరర్థ్యవ్యయో స్సమవాయ స్సం
బంధః. ప్రతాపయశసో స్తిమిరనివర్తనకువలయోల్లసనధౌరంధర్యం
ప్రయోజనమితి బోధ్యం. ఏవ మితరత్రాపి శాధాదయో యథా
యోగ మనుసంధేయః.

అత్యంతతిరస్కృతివాచ్య ధ్వనిః.

“యః పున రనుపపద్యమాన ఏవ కస్యచి దుపపన్నార్థస్య
ప్రతీతిం సమర్ప్య స్వయం నివర్తతే సోఽత్యంతతిరస్కృతవాచ్య
ధ్వనిః.

అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వనిం నిరూపయతి యః పున రితి.

యథా

శ్లో. శ్రీసూర్యరాయప్రభునా విలాసై
రుల్లాసితాయా న కదాపి తస్యాః

అపి స్వకాంతానుపదోపభుక్తమ్
స్వరూప మేవ స్ఫుటమ ప్యలీకమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర నిద్రుయోజనత్వలక్షణాలీకపదేన స్వార్థోఽత్యంత
తిరస్కృతః. తేన చ వేంకటమహీపతిసూర్యరాయసార్యభామోఽభోగ
ఏవ సర్వాసాం సాందర్యలావణ్యసార్థక్యపంపాదక ఇతి వ్యజ్యతే.

పదగత మత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వని ముదాహరతి శ్రీసూర్య
రాయేతి. శ్రీసూర్యరాయప్రభాణాం విలాపై న్నీలాచిభిః. “విలాసో
భావలీలయో” రితి రత్నమాలాయాః. కదాపి జాత్యపి నోల్లాసితాయా
అపి తస్యాః ప్రియాయాః స్వకాంతేన అనుపదోపభుక్తం స్వరూప
మేవ స్ఫుటమ ప్యలీకం భవతీతి శేషః. అత్ర ధ్వనిం వ్యక్తికరోతి
అత్రేతి నిష్ఫలత్వరూపలక్షణేన అలీకపదేన.

పదగతా వేతా న్యరూపిషాతాం వాక్యగతా నిరూప్యేతే

అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వని రత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వని
శ్చ ద్వావ ప్యేతౌ పదగతా వుదాహృతౌ.

వాక్యగతోఽర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వని ర్యథా

శ్లో. పశ్య పశ్యైవ మబ్జాక్షి ! లక్ష్మ్యతేఽసౌ త్వయా పురః

శ్రీరావుకులచంద్రాయ యస్మై స్పృహయతే మహీ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర అసౌ లక్ష్మ్యత ఇత్యనంతర మేనం పశ్యపశ్యేతి వాక్యేన
ఉక్తార్థభోధనా దనుపయుక్తేన అనితరసాధారణ మేనం పశ్య పశ్యే త్వ
ర్థాంతరసంక్రమణా దస్మిన్నేవ త్వయాఽనురాగః కర్తవ్య ఇతి ధ్వన్యతే.
వాక్యగతార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వని ముదాహరతి పశ్యపశ్యేతి.
కాంచన నాయకాం ప్రతి సభవచన మేతత్ యోజయతి. అత్రేతి.

వాక్యగతత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వని ర్యథా

శ్లో. వినమ్రసామ్యః కిల సూర్యరాయ

విభు ద్దురుక్తాని కథం సహేత

స సర్వథాపి ప్రతిమల్లభూపాః

ప్రయాంతు యూయం విపినస్థలాని.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర ప్రణామేన ఋజుపాయేన శాత్రవదురుక్తిసహనశీలే సూర్యరాయమహేపాలే సర్వప్రకారై రపి శాత్రవదురాలాపాసహన శీలత్వరూపార్థస్య అనుపపత్త్యా లక్షణయా సహత ఏవేత్యర్థో వాక్యేన లక్ష్యతే. తేన ఋజుపాయం విహాయ వస్థలీఘ క్వాపి వా భవద్భి ర్న స్థాతివ్య మితి వ్యజ్యతే.

వాక్యగతత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వని ముదాహరతి. వినమ్ర సామ్య ఇతి. వేంకటమహీపతిసూర్యరాయసార్వభౌమభయేన స్వ స్వదేశా నివహాయ విదేశజగమిషూన్ స్వస్వవిభూ వ్రుతి తత్తద మాత్యవచన మేతత్. యోజయతి అతేతి. లక్షణయా విపరీత లక్షణయా.

అ భి థా

శక్తిరపి ద్వివిధా. శబ్దగతా అర్థగతా చేతి. త్రతాద్యా పద వాక్య గతత్వేన ద్వివిధా. ప్రత్యేకం వస్త్రులంకారయో ర్ధ్వనా శబ్ద శక్తిమూలా శృత్వానో భేదాః. అర్థశక్తి రపి స్వతఃప్రాధోక్తితశ్చ సిద్ధా. ప్రత్యేకం పదవాక్యగతత్వేన ద్వైవిధ్యే చతుర్విధా. వస్తునా వస్త్రులంకారయో రలంకారే గాలంకారవస్తునో ర్ధ్వనా ఏకైకస్య చాతుర్విధ్యే అర్థశక్తిమూలా రసాదిధ్వనిభి ర్వాక్యపదపదైకదేశరచనా వర్ణగతైః పంచభి స్సహైకపంచవింశతిః. ఉభయశక్తిమూల ఏక ఇతి

శుద్ధాధ్వనయస్త్రింశత్. తత్ర వస్తులంకారధ్వని రసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః. రసాదిధ్వని రసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్య ఇతి వివేకః.

శక్తిం విభజతే శక్తిరపీతి స్పష్టమ్.

పదగత శబ్దశక్తిమూలో వస్తుధ్వని రహితా

శ్లో. ప్రాంచత్కాంచీం రుచిరవిలసత్కుంతలాం రమ్యచోళామ్
బాంస్లీకేన ద్విగుణితయచిం శోభితాం చాంగరాగైః
ప్రాప్తం సౌఖ్యం సమధిక మిలాపాలశార్దూలదత్తమ్
రమ్యాం శ్యామా మవతి వసుధాం సూర్యరాయశీలీంద్రః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర వసుధావనరూపవస్తుని ప్రస్తుతే విధివత్పరిణితాయాః కస్యాశ్చిత్కాంతాయా రక్షణరూపం వస్తు వ్యవ్యతే.

పదగతం శబ్దశక్తిమూలం వస్తుధ్వని ముదాహరతి. ప్రాంచ దితి. ప్రాంచత్కాంచీం సమంచితకాంచీపురీం యద్వా సమంచిత రాజధానీం ప్రాంచితమేఖలాం చ “కాంచీపురీ రాజధానీ మేఖలాసు నిగద్యత” ఇతి ధవంజయః. రుచిరవిలసత్కుంతలాం సుందరవిలసత్కుం తలదేశాం సుందరవిలసచ్చికురాం చ రమ్యచోళాం సుందరచోళదేశాం మనోజ్ఞకూర్పాసకాం చ “చోళః కూర్పాసకో శ్రీయా” మిత్య మరః. బాంస్లీకేన బాంస్లీకదేశేన కుంకుమేన చ “బాంస్లీకం కుంకుమే హింసౌ దేశభేదాశ్వయో రపీ”తి రత్నమాలాయాం. అంగ రాగై రంగదేశీయరాగద్రవ్యవిశేషైః లాఘాదిభి శ్చ శోభితాం. ఇలా పాలశార్దూలదత్తాం వసుధాపతే స్వపిత్రా వేంకటమహీపతిగంగాధర రామరాయసార్యభామదత్తాం స్త్రీపతే కేనచి ద్రాజశ్రేష్ఠేన చేతి బోధ్యం. శ్యామాం పర్వసస్యాధ్యాం యౌవనమధ్యస్థాం చ యోజయతి. అత్రేతి.

శబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వనయో బహువిధాః.

శబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వనీనా మానంత్య మాహ శబ్దేతి.

తత్ర లౌకికవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ర్యథా

శ్లో. అనియతసహచరవృత్తి

ప్రథితవిరోధైక హేతవః కుభృతః

హృదయే ప్రకోపవహ్నిం

వక్త్రం గమయంతి సూర్యరాయవిభోః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అవిరుద్ధహేతోః పర్వతవ ద్వహ్నిసాధకత్వేన ప్రసిద్ధత్వేపి తం
నినా వహ్నినుమితకథనా త్కారణసాకల్యాభావప్రయుక్తో విభావనా
లంకారః. కుభృత ఇతి పదగతః. ప్రభుపర్వతౌపమ్యధ్వనిః.

తత్ర లౌకికవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ముదాహరతి. అనియ
తేతి. అనియతయా సహచరవృత్త్యా సాహచర్యేణ ప్రథితో విరోధ
ఏవ ఏవో ముఖ్యో హేతుః కారణం యేహం తే. యద్వా తాదృ
గ్విరోధస్య ముఖ్యహేతవ ఇతి వా. కుభృతః రాజానః పర్వతా ఇతి చ.
సూర్యరాయవిభోః హృదయే కోపవహ్నిం క్రోధాగ్నిం వ్యక్తం గమ
యంతి. ఆనుమితకరణం ప్రపంచయన్ తద్విరోధేనా ప్యనుమితం సిద్ధ
వత్కృత్య యోజయతి. అవిరుద్ధహేతో రితి విషయ మాహ కుభృత
ఇతి.

మీమాంసకవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ర్యథా

శ్లో. శ్రీమగ్యరాయభరణధరచక్రవక్త్ర

కీశం బలాధికరణే నృపవేదసత్త్వాం

య త్కృషి భూప తవ వాక్షిచయేఽఖలేఽపి

సంలక్ష్య తే చతురతా మహితా చ నైవ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర లక్షయో రభేద ఇతి జలయో రేకత్ర ప్రతిపాదనాత్. హేజడ! అధికరణే మహతి సంగరే శ్రీసూర్యరాయ సావ్యభౌమ స్త్వాం వానరం మన్యతే. అతిభీతం మన్యత ఇతి యావత్. యస్మా త్తవ భాషితే వ్యపి చాతుర్యం న దృశ్యతే. భుజయోః కుత స్వా దితి తాత్పర్యం. అతో యుద్ధసన్నాహం సర్వథా మాకృథా ఇత్యాడే పాలంకారః. చతురతేతి పదగతః ప్రతిపవానరయో రాపమ్యధ్వనిః. ప్రతిపభూపాలా న్నప్తి భేదోపాయేన భయోత్పాదకసూర్యరాయసావ్య భౌమసచ్చివైః ప్రేషితం వచన మేతత్. మీమాంసకవస్తునిరూపితా లంకారధ్వని ముదాహరతి శ్రీసూర్యరాయేతి. లక్షయో రభేద ఇతి మీమాంసకాః. కీశం మర్కటం “మర్కటో వానరః కీశ” ఇత్యమిరః. వ్యాకరోతి. అతేతి.

జ్యోతిశ్శాస్త్రవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ర్యథా

జ్యో. కన్యోది తేయం లలితైః కటాక్షై
శ్చితం విలాసా దధిరూఢకర్కమ్
ఉచ్చై ర్విభతై ధిషణం నిరీక్ష్య
శ్రీసూర్యరాయేంద్రముదం భవంతమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర కన్యోదితా కన్యాలగ్నజాతా స్వలగ్నైకాదశకర్కట కోల్లపదుచ్చం ధిషణస్య యత్నం వినాపి అచిరసమీహితఘటకత్వేన పాధిలాపితసూర్యరాయవిభకర్కహణ మదితే గాయత్వేన మమ సిద్ధ్యే దిత్యాశయా పశ్యంతీత్యర్థః. ప్రహర్షణాలంకారో వ్యజ్యతే. కర్కమితి పదగతః శ్వేతవాహనకుశీరయో రాపమ్యధ్వనిః.

పదగతం జ్యోతిశ్శాస్త్రవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ముదాహ

రతి. కన్యేతి. ఉదితాసన్నా ఇయం కన్యా స్త్రీ కన్యాలగ్నజాతా
చ విలాసాత్ అధియాభః కర్క సితాశ్చో యేన తం. స్వల్పగైకా
దశకర్కటకలగ్నం చ. “కర్కః కర్కటకే వహ్నా శుక్లాశ్చే దర్పణే
ఘట” ఇతి విశ్వః. ఉచ్చై ర్మహంతం, ఉచ్చసంజ్ఞకం. ధిషణా ప్రజ్ఞా
స్యాస్తీతి ధిషణః. అస్మాదిత్వా దచ్చత్యయః. ముద్వా ధృష్టు వతి
ప్రగల్భత ఇతి ధిషణః. తం బృహస్పతిం చ న్యాకుర్వన్ యోజయతి.
అత్రేతి. కుశీరః కర్కటః.

యోగశాస్త్రీయవస్తునిరూపిత స్స యథా

శ్లో. వత్సా స్వయోగం రిపుభూషసంఘే
శ్రీసూర్యరాయక్షీతిపాలఖడ్గః
హృతోశతః ప్రాణసమీర మేమా
ముక్తంప మభ్యాసయతి క్షణేన.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర క్షణేన అభ్యాసయతీ త్యనేన ఖడ్గస్య అతిచతురమహా
యోగిత్వం గమ్యతే. యోగ మతిపదగతం యోగశాస్త్రసంబంధౌప
మ్యధ్వనః.

పదగతయోగశాస్త్రీయవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ముదాహ
రతి. దత్వేతి. శ్రీసూర్యరాయక్షీతిపాలఖడ్గః రిపుభూషసంఘే స్వయో
గం స్వసంబంధం స్వస్మిన్ బ్రహ్మణి చిత్తవృత్తినిరోధం చ దత్వా
ఏమాం రిపూణాం హృతోశతః హృదయకోశాత్ “పంచమ్యా
స్తసిః” యోజయతి. అత్రేతి.

గంధర్వనిరూపిత స్స యథా

శ్లో. విసంవాదిస్వరాకోపా
సంధాయా సూర్యరాడ్విభోః

కాక్షయకః పూర్ణరాగ

ధృవాభోగ ప్రకల్పకః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర విసంవాదినాం ప్రతివాదినాం స్వరాచోహం స్వగ్రాచోహం సంధాయా. అన్యత్ర విసంవాదీనాం ప్రతిపూలవాదినాం స్వరాణాం చాచోహం సంధాయా చ పూర్ణరాగాణాం గాఢానురాగీణాం ధృవాభోగో నిత్యపరిపూర్ణః తత్రప్రకల్పకః. అన్యత్ర పూర్ణరాగాణాం ధృవాభోగదీనాం చ ప్రకల్పకః. ఏవం చ భిక్ష్య గంధర్వాభేదో గమ్యత ఇతి రూపకాలంకారః.

గంధర్వవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ముదాహరతి. విసంవాదీతి వ్యాకరణీతి. అతేతి. స్వరవ్యయం స్వర్గనాక ఇత్యమరః. “రాగోఽనురాగే మాత్సర్యే లాక్షణికా రక్తిమత్విషోః, గాంధారాదౌ రంజనే” చేతిరత్నమాలాయాం. “అభోగఃపరిపూర్ణతే” త్యమరః. శిష్టం పృష్టమ్.

శబ్దకక్తిమూలవస్తుధ్వని ర్మథా

శ్లో. శ్రీసూర్యరాయ ! నృపమానిమణే ! గుణభే !

స్వాయత్తసర్వజనతామహిమాశ్రయత్వం

యా శేషయత్నవిధృతాపి సుఖేన నానీ

దేనాం శ్రియం చ సుచిరం నియతం వహస్వ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర స్వాయత్తసర్వజనసమూహ మహిమాశ్రయత్వం చ యా అశేషయత్నవిధృతాపి సుఖేన నావర్తత. తాం శ్రియం చ నిశ్చలం వహస్వేతి ఆశంసారూపవస్తుని ప్రస్తుతే యా శేషయత్నవిధృతాపి సుఖేన నానీత్. తాం మహీం స్వాధీనసర్వజనత్వం నిభృత మాశ్రయేతి మహిప్రాప్త్యశంసారూపవస్తు ధ్వన్యతే.

శబ్దశక్తిమూలవస్తుధ్వనిం వాక్యే నోదాహరతి. శ్రీసూర్య
రాయేతి. హే శ్రీసూర్యరాయ ! హే నృపమూలిమణే ! రాజశిరో
భూషణ ! హే గుణాభే ! స్వామితా స్వాధీనాః సర్వజనా స్తేషాం
సమూహాః “గ్రామజనబంధుసహాయేభ్య స్తత్” తస్యా మహిమః
విశ్వర్యస్య అశ్రయః ముఖ్యకారణం తస్య సంబుద్ధిః. శేషం యోజ
యతి. అతేతి. అశేషయ్యత్యైః రామాద్యనేకావతారకృతప్రయత్నైః
శేషేణానంతేన యత్నేన అతిప్రయాసేన విధృతాపి.

వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలోలంకారధ్వని ర్యథా

శ్లో. సూర్యరాయమహీజనే

రాదార్యం కల్పపాదపః

శృణ్వ న్నభోగకుతుకం

విధత్తే చలతాన్వితః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర విధత్తే చలతాన్విత ఇత్యనేన చలతాన్వితః లతాన్విత
ఇతి చ ప్రతిర్యతే. సభోగకుతుకం విధత్త ఇత్యత్ర భోగకుతుకం స
విధత్తే. సభోగకుతుకం విధత్త ఇతి చ ప్రతీయ్యతే. ఏవం చ చలతాన్
వ్వితోఽపి తథావిధో భోగకుతుకం స విధత్త ఇతి ఉత్ప్రేక్షా గమ్యతే.
తదేవం శబ్దశక్తిమూలం వస్తులంకారద్వైవిధ్యం. తదుక్తం “అలం
కారోదవస్తవైవ శబ్దా ద్యత్రావభాసతే, ప్రధానత్వేన స జ్ఞేయ శబ్ద
శక్త్యుద్భవో ద్వి” ఛేతి.

వాక్యగతం శబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వని ముదాహరతి. సూర్య
రాయమహీజనే రితి. కల్పపాదపః కల్పతరుః కర్తా. సూర్యరాయ
మహీజనే రాదార్యం చాత్మత్వం “ఉదారో చాత్మమహతో” రిత్య
మరః. శ్రుణ్వన్ శబ్దశక్తిమూలత్వం విశదయన్ ధ్వనిం యోజయతి.

అత్రేతి. చలతయా చాంచల్యేన అన్వితః. లతాభి శ్చాభాభి రన్విత శ్చ భోగకుతుకం భోజనేచ్ఛాం “భోగస్తుభోజనే విత్తే నిర్వ్యతే చాలనే సుఖ” ఇతి రత్నమాలయాం. నభోగేషు నభోగతేషు కుతుకం తదేవం శబ్దశక్తిమూలస్య ద్వైవిధ్యం సిద్ధవత్కృత్య తత్ర వృద్ధసంఘటిం దర్శయతి అలంకార ఇతి.

స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలా శ్చత్వారి.

పదగత స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలకవస్తుధ్వని ర్యథా.

శ్లో. శ్రీసూర్యరాయవిభునా విభుతై స్స్విరాష్ట్రై
తాంతుై స్సమం త్రిచతురాణి షడాని గత్వా
కాంతాః కియత్పదమితాం పదవీం విలంఘ్య
నాధేతి నమ్రపదనా నచ యుంజతే తాన్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర కియత్పదేతి. షడేవ కదాచిదపి ఘటికార్థగమనపరిమిత పదవీపర్యటనపరిచయచుహాభాగ్యం వస్తు వ్యజ్యతే. పదగతం స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలకవస్తుధ్వని ముదాహరతి. శ్రీసూర్యరాయవిభునేతి యోజయతి అత్రేతి.

వాక్యగత స్ప యథా

శ్లో. కర్ణావతంసమణిపాళిమరీచిచాళి
నీరాజితాని నవకందళితస్మితాని
విప్రసంసిసీవిసహనాని చ కామినీనామ్
శ్రీసూర్యరాయవిభువక్త్రవిలోకితాని.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రచేష్టారూపవస్తునా వేంకటమహీపతిసూర్యరాయసార్వభౌమసౌందర్యాతిశయరూపం వస్తు వ్యజ్యతే.

వాక్యగతం స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలకవస్తుధ్వని ముదాహరతి. కర్ణేతి. శ్రీసూర్యరాయవిభో ర్వక్తే విలోకితాని విలోకనాని “నపుంసకే భావేత్” కర్ణావతంసా కర్ణాలంకారభూషితా మణిపాళి: మణిమయచిహ్నం “పాళి: పంజ్జ్యంకభేదయో: అసీ చ కర్ణతాళాగ్నే స్సాస్య త్ప్రస్థయూకయో: సంజాత శ్శ్రుయోషాయా”మితి ప్రతాప: తస్యా మరీచయ: కాంతయ: తాసాం పాశ్యా పజ్జ్యసీరాజితాని నవకం దళితాని స్మితాని యేషు తాని. అత ఉత్తమవిషయత్వాత్ స్మితానీ త్యుక్తం. తదుక్తం స్మిత మిహ వికాసనయనం కిందిల్లత్య ద్విజం హసితం మధురస్వరం విహసితం సాంపశిరశంప ముద్ధసితం అపహసితం సాస్రాక్షంవిక్షీప్రాంగభవత్యతిహసితం ద్వే ద్వే హసితే చైహం త్యేష్టే మధ్యేభమే క్రమశ ఇతి విస్రంసినీ విసహనాని నీవీ సంపనం చ కామినీవిలాసే “ఆలింగనావలోకాభ్యాం మనోభీష్టస్య కామిన: కామినీనాం మనోనీపీద్వయం నిర్గళతి స్వయ”మితి. “ఆలింగనాద్రఘుపతే రవనీసుతాయా హరేషు భూరికుచమండల మ్నాశితేషు ఉత్సూత్రతా సుషగతేషు భయేన నూనం క్షీణం వలగ్న మముచ తస్విత ఏవ నీవీ, శృంగారిణ స్స్మరవిలాసవత శ్చ యూవ శ్శౌరే: కటాక్షశర జాలఘనాభిఘాతాత్ గోపాంగనావిగళితాంతరనీవిబంధాముహ్యంతి చాత్మనిభృతాత్మజనాహ్యచేష్టా ఇతి మహాకవిప్రయోగశ్చ యోజయతి అతేతి.

పదగత స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలకవస్తునాలంకారధ్వని ర్యథా

శ్లో. భూపాలై రృచుభి ర్దిదృక్షుభి రహా! శ్రీసూర్యయాధిపమ్ సంఘీభూయ పురాంతికే సహ సమాయాతా న్మదేభవజాన్ దృష్ట్వా ధాతురసాభిరసాంజితతనూన్ నృత్యంతి నిత్యం వేనే ప్రాంచన్నేచకసంకులా: ఫణిభుజ: కేకాభి నీతాంతరా:.

సానుభవసానుభవసుగంధానుముచిత

శబరబింబాధరాళి యాశైలమాలి.

4

వ. వెండియుం బచండ వేదండకుండాదండ విఖండితశాఖామండల
శ్రీఖండద్రవపిచండిల సానుచర సానుచరకిన్నరీమధురగీతాకర్ణవ
దశాపరవశచమరీగణగహణ లీలాభీలనిషాదయోమాభూషితోపత్య
కాతలంబును, సరభసాకుంఠకంఠీరవ నఖముఖవిదారికాదంభకుంభి
కుంభసంభూత సూతసముక్తాఫలజాత సంజాతాసమయకారాగణ
శంకాసంకులాదిత్యకాప్రదేశంబును, శాఖామృగప్రకంపితోత్తాల
తాళరసాలగళిత లలితఫలరసప్రసర ప్రలంబమాన విద్యురప్రాంత
సంక్రాంత క్రౌంచసంచారాందితపరిసరంబును, వద్రభాభవిభ
మాభ్రంకమౌగ పముగ్రథాతుసంఘాతసముపజాతావవసరసంధ్యా
దర్శన విరహవిధుర చక్రవాకద్వయాసంతాపహరణ చణ స్ఫుటిక
శిలాతలాంతర్బింబిత పద్మరాగశృంగప్రతిబింబాలీక నాలీకపియో
దయంబును నై విరాజిల్లి మధుసూదనాకారంబునుంబోలె విచిత్ర
వనమాలాలంకృతం బై, నీలకంఠకంఠంబునుంబోలె నాగవిశ్వాస
సముక్షిప్తభూతిభాసురం బై, చతుష్కృఖస్వరూపంబునుంబోలె
హిరణ్యగర్భతానిర్భరం బై, సుగ్రీవప్రభుత్వంబునుంబోలె గేపరి
శరభగవయాదిసేవితపాదపం బై, మీమాంసాన్యాయంబునుం
బోలె బిహితదిగంబరదర్శనం బై, ఛందోవిరతియనుంబోలె దర్శిత
మత్తమయూరాదివృత్తవిలాసం బై, శ్రీవగంబునుంబోలె మల్లి
కార్జునాధిష్ఠితం బై, భీష్మయుద్ధంబునుంబోలె శిఖండివిముక్తార్థ
చంద్రసమాలీఢం బై, కాముకచిత్తవృత్తియుంబోలె గాంతాశో
మరసానుగతం బై, యతిభీమరూపం బయ్యుఁ గీచకాకాంతం బై,
కుజన్మాకరం బయ్యు సద్వంశభూషణం బై, సుప్రకృష్టం బయ్యు నపరి
మాణం బై యొప్పు నవృత్సవంబుచెంగట-

5

కం. జనపతి కనియెం గృతిమ

జ్జనజనతాధూతవృజనజాతవిరావన్

ననచరతనుభుర్మస్తం

భవసుమహితఃఃరప్రభావన్ రేవన్.

6

నీ. కనిరాజు లిరువంకఁ గైవారములు నేయ

సన్నిధి రాజహంసములు నిలువ

ధీవరుల్ వేదేలు కేవలఁ గొలువంగ

వనితరపుణ్యజీవవత మెఱయఁ

బద్దాల్లిరామసాధాగ్వంబు రంజల్లఁ

బ్రమదాళిగావనైభవము చెలఁగఁ

గంకగాసూర్మికాలంకృతుల్ విలసిల్లఁ

గువలయానందకృష్ణుగాము లలరఁ

గీ. బ్రభుతిఁ గనుపట్టుఁ బులివవిభాజమాన

తటసటద్వాయుడింభపంఘటితవింధ్య

కటకసురదారు కేసరస్ఫుటతరంగ

హతిపరిష్కృతవనదంతి యాసవంతి.

7

చ. అనిశము గ్రీష్మవాసరములంగు దినాంతములం బులిందభా

మినులు జలావగాహన సమీహితలీలఁ దేలఁ దద్దవ

స్తవఘనసారపంకుమనసౌరభసంగ్రహణేచ్ఛచేఁ బ్రభం

జమఁగు చరించు మందగతి సంధిలఁ దత్తటినీరటంబునక.

8

నీ. సతతభూభృత్సేవ సలుపు వర్ధాపేక్ష

గలుగు పేలావతీగతిఁ దవర్పి

తతకబంధస్ఫూర్తి దవరారు రామసం

గ్రామభీతుస్థలికరణి నలరి

వేదాభివృద్ధి గావించువాసరముఖ

లక్ష్మీవిలాసలీలలఁ జెలంగి

ముఖభంగవిభవంబులు గాంచు నతితర

కృద్ధవృద్ధాంగసరీతి మెఱసి

గీ. విమలకమలాంతరభ్రమదృమరమధుర

ర్ముంకియాగీతితానసంజవన హేతు

భూతతటరుహకీచకోహృత్కీత

పవనగతిఁ బొల్పు నానరిత్రపువధూటి.

9

గీ. అంబుజాపవ మీనాక్షి యానవంతి

సలిలితతరంగహస్తము ల్సాది కంక

ణములు మెఱయంగ నుపగూహనం బొనర్చు

వింధ్యనగరాజఁ గామినివిధము దోప.

10

ప్రగ్ధర. భూవిఖ్యాత ప్రభావస్ఫుటసలిలర్మురీ

పూరతిత్సుగ్యరేవా

సేవాహేవాకభావాంచితగతి వృపతి

శ్రేష్ఠఁ డప్యేశ వింధ్య

గ్రావప్రాంతప్రభావద్భవమృగనికరా

క్రాంతకాంతారభూమిన్

ద్రోవక రాఁ జూచి ధీరస్తుతుఁ డగుమకరం

దుండు దా నిట్లు పల్కున్.

11

కం. జనవర చూచితివే యీ

వనము ఫలప్రదమహీజన్మైభవజితనం

దనము సమస్తమృగావన

మనవరతనమండపవన మనఁదగుఁ దెలియన్.

12

కం. చిన్నలు సంపెంగలు సుర
పొన్నలు మామిళ్లు పొగడపొదలును మావుల్
చిన్నకపురంపుటపలులు
గన్నులపండువులు సేయుఁ గనుఁగొను మిచటన్. 13

చ. నృపవర చూడు మల్లదె దరీశుహరాంతరదంతదంతుర
ద్విపనిపతిన్ మృగేంద్ర మిదిదీర్ఘభయంకరవాలము న్నట
ద్విపలపటాభిరామతనుదీధితిభవ్యము దీనిరూపు ని
శ్చిపలత వ్రాసి చూడఁగ నశక్యము చిత్రిపటాంతరంబునన్. 14

మ. అడుగో వేటొకసింహశాలకము దంష్ట్రాభీలలిలన్ సటల్
కనలింఁచె బతుకశ్రద్ధవృథయదాకారంబుతోఁ దిన్ననై
పదమల్ విఁడికి నత్తి నాద మెసఁగన్ భ్రజేభరాజంబుపైఁ
బొదలెం గ్రొర్యముతోడ దీనివిధమున్ భూమిశ కన్దొంటివే. 15

శా. భల్లూకంబులఁ జూచితే తిమిరసంపల్లాలితాంగప్రభో
ద్యల్లిలన్ ఘననీలనీలఘనసఖ్యం బెప్పుడుం జేయఁగా
నల్లివేల్లితవామలూరువులక్రేవం గొంటుజంటిఁగలం
దెల్లం గుయ్యడఁ దేనియల్లానెడు భూమిశా విచిత్రంబుగన్. 16

కం. కనుఁగొన విచాలములు సా
దవ బిలముల నాభివులమదం బడఁచుక్రియన్
కవగవుల గవుల దవులం
జొనిపి నిబ్బంభించుపులులఁ జూడు సరేశా. 17

కం. అనుచుఁ గనుఁగొనుచుఁ గానవ
మునఁ గనుఁగొనఁదగు వినోదములు మకరందుం
దనుమోదించుచుఁ దెలుపఁగఁ
జని చని కందర్పకేతుజనవిభుఁ డంతన్. 18

మహానగ్ధరః లటః గాంచెన్ మావసాజ్ఞం బలర సురవగః
 ప్రాంతసంక్రాంతజంబూ
 కుటదాయాదప్రభావాంకురితీసలయా
 కుందితాత్మీయశాఖా
 పటలచ్ఛాయాకులాయప్రకటితకురరీ
 బాంధవాయాతికీర
 స్ఫుటవాక్సౌధుర్యధుర్యాదుభిత మగు నొకజం
 బూధరితీరుపాంబున్.

19

సీ. ఛాయామనోహరసాభాగ్యమున హెచ్చె
 భాస్వదాకృతిచేతః బ్రబలు టరుదె
 లాలితానేకపల్లవవిలాసముః గాంచె
 విటపశేఖరదూధి వెలయు టరుదె
 ఘనపత్రవైభవఖ్యాతిః జెన్నలరారె
 రాజమానోన్నతిః గ్రాలు టరుదె
 లక్ష్మీసమగ్రలీల నొప్పె నలవిష్ణు
 పదసేవ నేప్రౌద్ధుః బొదలు టరుదె

గీ. యని వినుతి సేయఁదగు లతాంతామరక్త
 పసలదాయాదనిజవిభాభాసమాన
 ఫలరసాస్వాదసంతోషభరితభూరి
 శారీకాకీరవార మాధూరుహంబు.

20

గీ. ఎన్నఁదగుచున్న యాచిన్నగున్ననీడ
 విపులవిపులాతలంబున విశేదభంగి
 నధ్వజశ్రమ వేపమానాంగుఁ డగుచు
 మేదిసీవల్లభుఁడు విశ్రమించె నంత.

21

చ. తపనుఁడు పశ్చిమాంబునిధి దాఁగఁ బ్రతీదికి రాగ మజ్జె నీ
లపురుచిఁ దమంబు దెసలం దనరారె నుడు లెలంగఁ దూ
రుపు తెలు పెక్కఁ బంకిజవిరోధి శుభోదయ మొందె నైందవా
తపములు గాయఁజొచ్చెఁ గుముదద్యుతి గన్గొననయ్యె నయ్యెడన్.

చ. అలమకరందుఁ డచ్చటివనాంతమునం గలకందమూలముల్
ఫలములుఁ దేనియల్ విమలపద్మదళాంతరవారిపూరముల్
చెలఁగుచుఁ దెచ్చివన్ మది రుదించినలాగున నారగించి భూ
తలపతి పల్లవప్రకరతల్పమువన్ మెయిఁ జేర్చె సంతటన్. 23

కం. మకరందుండును నిద్రా
ముకుళితిదృశుఁ డగుచు నృపునిముందఱుఁ దా వే
తొకచిగురుటాకుపెజ్జన్
బ్రకటాశృతిఁ బవ్వళించె శ్రాంతుం డగుచున్. 24

వ. అంత. 25

గీ. మారనారాచదోమాయమానుఁ డగుచుఁ
బ్రభుశిఖామణి మానసఫలకమునను
వరుస సంకల్పసూలిక వ్రాముచుండెఁ
గలికిరూపంబు చిత్రవైఖరులతోడ. 26

ఉ. అన్నిశఁ దుర్యయామసమయంబున నచ్చటి దిన్నగున్నవైఁ
జెన్నలరాదునీడజవిశేషములం దొకశారి చిల్కవైఁ
గన్నెఱఁ జేసి పల్కె నలుకన్ శుకశేఖరసఖ్య మెల్ల నేఁ
దెన్నిక తెక్కె నీ విటకు నిన్నిదిసంబులు రాకయుంటచేన్. 27

కం. శారికలుఁ గీరములు నీ
భూరుహమున లేవె సఖ్యయునకుం డలఁపన్
సారెకు నీతోఁ జేరిక
గోరుటకుం గారణంబు గుణి వని కాదే! 28

చ. శ్రుతిహితవాక్రథావములఁ జొక్కియు నీహరితత్వవైఖరుల్
మతిని దలంచెయున్ ద్విజసమాఖ్య గణించెయు నాగమాంతసం
తతభజనంబు లెంచెయును తావకసఖ్యము గోరుటెల్ల నో
పతగవతంస సత్ఫలవిభావన తథ్య మొనర్చుటం జూచి. 29

మ. తనయింట న్భుజియింపుచుం గలిగినం దానిచ్చుచు న్వాక్యముల్
మనసుం గల్పి హితంబుఁ దెల్పుచును పగ్గార్గంబునం దుండుటే
ఘనమాసఖ్యముజాడగాక నిజహృద్గర్వాంధతిక వర్తిలం
జనునే మైతి యొనర్చ నేకి శుకేశకామణి ధీమణి. 30

కం. ఎచ్చటి కేగితి విన్నా
ల్లెచ్చో వసియింపఁగంటి వీప్రాద్దుకడక
విచ్చేయం గత మెయ్యది
యిచ్చటికిం దెలుపవలయు నిత విశదముగక. 31

మ. అనినం గీరము పంతసంబునఁ దదీయాలాపము లెద్ది యి
ట్లను నోశారిక యేను పుణ్యతరులం దండంద వర్తించి ప
జ్జనగోష్ఠీగతి నొక్కవార్త విని వీక్షాబుద్ధి నచ్చోటిన్
ఘనవీధిం జని కాంచి యిచ్చటికి రాఁగంటిం జూచి యిట్లనక.

కం. శారిక కీరముతో ననుఁ
గోరిక మదిఁ జూడమె దెవలకుం జని యిపు డీ
వేరికథ వింటి కంటిని
చేరిక నెఱిఁగించు కీరశేఖర యనినన్. 33

కం. కామాకులుఁ దాఘావరుఁ
దామాటలు వినుటఁ గోరి యట నిదాళుం
దొమకరంచుని లె మ్మని
యాముచ్చట లాలకించు విపు డని కడకన్. 34

గీ. వార లాముచ్చటలు చెవి చేరఁజేర్చి
 వినుచు నున్నంత శారీక యనుచుఁ బిలిచి
 విని కనుంగొనివచ్చిసవింత బెలియఁ
 బలికె నిట్లని శుకము సంతభమముతోడ. 35

చ. అసదృశచంద్రకాంతమణిహరిశిరోగృహభాగభోగభా
 గసమశరప్రభూతకదనాంతనిషేవితచందనాగలా
 లసమరుదంతురక్రమచలజ్వలజాకరభేయగేయమై
 కుసుమపురంబు చెప్పఁగఁ దగున్ ధరణీతరుణీలలామమై. 36

సీ. గణుతింప మందరాగముచలు ల్లాఁబోలుఁ
 గాకున్న నవసుధాకలస గలదె
 జతసేయ బలినివాసంబులు గాఁబోలుఁ
 గావేరి సుతలవిఖ్యాతి గలదె
 చర్చింప సుగ్రీవసైన్యము ల్లాఁబోలుఁ
 గానివై న గవాక్షగరిమ గలదె
 యూహింప జలదపందోహము ల్లాఁబోలుఁ
 గావన్న నిటువంటిఘనత గలదె

గీ. పోలిక యొసర్ప నిధులు గాఁబోలుఁ గాక
 యున్న ధనదాత్రయంబులై యుండఁగలవె
 యనుచుఁ జూపరు లద్భుతం బందియుండఁ
 జూడఁగాఁదగు బంగారుమేడ లచట. 37

చ. కనఁదగు పండు నిందు మణికల్పితకృత్తిమరమ్యహర్మ్యసీ
 మను మనుమానిసీమణిసమాజము తేజము పోయగంబుఁ గాం
 చిన ఫలియించుఁ గోర్కు లని చిత్తముపండుఁ దలంచుటం జూచి
 యనిమిషభావ మొందుట సుధాశేను లెల్ల ద్రివిష్టపంబునన్. 38

కం. సంతానములకు వభివవ
 సంతానము లనంగఁ దనరి సన్నతరుచి నా
 సంతాననదృగ్లపజలి
 సంతానము లై నవను లసంఖ్యము లచటన్.

39

నీ. ఉల్లసత్కల్లోలహల్లీసములు వాళ్ళ
 రత్నారసాంగవిభ్రమముఁ బెనుపఁ
 జామీకరాంబుజచ్ఛాయ నుద్యత్స్వగ్య
 వనితానసములకు వన్నె యొసంగ
 లహరీర్పుశంర్పుశన్మహితారవము తటాం
 తోత్రోశదుత్రోశకోహ నెఱుప
 భేవత్ప్రభానిభఫేనంబు తీరక
 ల్పదుమప్రసవసంపత్తి నేల

గీ. వచటఁ దులకించు వినువాఁకవిచికల్ప
 కాశకాశఫణీశనీకాశరుచులఁ
 దాశశతకసముత్తాలతాలగేయ
 భేయమై సురపథికపాధేయ మగుచు.

40

నీ. అలపాలకడలిలోపలిదీవిలోపలఁ
 జెలువొందు వేలుపుఁజెట్లతోడ
 నీడును జోడునై చూడ నొప్పుగుచున్న
 కనుములనీడఁ జొక్కపుఁదలంపు
 రాలఁ బన్నిన నిబ్బరం బైనగద్దెనై
 మూఁగుకన్నులసాదితోడఁ గూడి
 జేజేలనెలఁతలు చేరి కొల్వంగ నిందు
 సంతోషమున నుండుచామ జగము

గీ. తల్లి చండిక యనుపేరుఁ దాల్చి కడఁగ
 నమ్మహానగరంబున ననుదినంబుఁ
 గాపురం బుండుఁ దనుఁ జూడఁగడఁగువారి
 చాలి వేలుపుగిడ్డి నాఁ బరగుచుండి. 41

వ. ఇట్లఖలనగరీనాయకరత్నం బై యొప్పు నప్పురవరంబున కధీశ్వ
 రుండు. 42

సీ. శ్రీః తీశ్వరపాదసేవాభిహితసుధీ
 భాసురుం డవితమహీసురుండు
 డశదిశాముఖమహాదంచత్రితాపవి
 భ్రాజకుం డవనిశేపూజకుండు
 కలప్రజామనోనిరేకనవ్యప్ర
 భాకరుండు లనద్గుణాకరుండు
 కమనీయభోగభాగ్యవిధాన్వితా
 ఖండలుండు శతారిమండలుండు

గీ. వినుతి సేయంగఁదగు జగద్వినుతీర్తి
 చంద్రికాధాశభవ్యవిస్త్రందవిభవ
 హసితకైలాసనగవృషాధ్యక్షచంద్ర
 శేఖరుం డైన శృంగారశేఖరుండు. 43

సీ. సర్వజ్ఞమాళి యీజగతీతభేశ్వరుం
 డతులరాజసమాఖ్య నలరు టరుదె
 కరమున శతకోటి గలమేటి యీశ్వరు
 ఘనసుధర్మాధ్యక్షఁ గాంచు టరుదె
 బలభద్రసహితుఁ డీపావనస్వాంతుండు
 పురుషోత్తమఖ్యాతిఁ బొందు టరుదె
 శ్రీసర్వమంగళాంబితచేమఁ డీధన్యుఁ
 డనమాంబకస్ఫూర్తిఁ బొసగు టరుదె

గీ. యనుచు జను లెంచఁదగు విపత్నావనీశ
రాజ్యలక్ష్మీకాంతరగధితికుసుమా
దామసారభకలితహస్తప్రేక్షస్త్రీ
దార్యవినుతప్రభావుఁ జయ్యులఘయశుఁడు. 44

కం. ఆరూఢరూపవిభ్రమ
తాదృశ్యదయాపతివతాధర్మసదా
చారాన్విత యతనికీ సువ
తీరత్న మనంగవతి నులింపఁదగు ధర్మన్. 45

కం. యీతిఁ జంద్రమతి నరుంధతి
రతి భారతి మైమనసిని బ్రకటింయనకం
బ్రతి సెప్ప నొప్పు నమ్మిద
వతి పాతివత్యవైభవంబున నించన్. 46

సీ. అఖలరాజవ్యక్త్యామాలిగర్జనీ
రాజితాంఘ్రిద్యయై పాధవంబు
దివిజనాయకపురంధ్రీమణిగణనీయ
భూరివై భవధుర్యభోగమహిమ
రంభోర్వశీరతిప్రముఖదివ్యాంగనా
విజయాభ్యసాంధర్యవిభ్రమంబు
హృరమానదృశకేమాఘనై శ్వర్యవి
భ్రాజితప్రబలసాధాగ్యగమి

ంగీ. మొదలుగాఁ గలనద్గుణంబులఁ బొసంగి
ప్రాణవిభునకుఁ బట్టపురాణి యగుచు
వన్నెఁ గాంచియు నయ్యిందువదన దలఁకే
నంత సంతాన మెఱుంగనిచింతఁ జగిల్చి 47

కం. పరియనుమతగతి వమ్మద
 పతి చతురత వంధ్యతాపవాదము చూపున్
 మతిఁ బూని వృద్ధకాంతో
 దిలమహితాచారసరణి దినదిన మెలమిన్, 48

సీ. ప్రాద్దుప్రాద్దున లేచి పుణ్యపాదంబుల
 పాశితో జలకంబు లాడి యాడి
 ముత్తైదువులఁ బ్రేమంబునఁ బూజ గావించి
 నననవఫలనాయనము లొసంగి
 ఊతిసురోత్తములకుఁ బ్రతిదినంబు నపూప
 భృతపాయసాదులఁ దృప్తి నలిపి
 గృహదైవతముల దిక్కిలిభక్తిఁ ప్రార్థించి
 నానావిధాభ్యర్చనము లొసంగి

గీ. ప్రతిము లొసరించి శకునసంగతులు, దెలిసి
 సిద్ధమునబృందములను వీక్షించి మొక్కి
 పతులు గావించుయత్నముల్ సలుపుచుండె
 నమ్మగేతెన సంతాన మార్తె గోరి. 49

ఉ. అంతట నొక్కనాఁడు కమలాక్షి నిశేషనితోడఁ గూడి యే
 కాంతమునన్ వసింప రతికాంతరణాంతరవిభాంతతాంతనే
 త్రాంతములందు నిద్ర గలయం బవలించిన నొక్కవిప్రుఁ డ
 య్యంతికిఁ గేరికీకుసుమ మిచ్చె గలం గలకంతి నేడుకన్. 50

చ. అలరుచు మేలుకాంచి హృదయప్రభుతో ననునాథ! యాయెడం
 గల నొక బ్రాహ్మణుండు నవకైరకసూన మొసంగ నొననం
 దెలిసె వృషాలుఁ డంత సుదతి విను మారెడు వాసపుండు మా
 కులగురుఁ డొక్కకవ్య గలుగుం బ్రసవంబు నొసంగెగావునన్.

కం. కల యిది నిక్కల కన్నియ
గలుగుం గలకంతి నమ్మఁగాఁదగు నీనో
ములఁఫలము చేరె నన విని
యలరె ననంగవతి నిక్క మగునని కడఁకన్. 52

గీ. వ్రతఫలములు పచేరిమ ప్రథ వెలుంగు
నట్లు శ్రుథములు ప్రత్యక్ష మైనయట్లు
వంతలోఁ గొన్నినాళ్ల కయ్యబ్జముఖికి
సన్నసన్నగ వేకటిచిన్నె లమరె. 53

సీ. చకచకద్యుతులచే ముకురంబు లన మించు
చెక్కుల వెలిచాయలెక్కు లమరె
గనకసారసకోరకములపై నెలకొన్న
భ్రమరంబు లనఁ గుచ్చాగములు మెఱసె
వంబరస్ఫూర్తి విడంబించు నరిచేద
కొ నంతకంతకుఁ గాననయ్యె
దలజఘనద్యయోన్నతజాతరథరంబు
మందయానమునకు నంద మొసఁగె

గీ. నసమశరతంత్రములమీఁద విసుగు దోఁచె
సఖులతో ముచ్చటాడంగ సైఁచ దయ్యె
బుల్లపుల్లనిరుచులపై బుద్ధి పొడమె
బ్రథమగర్భదయమున నప్పద్మముఖి. 54

కం. క్షీతి గంధవతి నిజం బని
మతిఁ దలఁచి తదీయగంధమానితరుచిచే
నతులక్షమాఘ్య యాసతి
యతిచతురతః గొను మృదూర్ణితాహారంబుల్. 55

గీ. ఉవిద బలుతోడవులు చాల్చు నోపలేక
విరులు గోసినపూడీవకిరణి-దనరె
నలివలోచనజతర మున్నతి వహించె
ముద్దరాలికి నీళ్లుట్రాడ్డు లయ్యె. 56

చ. శృభదివసంబునందుఁ బరిశుద్ధముగా గ్రహరాజు లుచ్చలం
దభిమతలీల నుండఁ దరళాయతలోచన గూఁతుఁ గాంచె నం
దిభనిభయాన లై నభవశేషణ లండలు సంఘతంబుతో
రభసగతిం దదీయగృహరక్ష యొనర్చి రహర్యకైర్యలై. 57

వ. అప్పుడు. 58

సీ. మణిగణద్యుతికి మాఝలయ్యుదీపుల రేయుఁ
బగలును వెలుఁగుదీపములగములు
నిరుచక్కియల దారి కెలమిఁ గాఁపుగ నుల్లి
పొట్టు గప్పినయగ్నిపాగల తెగలు
ద్వారమూలముల నందముగ నుంచినదీర్ఘ
శాశీటకుటసమిత్యముదయములు
నిది సందుదిన మిందు రొద సేయఁదగ దని
పలుకొవృద్ధాంగనాపరిచనములు.

గీ. గలిగి తత్త్వచేతసంఘటితపూర్ణ
కుంభరంభాతకున్తంభజృంభమాణ
సితవితాసపతాకాభినుతదిభూతి
గాంచి యుప్పారె దత్సూతికాగృహంబు. 59

సీ. తారహారములతోఁ బోరాడు వెల్లుల్లి
పూసపేములు కంఠమునఁ జెలరిగఁ
బద్ధరాగంబులపగిదిఁ జొక్క-పువీడి
యములతో నెనపి దంతములు మెలియ

ధగధగవెలుగు నిద్దపుఁజెక్కుటద్దము

పొంతఁ గాటుకయుక్కబొట్టు వెలుంగ

ముఖచంద్రమునిమీఁద మొనసినకార్మిప్పు

గతి నీలివాసెవకట్టు మెఱయ

గీ. సంత నయ్యింతి పచ్చిబాలింతనాబగు

భువనమోహన మగువేషమునఁ బొసంగె

దరుణు లెల్లను వృద్ధోదితప్రకార

మునఁ బురిటివై భవము నేయ వెనుక వెనుక. 60

కం. వాసపువరమునఁ గలిగిన

యాసుదతీరత్నమువకు నవనీరుఁడు దా

వాసెను వామం బీసతి

వాసవదత్త యని బుధులు వర్ణన నేయన్. 61

మ. ప్రతిపచ్చంద్రకళావిశేషయదిఁ దద్భామాలలామంబు తా

బ్రతిభా బ్రత్యహమున్ వివృద్ధగతిచే రంజిల్లెఁ దద్భావముల్

మతి భావింప వచింప నెంచుకొనఁగా మాబొంట్లకున్ శక్యమే

రతిరంభాదిసురాంగనావితతి మీఱంజాలుఁ దద్వైఖరుల్. 62

కం. మనసిజవిమంత్రదేవత

యనఁగను దనరారె శైశవావంతరయా

వనలాభవిభవమున న

వ్యనితామణి దినదినప్రవర్ధితకుచులన్. 63

ఉ. కోపై ఘనంబు చూడ నలక్రొమ్ముదీకనన్ సమున్నతప్రభా

విప్పగుఁ గన్నుదోయి కచవిభ్రమలోచనకోది తెక్కుఁడై

యొప్పగుఁ జన్ను లున్నతి సముజ్జ్వలకై శికదృఢుఁచప్రభా

గప్పఁ బృథుత్వవైభవముఁ గాంచి కటిస్థలి లేమఁ తెంచఁగన్. 64

సీ. మరునినీలపుటురుల్ మానినీమణిగురుల్

గనకభవ్యవిలాస కలికినాస

శశివిభోల్లసనంబు జలజాక్షిహాసనంబు

పద్మంబులోగోము పదంతిమోము

వజ్రదుక్కాంతముల్ వవజాస్యదంతము

లమృతంపుబావి తన్వంగిమోవి

యసితోరగముఁ గేరు నలివేణిసూగారు

విన్ను గెల్వంగఁ బూను వెలదికొను

గీ. తరళతరవీచికావళు ల్దరుణివళులు

యూచిత్రజయార్భటి భామినికటి

పరసిజశీపదములు సుందరిపదములు

తారకలజోళ్ళు నవలతాతన్విగోళ్ళు.

65

ప. ఇవ్విధంబున నొప్పునవ్వనితారత్నంబు రత్నసానుసానుగత ప్రభ
యుంబోలె సుజాతయాపనిభవయై, శరత్కాలదినాంతలక్ష్మీయుం
బోలె సముల్లసత్తాలకాలంకృతయై, సత్సభాస్థలియుంబోలె సంస్త్రా
యమానద్విజపంక్తివై భవయై. లావణ్యరసాయనసిద్ధియో యన,
శృంగారోదయస్థానమో యన, మదనజయపతాకయో యన,
సంసారభిత్తిరచితచిత్రచిత్రరేఖయో యనఁ, ద్రైలోక్యసాభాగ్యలక్ష్మీ
సృత్తరంగస్థలియో యన, నవవ్యసామాన్యవిలాసలీలచే నలరుచు
మదనమంజరియు, వసంతసేనయుఁ, దరంగవతియుఁ, జిత్రరేఖయు,
విలాసవతియు, మదనమాలినియు, రాగరేఖనియుఁ, గాంతి
మతియు, యూధికయు, ననంగరేఖయు ననంగ బదుండు వెలి
కత్తియు లమంచానందకందళితహృదయారవిందలై, యూటలం
బాటల వినోదకథాప్రసంగంబులం బ్రొద్దుపుచ్చుచు నుండ నంత
నొక్కనాఁడు వన్యావిహారంబుఁ గోరి యక్కన్య చందన ముదార

సింహువార కందరాళ మాకంద పిచుమంద పూగ పున్నాగ నాగ
 వకుళ చాంచేయ పాటల భూర్జ సర్జ ఖర్జూ రార్జున మాతులుంగ
 లుంగ లవంగ నారంగ నింబ జంబూ దుంబర శింశు పాశ్వత్థ శిరీష
 పనస పిప్పల వట కుటజాది నానావిధతరుచ్ఛాయాలచాలంబును,
 వాచాల శుక పిక శాదికానికర కలకలఘ్వాన బధిరతరోదోంతరం
 బును, బల్లవోల్లసిత మల్లీవల్లీ వేల్లిత మంజునికుంజగుంజ స్కంధువత
 ఝంక్రియాగానమనోహరంబును నగు నుద్యానవనంబుఁ జేరంజను
 చున్నయవసరంబున-

66

శా. కాంతంబై సుమనోమనోజ్ఞనవమాకందద్రుకాంతారసం
 త్రాంతానంతమనోజ్ఞసైనికపటాగారావళీభూతకుం
 జాంతస్సంతతపల్లవోదయదిదృశ్మానందితస్వైరణీ
 స్వాంతంబై తనరె వ్యసంతము లతాంతాలంకృతానంతమ్.

67

సీ. ప్రబలకుంజవ్రజపటమందిరము లొప్ప

సుమనోరజోదితానములు మెరియ

మలయసమీరడింభకు లూడిగము సేయ

నవ్యకాంచనభూషణములు వెలుంగఁ

బరభృతమాధవప్రతతులు గొనియాడ

లలికాంగవలనాట్యగులు చెల్లంగఁ

దతభృంగగాయకప్రతతి గానము సేయ

శుకశారికాదిపై నికులు గొలువ

గీ. వనధరాస్థానమున మాధవప్రభుండు

నిగహానుగ్రహక్రియానిపుణుఁ డగుచు

మధుపమాలిన్యజాతులమద మణించి

యధికతరులకుఁ బచ్చదా లపుడు గచ్చె.

68

సీ. సమాకారసురపద్యకృష్ణలసీనికలు వా
 పంతికాలోచనచలవిస్యమర
 కజ్జలప్రభ లసంగజ్వలజ్వలనధ్వ
 జములు కుంజాకరస్థగితకక్ర
 ములు జూంబవసుషమావిగ్రహంబులు
 చైత్రభాగ్యవిహీనజాత్యకీర్తి
 లాలోలవనసరోసిలోత్పలదళంబు
 లరుణప్రసూనకుంజాగ్రుచులు

గీ. కనకకోరకకీపఞ్జాకలాభి
 హరిసముదూర్ణతర్కుంక్రియైకార్తనాద
 సంచరిష్టుకృశభాంతికాబకములు
 చెలఁగె మట్టదములు వసస్థలులయందు. 69

గీ. విరహతతిమీఁద దండెత్తు మరునివిజయ
 శంఖములు సట్టి పూరించుజాడ దోఁప
 నలరె నుధుపము లపుడు ప్రత్యగ్రవిదికి
 లాగ్రములమీఁద మధురసం బాస నిలిచి. 70

కం. బత్తిగలమగఁడు చైత్రుం
 డత్తటి వన్యవధూకచాంతరసీమక
 హత్తుకొనఁ బల్లి కూర్చిన
 ముత్తెము లన సిందువారములు గనుపట్టెన్. 71

చ. అసమశరప్రతాపదహనార్చిరుదంచితకీలలో యనం
 గిసలయముల్ చెలంగ మరుకీర్తులకైవడి వానిమీఁదటం
 బ్రసవము లొప్ప మారునిప్రభావముకైవడి నున్నతప్రభా
 విసరము చెంగలింప వనవీధులఁ జూతము లొచ్చె వయ్యెడక. 72

కం. మావులు కొన్ని మనోజాని
మావు లనం దనరె బ్రతమానితరుదిచే
గ్రోవులు మదనునికపురపు
గ్రోవు లనక వలపుఁ దెలిపెఁ గుసుమప్రభలన్. 73

ఉ. ఆసమయంబునందు సఖు లందఱు గుంపులు గూడి కొల్వ న
వ్వాసవదత్త భాగ్యనిభవంబుదలిర్ప మనోజరాజ్యల
క్ష్మీసుకుమారలీల విహసింపుచుఁ బువ్వులు గోయఁబూని వ
న్యాసరణిన్ మనోహరవిహారము సల్పఁదొడంగ వేడుకన్. 74

కం. వనమా యిది చైత్రునిది
వనమా పికనికరసుకరవనమా స్వరభా
వనమా వవయువజవసా
వనమా రతిభాగ్యభాగవనమా యనుచున్. 75

సీ. ఘుమ్మఘుమ్మనఁ గమ్మదెమ్మెరల్ పుప్పొడి
దుమ్మ రేచఁగఁ దావి గ్రమ్మచోట
నల్లిలిల్లిగ నుల్లసిల్లు సల్లలితసం
పుల్లమల్లిసుమపల్లులకడ
నెన్నఁ జెన్నగు చిన్నచిన్నగున్నలవాడ
నున్న ప్రన్ననిసురపొన్నలదరి
గొడమతు మ్మెదలపై మెదలుచు రొదనేయఁ
బొదలు బల్లరివిండపొదలనీడఁ

గీ. గంతుగొని యాడి పాడుచు గంతు లిడుచు
రంతు సేయుచుఁ గొలఁతులపొంతఁ జనుచు
మంతనము లాడి యివి కొన్ని వింత లనుచు
పంతపమునఁ జరించి రయ్యింతు లచట. 76

సీ. ధీరద్విరేభరుంకారప్రసవగుచ్చ

భార్గదువాటివిహారములను

మారలీలోస్మత్త కేరళీకుచగంధ

సారసంయోగసత్కారములను

సారవస్మలయై లారట్టచందన

శ్రీరమ్యపాదసంచారములను

సారసోదారగంభీరవాపురకా

సారసేవాసదాచారములను

గీ. దృపుడై తృపుడై దీప్తి వ్యాప్తి బొదలి

యలసి మెల్లన నచ్చోటి కరుగుదెంచె

నతను కేళీరతాననుసతను సుతను

ఘర్మశీకరహరుడైన గంధవహుఁడు.

77

సీ. శ్రీఖండచిద్రవంధశేఖరాలంకృత

కిసలయకంపవాంకితరయములు

సరసలవంగ కేసరజాలసంపాద

నాయత్తచతురవిన్యాసపదములు

సలిలకేళీరతశమనకాంతాతనూ

సారథిస్ఫూర్తివిస్తారితములు

తతరత శాంతకాంతాకుచాంతరమాక్తి

కస్ఫుటఘర్మశీకరహరములు

గీ. మలయమరుదంతురమ్ములమ్మానవతుల

సతతవన్యావిహారజశమము వాయ

నల్లనల్లనఁ జనుదెంచె నుల్ల మలర

ముమ్మరమ్ముగఁ బూచాప గ్రమ్ముకొనఁగ.

78

చ. వదనముఁ జూపఁ జంపకము. వావిలి మూర్ఖుని, గ్రోవికొనిటం
బొదవంగఁ, బొడఁ బ్రేంకణము, పొన్న పొసింపఁగ్గనయ్యశోకముం
బదమునఁ దన్నఁ, గేసరమ్మచై నుమియం, బలుకంగ గోలగు, జే
గదలుప మావి, చూడఁ దిలకంబును గ్రొన్నన లిచ్చె వారికిన్.

వ. అట్టియెడ. 80

కం. ఒక రొకరిఁ జీరి తేరుచు
ముకుళంబులు విరులుఁ జూచి ముదమందుచుఁ జే
రిక నున్నచెలులఁ గని యు
ముక్తురాసన మధురవాక్యముల నిటులెకెన్. 81

రగడ.

మదనమంజరి కంటివే యీమదనమంజరి సాగసుపెంపులు
పొదల రొద లొనరింపుచును మదిఁ బొదలుచున్నవి తేటిగుంపులు
కదలికలు లేకున్న వెంచఁగఁ గదలికలమొత్తమ్ము లిచ్చటఁ
బదరజమ్ములు గ్రమ్మఁ దిరుగుచుఁ బదరనేటికి నాలి యచ్చట
నాగమల్లెలు గలిగె నల మదనాగరాజ సమానయానకుఁ
బూగములపైఁ బ్రాకుతీఁగెలపూగములు సాధించు మానకుఁ
జిన్న లల్లపె యెన్నఁ జెన్నగుఁ జిన్నప్రాచుపుకివి నలరెడు
గన్నరలకై యరుగ నేటికి గన్న రహితో నిందుఁ గొఱలెడు
నేయునేటికి విరులపై నీ నేయపాయము నేయఁగావలె
రా యనంటులనీడలకు నలరాయనికిఁ దెరు వియ్యఁగావలె
రంగరంగళుకంబు లపె సారంగలోచన మరుబలంబులు
రంగదాకృతి నొప్పె ననె నారంగభూజములను ఫలరిబులు
రాకు రాకు పరాకు కెందలిరాకు చిదుమంగరాదు పదరకు

తాకు గాకు ఫలంబుగను దన కాకురంగట నిల్పు బెదరకు
 పాలతిరో ములయానిలము లొకపాలతి పుష్పాడి దుమ్ము రేచను
 వెలది యుయ్యలఁ బన్న పూదీవెలఁ దిరంబుగ మంచుదోచెను
 డంబుగాఁ జిగురాకుగమి పగడంబుఘాయలు గాంచి మించెను
 గంబుకంఠిరొ మెఱసి యీకనకంబు వలపులు గ్రుమ్మరించెను
 రాఁగరేనమున నొదులవిరులకు రాఁ గడంగిన నేనె రాఁగల
 రేఁగఁదోలకు రేఁగులను జెలరేఁగ మూఁగినతేనెయీఁగలఁ
 గందకున్నది సిరులతో మాకందబృందము కుసుమపుంజము
 మందయానరొ చూడఁదగు సుషమం దనరెప్ప లతానికుంజము.

కం. అనుచుం జెలు లిచ్చుననల్

గొనుచున్ వసవీధిఁ గుసుమకోమలి దరియం

జనుచున్ వలరాయనికృపఁ

గనుచుండఁగ నంతఁ జైత్రుగర్వము పడలెన్.

83

వ. అన విని శారిక కుకంబు నవలోకించి ప్రశంసించి యనంతర
 వృత్తాంతం బెఱింగించు మనుటయు.

84

మ. పృథివీభృద్వరధీర ధీరజనతాభిస్తుత్యవాక్సత్య స
 త్పథసాంతత్యవిహార హరధరదీధ్రప్రాథనోద్యద్యశః
 ప్రథమాలంకృతసార సారసముఖీప్రత్యగసంభూత మ
 న్నృథసమ్మూర్త్యవతార తారకనిధానధ్యానచిత్తంబుటా.

85

కం. సింధురస్తింధవవైధవ

బంధుర శ్రీవైష్ణవప్రబంధాంకిత చి

ద్గ్రంథరసాదరసీతియు

గంధరవిభమంత్రివర్య కల్పితకార్యా.

86

పృథ్వీవృత్తము.

ధరాచరణనూపురస్థగితరత్నదుక్ష్పికా
పురీవరణవై భవస్ఫుటనికేతనా కేతన
స్ఫురన్నిజచమూపరక్షభితభూసురోద్యద్ధరా
పరాగపితా శుసంభరితశత్రుకాంతావనా.

గద్యము.

ఇది శ్రీవక్త-లంక చంద్రశేఖరమహాకవి ప్రాత భాస్కరసుకవిప్రత
విద్వజ్జనవిధేయ వీరభద్రనామధేయ విరచితం
బ్రహ్మ వా స వ ద త్తా ప రిణ యం

బను మహా పబంధంబు నందు

ద్వి తీ యా శ్వా స ము.

[illegible]

ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನಾಥರ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿದೆ.

జంతు వన నిర్మితి గోగర్భిణియవయ

శ్రీ రస్తు

అంశ ౨౬ - అంశ ౨౭

వాసవదత్త పరిణయము

అంశ ౨౮ - అంశ ౨౯

అంశ ౩౦ - అంశ ౩౧

తృతీయాశ్వాసము

అంశ ౩౨ - అంశ ౩౩

యతవైభవ హిందూ
రాయసురతాణవిరుద రామావవరా
మేయనిభ పూర్ణిమాసా
మాయితరుదిగేయ రావు మాధవరాయా !

1

వ. అవధరింపు మనంతరకథావిధానంబు శుకంబు శారికతో నిట్లనియె.

అంశ ౩౪ - అంశ ౩౫

కం. వన్యావిహారమున న
క్కన్యామణు లలసి వేడుకన్ జలకేరీ
మాన్యమతి నుండఁగాఁ బద
విన్యాస మొనర్చె భునిని వేసవి యంతన్.

3

శా. ప్రచ్ఛాయస్థలపల్లవాస్తరణనిద్రాయోగ్యముల్ పాటరీ
గుచ్ఛాకల్పమరుస్మనోజ్ఞతరముల్ కూలంకషాభ్యంతర
స్వచ్ఛాంభఃపరివేషణార్హములు పశ్చాచ్ఛాగసౌభాగ్యముల్
స్వచ్ఛందస్థితి గ్రీష్మవాసరము లెంచం దెల్వీ గాంచెన్ ధరన్.

4

సీ. వనముల దావపావకభూతి గనిపించెఁ
బాటలముకుళవైభవము మించెఁ
బడమటిసుడిగాలి వడివడి నడతెంచె
మదనుతూపులయేపు కొదవగాంచె

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు

ఆంధ్ర తులు
విమర్శకాగ్రేసర, వితిహాసిక సమాగ్రి
శ్రీ బండారు తమయ్య

ప్రధాన కార్యదర్శి, కోకాధికారి
శ్రీ దంటు భాస్కరరావు

సహాయ కార్యదర్శి
శ్రీ మువ్వారి సూర్యనారాయణశాస్త్రి

కార్యనిర్వాహకవర్గ సభ్యులు

1. శ్రీ కోకా శివనాథశాస్త్రి
2. శ్రీ వారణాసి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి (బాలవ్యాస)
3. శ్రీ చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి
(వ్యాకరణ విద్యాప్రవీణ, భాషాప్రవీణ)
4. శ్రీ కాకరపర్తి కృష్ణశాస్త్రి (కవిమూర్ధన్య, ప్రోథకవిచంద్ర)
5. శ్రీ కుందూరి ఈశ్వరదత్తు
6. శ్రీ జయంతి బుచ్చిరామశర్మ
7. డాక్టరు శ్రీ ఇవటూరి జోగారావు, (యం. బి. బి. యన్.,)
8. శ్రీ చిరునోలు కోటిశ్వరరావు
9. శ్రీ దామెర రాజగోపాలరావు, బి. ఏ.
10. శ్రీ వేదుల రామచంద్రశీర్షి, ఎమ్. ఏ. (ఆనండు)
11. శ్రీ ఓలేటి సుబ్బరాయశాస్త్రి (ఉభయ భాషాప్రవీణ)
12. శ్రీ కావలి శ్రీరామమూర్తి, బి. ఎ. బి. ఎల్.

ప్రతికా సంపాదకుడు

శ్రీ కుందూరి ఈశ్వరదత్తు

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్ ప్రచురణములు

శ్రీ సూర్య రాయాంధ్ర నిఘంటువు

5వ సంపుటము రు. 15—00

6వ సంపుటము 15—00

7వ సంపుటము 15—00

1-4 సంపుటములు పునర్ముద్రణములు గావించబడుచున్నవి.

ప్రతియొక్కటికి వెల రు 15—00

కవిజనాశ్రయము

వేములవాడ భీమకవి విరచితము.

పెళ్ళుపాతభేదములతోఁ గూడిన వెనుకటి విషయ మంతయుఁ

గలిగి తిరిగి తృతీయముద్రణ పీఠికతో ముద్రితమైనది వెల రు 1—50.

మాధ్యమిక కారికలు

బౌద్ధాచార్య నాగార్జున ప్రణీతము. కొల్లూరు సోమశేఖర

శాస్త్రి విరచిత సుబోధినీవ్యాఖ్యానహితము మూల్యము రు. 2—50

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు,

కాకినాడ.

స్మారక సంచిక

చందాదారులకు గాక యితరులకు వెల 6—0—0.

Printed by J. Gopalam, B.A. L.T., at Republic Press, Kakinada

Edited by K. ISWARADUTT

Published by Andhra Sahitya Parishat, Kakinada.